حکومەتی هەرێمی کوردستان

وەزارەتی خوێندنی باڵاو توێژینەوەی زانستی

زانکۆی سلێمانی

فاکەڵتی زانستە مرۆڤایەتییەکان

سکوڵی زمان

چەند تایبەتێتییەکی ناوچەی گەرمیان لە ڕووی فۆنەتیك و گراماتیکەوە

(لێکۆڵینەوەیەکی کارەکییە)

نامەیەکە خوێندکار

ڕۆکـــــان عەبدولا محـەمەد

پێشکەشی ئەنجوومەنی سکوڵی زمان/فاکەڵتی زانستە مرۆڤایەتییەکانی زانکۆی سلێمانیی کردووە وەك بەشێك لە پێویستییەکانی بەدەستهێنانی پلەی (دکتۆرا) لە زمانی کوردیدا

سەرپەشت

پ.د. فەرەیــــدون عەبــدول محــــەمەد

٢٧١٥ کوردی **٢٠١٥ زاینی**

ئـەم نامـەیە بەسەرپەرشتـی من لە زانکـۆی سلێمانیی ئامادە کـراوە و بەشێـکە لەپێـویستیەکـانی وەرگرتنی پلەی دکتۆرا لە زمانی کوردیدا.

پ.د. فەرەیدون عەبدول محەمەد

سەرپەرشت

ڕۆژ: / / ٢٠١٥

بەپێی پێشنیازی مامۆستای سەرپەرشت، ئەم نامەیە پێشکەش بە لیژنەی وتووێژ و هەڵسەنگاندن دەکەم .

ناو: پ.ی.د. کاروان عمر قادر

سەرۆکی لیژنەی خوێندنی باڵای بەش

ڕۆژ: / / ٢٠١٥

ئێمەی ئەنـدامانی لیژنـەی هەڵسـەنگاندن، ئـەم نامەیـەمان خوێنـدەوە و لەگـەڵ خوێندکارەکــەدا گفتۆگۆمــان دەربــارەی نــاوڕۆك و لایەنــەکانی تــری کــردوو بڕیارماندا، کە شایانی ئەوەیە بە پلـەی (   )بڕوانامـەی دکتـۆرای لـە زمانی کوردیدا پێ بدرێت.

ناو:	ناو:
سەرۆکی لیژنە	ئەندام
ڕۆژ: / / ٢٠١٥	ڕۆژ: / / ٢٠١٥
ناو:	ناو:
ئەندام	ئەندام
ڕۆژ: / / ٢٠١٥	ڕۆژ: / / ٢٠١٥
ناو:	ناو: پ.د. فەرەیدون عەبدول محەمەد
ئەندام	سەرپەرشت
ڕۆژ: / / ٢٠١٥	ڕۆژ: / / ٢٠١٥

لە لایەن ئەنجوومەنی سکوڵی زمانەوە پەسەندکرا.

ناو: د. کاوان عثمان عارف

سەرۆکی سکوڵی زمان

ڕۆژ: / /٢٠١٥

پێشکەش

ئەم نامەیە پێشکەشە بە:

- دایك و باوکی خۆشەویستم، کە بەو شێوازە پەروەردەیان کردم خزمەتی کورد و زمانی کوردی بکەم.

- هاوسەرەکەم و جگەر گۆشەکانم پەروا و لانیا.

- هەموو ئەوانەی خەمخۆری نەتەوەی کوردو زمانی کوردیین.

- هەموو ئەو کەسانەی فێری زانست و زانیارییان کردم گەر بە پیتێکیش بێت.

ڕۆکان

سوپاس وپێزانین

ڕێزو سوپاس و وەفاداریم بۆ :

- سەرپەرشتی بەڕێزم (پ.د.فەرەیدوون عەبدوول محەمەد)، کە وەکو پسپۆڕ و شارەزایەکی باشی دیالێکتەکانی زمانی کوردی لە ئامادەکرنی ئەم نامەیەدا ماندوو نەناسانە هەمیشە هاوکارم بووە و بەسەرنج تێبینییەکانی نامەکەی دەوڵەمەند کردووە.

- بەڕێوەبەرایەتی پەروەردەی گەرمیان و هەردوو بەڕێوەبەرێتی پەروەردەی (کەلارو کفری) کە هاوکاری زۆریان کردم لە لەچاپدانی فۆرمی مەیدانی توێژینەوەکە و دابەشکردنی بەسەر قوتابخانەکانی سنوورەکەدا.

- هەموو ئەو بەڕێوەبەرو مامۆستایانەی دیدەنی و چاوپێکەوتنەکانیان لە گەڵ ئاخێوەرانی ناوچەکەدا ئەنجام داوەو بەئەمانەتەوە زانیارییەکانی ناو فۆرمەکەیان تۆمار کردووە.

- مامۆستایان (ئەحمەد باوەڕ، خالد محمود، کەریم عەزیز)، کە لە دەسکەوتنی سەرچاوە مێژووییەکاندا هاوکارم بوون.

- مامۆستایانی بەشی ئینگلیزی (د. جلال سعدالله حسن، مامۆستا بەهار عاصی)، کە لە وەرگێڕانی دەقە ئینگلیزییەکاندا یارمەتییان داوم.

- هەموو ئەو کەسانە دەکەم، کە بە کتێب و سەرچاوەکانیان یارمەتیان داوم، هۆکارێك بوون بۆ دەوڵەمەندبوونی نامەکە.

- مامۆستایان (خەلیل محەمەد برا خاس، عثمان عبدالرحمن)، کە لە دروست کردن و دانانی نەخشەکاندا هاوکاری زۆریان کردم.

هێماو کورتکراوەکان

ش.س	شێوەزاری سلێمانی
ش. گ	شێوەزاری گەرمیان
ل	لاپەڕە
ژ	ژمارە
/	یان
∅	مۆرفیمی سفر
←	دەبێت بە
+	خستنەسەر
_	فرێدان ، یان لابردن
×	وەرنەگرتن
م	مۆرفیم
گ	گۆڤار
⋆	ڕستەی نادروست

پێڕست

بابەت	لاپەڕە
پێشەکی	١-٣
٠/١)ناونیشان و بواری لێکۆڵینەوەکە	١
٠/٢)هۆی هەڵبژاردنی لێکۆڵینەوەکە	١
٠/٣)ئامانج و گرنگی لێکۆڵینەوەکە	١
٠/٤)کەرەستەی لێکۆڵینەوەکە	١
٠/٥)ڕێبازی لێکۆڵینەوەکە	٢
٠/٦)سنووری ناوچەی لێکۆڵینەوە	٢
٠/٧) بەشەکانی لێکۆڵینەوەکە	٢-٣
بەشی یەکەم/زارو شێوەزار و گۆڕانی زمانی	٤-٢٦
١/١)زار و شێوەزار	٤-١٤
١/١-١)چەمك و زاراوەی زار و شێوەزار	٤-٥
١/١-٢)پەیوەندیی زمان و زار	٥-٦
١/١-٣)پێوانەکانی سنووری نێوان زمان و زار	٦-٨
١/١-٤)پەیوەندی لە نێوان زارەکانی زمانێك	٨-١٠
١/١-٥)پەیوەندیی زار و شێوەزار	١٠-١١
١/١-٦)شێوەزاری گەرمیان	١٢-١٤
١/٢)گۆڕانی زمانی	١٤-٢٦
١/٢-١)زاراوەی پەرەسەندن و گۆڕان	١٥-١٧
١/٢-٢)قۆناغەکانی گۆڕانی زمانی	١٧-١٨
١/٢-٣)هۆکارەکانی گۆڕانی زمانی	١٨-٢٢
١/٢-٤)بوارەکانی گۆڕانی زمانی	٢٢-٢٦
بەشی دووەم/ ئاستی دەنگسازی	٢٧-٩٠
٢/١)دەنگسازی و لقەکانی	٢٧-٣٠
٢/١-١)دەنگسازی گشتی (فۆنەتیك)	٢٨

٢-١/٢)دەنگسازی تایبەتی (فۆنۆلۆجی)	٢٨-٢٩
٣-١/٢)لێکچوون و جیاوازی فۆنەتیك و فۆنۆلۆجی	٢٩-٣٠
٤-١/٢)فۆنیم	٣٠-٣٦
١-٤-١/٢)جۆرەکانی فۆنیم	٣٢
١-١-٤-١/٢)فۆنیمە کەرتییەکان	٣٢-٣٦
٢/٢)گۆڕانی دەنگی	٣٧-٤٠
١-٢/٢)تایبەتمەندێکانی گۆڕانی دەنگی	٣٧-٣٩
٢-٢/٢)هۆکارەکانی گۆڕانی دەنگی	٣٩-٤٠
٣/٢)یاسا دەنگییەکان لە شێوەزاری گەرمیاندا	٤١-٨٠
١-٣/٢)لێکچوونی دەنگ (گونجان)	٤٢-٤٩
١-١-٣/٢)لێکچوون لەرووی ئاراستەی کارتێکردنەوە	٤٣-٤٤
٢-١-٣/٢)لێکچوون بەپێی پلەی کاریگەری	٤٤-٤٨
٣-١-٣/٢)لێکچوون لە ڕوانگەی کۆنسۆنانت و ڤاوڵەوە	٤٨-٤٩
٢-٣/٢)لێکنەچوونی دەنگ(نەگونجان)	٤٩-٥٢
٣-٣/٢)لەناوچوونی دەنگ	٥٣-٦١
١-٣-٣/٢)لەناوچوونی دەنگ بەهۆی ژینگەی دەنگییەوە	٥٣-٦٠
١-١-٣-٣/٢)کرتاندن لە سەرەتای وشەدا	٥٣
٢-١-٣-٣/٢)کرتاندن لە ناوەڕاستی وشەدا	٥٣-٥٨
٣-١-٣-٣/٢)کرتاندن لە کۆتایی وشەدا	٥٨-٦٠
٢-٣-٣/٢)لەناوچوونی دەنگ بەهۆکاری مێژوویی یان زارەکی	٦٠-٦١
٤-٣/٢)پەیدابوونی دەنگ	٦٢-٦٨
١-٤-٣/٢)پەیدابوونی دەنگ بە هۆکاری فۆنەتیکی	٦٢-٦٦
٢-٤-٣/٢)پەیدابوونی دەنگ بەهۆکاری مێژوویی یان زارەکی	٦٦-٦٨
٥-٣/٢)دەنگگۆڕکێ	٦٨-٧٧
١-٥-٣/٢)دەنگگۆڕکێ لە نێوان دوو زاردا	٦٨-٦٩
٢-٥-٣/٢)دەنگگۆڕکێ لەنێوان شێوەزارەکانی زارێکدا	٦٩-٧٧
١-٢-٥-٣/٢)دەنگگۆڕکێ لە نێوان کۆنسونانت و کۆنسونانت	٧٠-٧٤
٢-٢-٥-٣/٢)دەنگگۆڕکێ لە نێوان ڤاوڵ و ڤاوڵ	٧٤-٧٦
٣-٢-٥-٣/٢)دەنگگۆڕکێ لە نێوان کۆنسونانت و ڤاوڵ	٧٦-٧٧

٢/٣-٥-٢-٤)گۆڕینی دەنگێك بۆ دیفتوونگ یان بە پێچەوانەوە	٧٧
٢/٣-٦)جێگۆڕکێ دەنگ	٨٠-٧٧
٢/٤)کاریگەریی گۆڕانە دەنگییەکان لەسەر بڕگەو هێز لە شێوەزاری گەرمیاندا	٩٠-٨٠
٢/٤-١)بڕگە(Syllable)	٨٨-٨٠
٢/٤-١-١)جۆرو قاڵبی بڕگە لە زمانی کوردیدا	٨٣-٨٢
٢/٤-١-٢)گۆڕان لە ئاستی بڕگەدا	٨٨-٨٣
٢/٤-١-٢-١)گۆڕان لە ژمارەی بڕگەکانی وشە	٨٥-٨٤
٢/٤-١-٢-٢)گۆڕان لە جۆرو قاڵبی بڕگەکاندا	٨٨-٨٦
٢/٤-٢)هێز (Stress)	٩٠-٨٨
٢/٤-٢-١)گۆڕان لە هێزدا	٩٠-٨٩
بەشی سێیەم/ئاستی ڕێزمان	١٥٨-٩١
٣/١)ئاستی وشەسازی	١٣١-٩١
٣/١-١)چەمك و سنووری مۆرفۆلۆژی	٩٤-٩١
٣/١-١-١)مۆرفیم	٩٤-٩١
٣/١-١-١-١)جۆرەکانی مۆرفیم	٩٤-٩٣
٣/١-٢))گۆڕانی مۆرفۆلۆژی	٩٥-٩٤
٣/١-٣)مۆرفیمە بەندە وشەگۆڕەکان لە شێوەزاری گەرمیاندا	١٠١-٩٦
٣/١-٣-١) مۆرفیمی ناسراوی و نەناسراوی	٩٧-٩٦
٣/١-٣-٢) مۆرفیمی ژمارە(تاك وکۆ)	٩٩-٩٧
٣/١-٣-٣) مۆرفیمی توخم (ڕەگەز)	١٠١-٩٩
٣/١-٤)جێناو لە شێوەزاری گەرمیاندا	١٠٢-١٠١
٣/١-٥)ڕونانی وشە لە شێوەزاری گەرمیاندا	١٠٦-١٠٢
٣/١-٥-١)وشەی داڕێژراو	١٠٤-١٠٣
٣/١-٥-٢)وشەی لێکدراو	١٠٦-١٠٤
٣/١-٦)کردار لە شێوەزاری گەرمیاندا	١٣١-١٠٧
٣/١-٦-١)ڕێژەکانی کردار لە شێوەزاری گەرمیاندا	١١٢-١٠٧
٣/١-٦-١-١) ڕێژەی هەواڵی (ئیخباری)	١١٠-١٠٧

٣/١-٦-١-٢)ڕێژەی خۆزگەو مەرجی (ئینشائی)	١١٠-١١٢
٣/١-٦-١-٣)ڕێژەی فەرمان (داخوازی)	١١٢
٣/١-٦-٢)کرداری گەرەك(ویستن) لە شێوەزاری گەرمیاندا	١١٣-١١٥
٣/١-٦-٢-١) کرداری(گەرەك) بە پێی ڕێژەی هەواڵی	١١٣-١١٤
٣/١-٦-٢-٢) کرداری(گەرەك)بە پێی ڕێژەی مەرجی	١١٤-١١٥
٣/١-٦-٣)کرداری (بوون) لە شێوەزاری گەرمیاندا	١١٥-١٢٨
٣/١-٦-٣-١)جۆرە جیاوازەکانی کرداری (بوون)	١١٦-١٢٦
٣/١-٦-٣-١-١)بوونی بوونایەتی	١١٦-١١٨
٣/١-٦-٣-١-٢)بوونی گۆڕان	١١٨-١٢٠
٣/١-٦-٣-١-٣)بوونی خاوەنێتی	١٢٠-١٢٤
٣/١-٦-٣-١-٤)بوونی هەیی (وجوود)	١٢٤-١٢٦
٣/١-٦-٣-٢)کرداری (بوون) و ڕێژەکانی کردار	١٢٧-١٢٨
٣/١-٦-٣-٢-١)کرداری بوون لە ڕیژەی هەواڵیدا	١٢٧
٣/١-٦-٣-٢-٢)کرداری بوون لە ڕێژەی مەرجیدا	١٢٧-١٢٨
٣/١-٦-٣-٢-٣)کرداری بوون لە ڕێژەی فەرمان (داخوازی)دا	١٢٨
٣/١-٦-٤)کرداری بکەر نادیار لە شێوەزاری گەرمیاندا	١٢٩-١٣١
٣/١-٦-٤-١)بکەر نادیاری ڕێژەکانی کردار	١٣١
٣/١-٦-٤-١-١)بکەر نادیار لە ڕێژەی هەواڵیدا	١٣١
٣/١-٦-٤-١-٢)بکەر نادیار لە ڕێژەی هەواڵیدا	١٣١
٣/٢) ئاستی ڕستەسازی	١٣٢-١٥٨
٣/٢-١)چەمك و سنووری ڕستەسازی	١٣٢
٣/٢-٢)ڕۆنانی ڕستە لە شێوەزاری گەرمیاندا	١٣٢-١٤٦
٣/٢-٢-١)جۆرەکانی فرێز	١٣٣-١٤٦
٣/٢-٢-١-١)فرێزی ناوی	١٣٣-١٤٣
٣/٢-٢-١-١-١)دروستەی فرێزی ناوی	١٣٣-١٤٣
3/٢-٢-١-١-١-١)دروستەی ناوەوەی فرێزی ناوی	١٣٣-١٣٤
٣/٢-٢-١-١-١-٢)دروستەی دەرەوەی فرێزی ناوی	١٣٤-١٤٣
٣/٢-٢-١-٢)فرێزی کرداری	١٤٣-١٤٦

٣/٢-٢-١-٢-١)دروستەی فرێزی کرداری	١٤٣-١٤٦
٣/٢-٢-١-٢-١-١)دروستەی ناوەوەی فرێزی کرداری	١٤٤-١٤٥
٣/٢-٢-١-٢-١-٢)دروستەی دەرەوەی فرێزی کرداری	١٤٥-١٤٦
٣/٢-٣)ئەرك و جێکەوتەی جێناوەلکاوەکان لە شێوەزاری گەرمیاندا	١٤٧-١٥٥
٣/٢-٣-١)ئەرك و جێکەوتەی دەستەی یەکەم	١٤٧-١٥٤
٣/٢-٣-٢)ئەرك و جێکەوتەی دەستەی دووەم (A)	١٥٤-١٥٥
٣/٢-٣-٣)ئەرك و جێکەوتەی دەستەی دووەم (B)	١٥٥
٣/٢-٤)پێشناو پاشناو لە شێوەزاری گەرمیاندا	١٥٦-١٥٨
ئەنجام	١٥٩
سەرچاوەکان	١٦٠-١٦٥
پاشکۆ	١٦٦-١٧٧
ملخص البحث	١٧٨
Abstract	١٧٩

پێشەکی

١/٠)ناونیشان و بواری لێکۆڵینەوەکە:

ناونیشانی نامەکە (چەند تایبەتێتییەکی ناوچەی گەرمیان لە ڕووی فۆنەتیك و گراماتیکەوە)یە، لێکۆڵینەوەیەکە بۆ دەست نیشان کردنی لایەنە تایبەتییە دەنگسازی و وشەسازی و ڕستەسازییەکانی شێوەزاری گەرمیان.

٢/٠)هۆی هەڵبژاردنی لێکۆڵینەوەکە:

هەرچەندە نووسین لەسەر دەربڕینی زمانی ناوچەی گەرمیان لە هەندێك وتارو لێکۆڵینەوە و لە چوارچێوەی هەندێك نامەی تردا بە ناوی کەرکوك یان چەند شێوەزارێکی کەرکوکەوە بەجیا لەهەندێك لایەنی وەك دەنگسازی و ڕستە خراوەنەتە ڕوو، بەڵام بە شێوەیەکی گشتگیرو ورد باسی لێوە نەکراوە، بەچەشنێك کە بوارەکانی دەنگ و بڕگەو وشەو ڕستە بگرێتەوە. لە کاتێکدا ناوچەی گەرمیان خاوەن پێکهاتەیەکی زمانی هەمەجۆرو ئاڵۆزە، بەو پێیەی کە خاوەن پێکهاتەیەکی کۆمەڵایەتی جیاوازی هەمەچەشنە، لەبەر ئەوە بە پێویستمان زانی بەشێوەیەکی زانستی قسە لەسەر تایبەتییە زمانییەکانی ناوچەی گەرمیان بکەین و بەرهەمێکی نوێی زمانی لە بارەی ناوچەی گەرمیانەوە بۆ سەر کتێبخانەی کوردی زیاد بکەین.

٣/٠)ئامانج و گرنگی لێکۆڵینەوەکە:

ئامانج لە نووسینی ئەم بابەتە پیشاندانی تایبەتییە دەنگسازی و ڕێزمانییەکانی شێوەزاری گەرمیانە ، ئەم لێکۆڵینەوەیە بەرچاو ڕوونییەکیشمان دەداتی، کە بۆچی شێوەزاری گەرمیان بە شێوەزارێکی جیاواز لە شێوەزارەکانی تری زاری ناوەڕاست ئەژمارکراوە.

٤/٠)کەرەستەی لێکۆڵینەوەکە:

کەرەستەی لێکۆڵینەوەکە شێوەی ئاخاوتنی شێوەزاری گەرمیانە، بەتایبەتی ئەو ئاخاوتنەی لە کاروباری ڕۆژانە و بازاڕدا بەکاردەهێنرێن، چونکە گەر ئاخاوتنی خەڵك لە ماڵەوە وەربگرین، ئەوە جیاوازە، بە وێنە ئەو زمانەی باجەڵان و کاکەییەك لە ماڵەوە و لە ناو خێزاندا بەکاری دەهێنن جیاوازە لەو دەربڕینە زمانییەی دەرەوەی ماڵ بەکاری دەهێنن، لەبەر ئەوەی زمان نەك بە پێی ناوچەو گەڕەك بەڵکو بە پێی ماڵ و کەسەکانیش دەگۆڕێت، هەروەها سوود لە کۆمەڵێ سەرچاوەی تریش وەگیراون وەکو شیعری فۆلکلۆری و فەرهەنگەکانی هەنبانە بۆرینە و خاڵ و کوردستان.

٥/٠)ڕێبازی لێکۆڵینەوەکە:

لەم لێکۆڵینەوەیەدا ڕێبازی وەسفی پۆلینکارییە پەیڕەوکراوە، واتە لایەنە دەنگسازی و وشەسازی و ڕستەسازی بە پێیٚ شێوەی ئاخاوتنی ئێستایی شێوەزاری گەرمیان خراونەتە ڕوو و یاساکانیان دیاری کراوە.

٦/٠)سنووری ناوچەی لێکۆڵینەوەکە:

ناوچەی گەرمیان بە پێی پێوەرە جوگرافی و ئیداری و مێژوویی و زمانیەکانیش ناوچەیەکی فراوان دەگرێتەوە، بەڵام لە پێناوی ئەوەی بەشێوەیەکی وردتر و چڕتر لە باسەکە بدوێین بە پێویستمان زانی سنووری ناوچەی لێکۆڵینەوەکەمان دیاری بکەین، کە هەر یەك لە شارەکانی (کەلار، کفری، دیهاتەکانی دەوروبەریان، شارەدێکانی ڕزگاری، سەرقەڵا، باوەنوور، و ناوچەی زەنگ ئاباد بگرێتەوە). بڕوانە پاشکۆ نەخشەکانی ژمارە (١)(٢).

٧/٠)بەشەکانی لێکۆڵینەوەکە:

ئەم لێکۆڵینەوەیە لە پێشەکی و سیٚ بەش و ئەنجام و پاشکۆیەك پێك هاتووە:

بەشی یەکەم: لە دوو تەوەرەی سەرەکی پێك دێت، تەوەرەی یەکەم باس لە چەمك زاراوەی زاروشێوەزار و پەیوەندی زار و زمان و زارو شێوەزار دەکات، پاشان پێگەی شێوەزاری گەرمیان لە ناو زمانی کوردیدا دەستنیشان کراوە و لەگەڵ باس کردنی هەمەچەشنی زمانی لە ناوچەی گەرمیان.

تەوەرەی دووەم: تایبەتە بە چەمکی گۆڕانی زمانی و زاراوەکان و قۆناغ و بوارەکانی ئەم گۆڕانە.

بەشی دووەم: تایبەتە بە لایەنی دەنگسازی سەرەڕای باس کردنی بەشەکانی دەنگسازی (فۆنەتیك وفۆنۆلۆجی) و تایبەتی هەریەکەیان و جیاوازی نێوانیان و دیاری کردنی گۆڕانی دەنگسازی و هۆکارو تایبەتییەکانی، پاشان فۆنیمە کەرتییەکان لە شێوەزاری گەرمیاندا بە پێی بنەماو یاسا فۆنۆلۆجیەکان لە شێوەزاری گەرمیاندا باسیان لێوە کراوە، دواتر کاریگەری گۆڕانە دەنگییەکان لەسەر هێزو بڕگە دەست نیشان کراون.

بەشی سێیەم: تایبەتە بە ڕێزمان (وشەسازی و ڕستەسازی) ئەمەش لەدوو تەوەرەی سەرەکی پێك دێت، تەوەرەی یەکەم جگە لە دیاری کردنی سنووری کاری مۆرفۆلۆژی و دانەی مۆرفیم و جۆرەکانی و گۆڕانی مۆرفۆلۆژی باس لە تایبەتمەندی هەندێك لە بەشەکانی ئاخاوتن (ناو ، کردار،جێناو) فۆرم و ڕۆنان و تایبەتی و یاسا مۆرفۆلۆژییەکانیان لە شێوەزاری گەرمیاندا کراوە.

تەوەرەی دووەم: تایبەتە بە ئاستی ڕستەسازی کە تێدا ڕستە بە پێی بنەمای فرێزی ناوی فریزی کرداری و چۆنێتی فراوان کردنیان بە پێی کەرەستەکانی ناوەوە و دەرەوە لە شێوەزاری گەرمیاندا خراونەتە ڕوو، هەروەها باس لە ئەرك و جێکەوتەی جێناوە لکاوەکان و یاسای ڕیزبوونیان لە ڕستەدا کراوە لە شێوەزاری گەرمیاندا بە بەراورد بە شێوەزاری سلێمانی، لە چەند پەرەیەکیشدا باس لە فۆرم و بەکارهێنانی پێشناو و پاشناو لە شێوەزاری گەرمیاندا کراوە.

کۆی ئەو تایبەتی و خاڵانەی لە ناوڕۆکی لێکۆڵینەوەکەدا بەدەست هاتوون لە ئەنجامی لێکۆڵینەوەکەدا خراونەتە ڕوو. لە کۆتاییشدا بە پاشکۆیەك ئاماژە دراوە بەو کەسانەی بە مەبەستی توێژینەوەکە چاوپێکەوتنیان لە گەڵدا سازکراوە، لە گەڵ وێنەیەك لەو فۆرمەی بەمەبەستی کاری مەیدانی لێکۆڵینەوەکە بەکارهاتووە، هەروەها لەم پاشکۆیەدا ئەو نەخشانەی پەیوەندییان بە کاری لێکۆڵینەوەکەیە خراونەتە ڕوو.

١)بەشی یەکەم/زارو شێوەزار و گۆڕانی زمانی

١/١)زارو شێوەزار:

١-١/١)چەمك و زاراوەی زارو شێوەزار:

زار ئەو شێوە ئاخاوتنەیە، کە زۆر جار لەسەر بنەمای جوگرافی یان کۆمەڵایەتی دیاری دەکرێت، بەم چەشنەش دیالێکتی جوگرافی یان کۆمەڵایەتی دێنە ئاراوە. هەر زمانێکیش دەکرێت چەند دیالێکتێك لە خۆ بگرێت کە هەریەکەیان خاوەنی چەندان تایبەتێتی یە، بەشێوەیەك، کە هەریەکێکیان لەوی تریان لە بوارەکانی دەنگ و دانەی فەرهەنگی و وشەسازی و ڕستەسازی لەیەکترجیا دەکاتەوە، هاوکات بە تێپەڕبوونی کات و بە هۆکاری سیاسی و جوگرافی و رۆشنبیری پەرە دەسێنێت و دەگۆڕێت تاوەکو ببێت بە زمانێکی سەربەخۆ. بەواتایەکی تر زار کۆمەڵە تایبەتێتییەکی زمانییە ژمارەیەك تاك لە ژینگەیەکی جوگرافی دیاری کراودا پێی ئەدوێن، ئەو تایبەتێتییانەش لە ئاستە جیاوازەکانی دەنگسازی و وشەسازی و رستەسازیدا دەبینرێن و لە سەرجەم زارەکانی تری زمانەکە جیایی دەکاتەوە، بەڵام دەبێت ئەو تایبەتییانە کەم بن و بەو شێوەیە نەبێت کە زارەکە لە گەڵ زارەکانی تری زمانەکە بە نامۆ دەربخات و گرفتی لێك گەیشتن لە نێوان ئەندامانی زمانەکەدا بێنێتە ئاراوە، چونکە کاتێك ئەو سیفەتە تایبەتییانە بە تێپەڕبوونی کات زۆر دەبن، سەرئەنجام زارەکە وەکو زمانێکی سەربەخۆی لێ دێت، هەروەك چۆن بەسەر زمانی لاتینیدا هات، کە هەڵوەشایەوە و دابەش بوو بەسەر چەند زمانێکدا کە هەر یەکەیان خاوەنی سەربەخۆیی و تایبەتمەندیی خۆیانن لەوانە: ئیتاڵی و فەرەنسی و ئیسپانی.[١]

وەکو زاراوەش بۆ یەکەم جار گریکەکان بەشێوەی (Dialektos) بەکاریان هێناوە، ئەم زاراوەیان بۆ جیاکردنەوەی زمانی نووسین لە زمانی چینەکانی خوارەوەی کۆمەڵ بەکارهێناوە، واتە گریکەکان بە زمانی فەرمی و ئەدەبییان گوتووە (Dialektos) و زاراوەی (Patois)یان بۆ زمانی چینەکانی خوارەوە بەکارهێناوە.[٢] واتای ئەم دوو زاراوە یۆنانی یە، کە بۆ (زمان و زار)بە زمانی ئینگلیزی وەرگێڕاون بە تەواوەتی جیاوازن لە واتاکانیان لە زمانی ئینگلیزی لە ئێستادا، لەکاتێکدا هاو واتاکانیان لە زمانی فەرەنسیدا نزیکترن لە واتا بنچینە یۆنانییەکەیان، لەبەر ئەوەی وشەی (Dialecte) لە زمانی فەرەنسیدا تەنیا بۆ شێوەی هەرێمایەتی نووسراو و خاوەن کەلتووری ئەدەبی بەکاردێت ، بە پێچەوانەوە شێوەی هەرێمایەتی نەنووسراو زاراوەی (Patois) بەکاردێت.[٣] واتە

---

(١)رمضان عبدالتواب (١٩٨٠: ٥٩).

(2) J.K.Charm bers and Peter Trud gill (2004:30)

(٣)هدسن (١٩٨٧: ٦١).

ئینگلیزەکان زاراوەکانیان جیاواز لە گریگەکان بەکارهێناوە و لە جیاتی زاراوەی(Dialektos) ی یۆنانی زاراوەی دیالێکتی ستاندەرد (standard dialect)یان بەکارهێناوە و لە جیاتی زاراوەی (Patois)ی یۆنانی زاراوەی (dialect)یان بەکارهێناوە، دواتر زاراوەکان بەشێوەی بەکارهێنانە ئینگلیزییەکە جێگای خۆی گرتەوە، تا گەیشتە ئەو ئاستەی لە کۆتایی سەدەی نۆزدەیەم سەرەتای سەدەی بیستەم، لقێك لە زمانەوانی بە ناوی دیالێکتۆلۆجیا سەری هەڵداو زیاترو فراوانتر چەسپاو جێگای خۆی گرت.[1]

دواتر زاراوەی (Patois) وەکو زاراوەیەك لە بواری دیالێکتۆلۆجیادا بەکارهاتووە، بەکارهێنانەکە بەمەبەستی بەشە دیالێکت بووە.[2] لە زمانی کوردیشدا لە بری زاراوەی (standard dialect) زاراوەی (زمانی نووسین ، زمانی نەتەوەیی، زمانی یەکگرتوو، زمانی فەرمی ،زمانی ئەدەبی، زمانی ستاندەر)یان بەکارهێناوە ، بەرامبەر زاراوەی (dialect)یش زاراوەی (زار ، دیالێکت)یان داناوە ، هەرچی زاراوەی (Patois)ە، ئەوە وشەکانی (شێوەزار ، زارۆچکە ، گۆڤەر، دەڤۆك. زمانی ناوچەیی) یان بۆ بەکارهاتووە.

٢-١/١)پەیوەندیی زمان و زار:

سەرەتا دەبێت ئەوە بڵێین کە زمانیش زۆربەی کات زارێکە لە زارەکانی تری ئەو زمانە و هەلێکی بۆ رەخساوە تاوەکو ببێت بە زمانی فەرمی. بوونی زارێکیش بە زمان مەرج نییە بەهۆی سیاسەتێکی پلان بۆ دارێژراوی پێش وەختە بێت، بە وێنە زمانی ئینگلیزی فەرمی کە لە ئەمڕۆدا ناسراوە بە هۆی پێگەی ڕۆشنبیری و ڕامیارییەوە بە درێژایی کات پایتەختی لەندەن بووە، هەروەها زمانی فەرەنسی فەرمی لە ئەنجامی دەسەڵاتی پایتەختەکەی، کە پاریسە دروست بوو و گەشەی کرد، لە هەردوو بارەکەدا ئەو دوو زمانە لەسەر بنەمای ئاخاوتنی چینەکانی سەرەوە کە دانیشتووی پایتەختن دروست بوون.

پەیوەندی نێوان زمان و زار پەیوەندییە لە نێوان گشتی و تایبەتیدا، چونکە زمان هەمیشە لە چەند زارێك پێك دێت، هەر یەك لەو زارانەش خاوەنی تایبەتمەندی خۆیەتی جیا لەوانی تر، هەموو ئەو زارانەش لە کۆمەڵێك سیفەتی زمانی و نەریتی ئاخاوتنیدا هاوبەشن کە سەرئەنجام زمانێکی سەربەخۆ و جیاواز لە زمانەکانی تر پێك دێنن.[3] واتە زمان سنورێکی جوگرافی فراوان دەگرێتەوە و بە هەموو لایەکی وڵاتدا بڵاوبۆتەوە و هەموو زارەکان کۆ دەکاتەوە، کەچی زار ناوچەیەکی جوگرافی

(١)علی عبدالواحد وافي (٢٠٠٤: ٦١).

(٢)عبدوڵەناف رەمەزان ئەحمەد (٢٠٠٩: ١٠).

(٣)ابراهیم انیس(٢٠٠٣: ١٥).

دیاریکراو و بچووك دەگرێتەوە، زمان کۆی هەموو ئەو جیاوازییانە دەگرێتەوە، کە لە زارەکانـدا هـەن، بەڵام زار لەسەر بنەمای ئەو جیاوازییانە دروست دەبێت.[1] زمان زمانی فـەرمی وڵات و دام و دەزگـا و چاپەمەنی و بڵاوکراوە و ڕاگەیاندنە، بەڵام زار زمانی ئاخاوتن و کاروباری ڕۆژانەی خەڵکە.

٣-١/١)پێوانەکانی سنوری نێوان زمان و زار:

قسەکردن لەسەر بابەتی سنووری نێوان زمان و زار بابەتێکی ئاسان نییـە و ڕای زمانەوانـەکانیش لەم بارەیەوە جیاوازە، بەوێنە کۆزمانەوانەکان تاکو ئێستا نەگەیشتوونەتە بڕیاڕیکی ڕەها و پێوەرێکی ڕاست و دروست لە بارەی سنووری جیاکردنەوەی زمان و زار بە جۆرێـك هەنـدێك لـە کۆزمانەوانـەکان سـێ بنـەمایان بـۆ جیاکردنەوەکـە دەسـت نیشـان کـردووە، ئـەوانیش بـریتین لـە (بنـەمای لـە یـەکتر گەیشتن، بنەمای قەبارە، بنەمای ناوداری).[2]

ئەوەی دیارە و ڕوونە، کە پێوانەی ئاسانی لێکگەیشـتنی دوولایەنـە بەسـە بـۆ دیـاری کردنـی سـنورێکی جیایی سیاسی و ڕۆشنبیری لە نێوان زمانەکاندا، لە ڕاستیدا ئەوە پێوانەی سەرەکییە، کە زانـای زمـانی خاوەن ئەزموون جێ بەجێی دەکات بۆ دیاری کردنی سنووری کۆمەڵگەی زمانی.[3] چونکە ئـەگـەر دوو ئاخیوەر لە شێوەی زمانی جیاواز توانیان هەریەکەیان لـەویتریان بگـەن، ئـەوە ئـەم دوو شـێوەیە وەکـو دوو نموونەی یەك زمـان دادەنـرێن، جیـا لـەم تێگەیشـتنە دوولایەنـە ئـەوە دوو شـێوەکە بەیـەك زمـان دانـانرێن. ئـەم پێوانەیـە پێوانەیـەکی بـاو و کـارپێکراوە،[4] بـەڵام لەگـەڵ ئەمەشـدا هەنـدێك جـار ئـەو پێوانەیـە لـە جیاکردنـەوەی زمـان و زاردا لەبەرچـاو ناگیرێـت، چـونکە ئـەم بنەمایـە دەکەوێتـە ژێـر کاریگــەری هەســت و ســۆزی بەکارهێنــەری دیالێکـت و زمانــە جیاوازەکــان، بــۆ نموونــە زمانــە ئەسکەندەنافیەکان(دانمارکی، سویدی، نەرویجی)بـە سـێ زمـانی جیـاواز دەژمێـررێن، کـە لـە ڕاسـتیدا زمانی جیاواز نین و ئەگەر بنەمای لێکتێگەیشتن بۆ ئەم سێ زمانە بەکاربهێنرێت، ئەوە بـەو ڕاسـتییە دەگەین، کە بەکارهێنەرانی ئەم سێ زمانە دەتوانن بـە ئاسـانی لەیـەکتر بگـەن، بـەڵام بـە هـۆی ویسـتی بەکارهێنەرانـەوە هـەر سێ زمانەکـە دەیانـەوێت جیـاواز بـن، وا خۆیـان نیشـان دەدەن کـە لـە یـەکتری ناگەن، کە لە ڕاستیدا وا نییە.[5] هەروەها لە هەندێك شوێنی جیهان شـێوە جیـا جیاکـانی زمانێـك بـە زار نـاو دەبـرێن، ئەگەرچـی تێگەیشـتنی هاوبـەش نییـە، بـە پێچـەوانەوە لـە هەنـدێك شـوێنی تـر

(١)عبدالواحید موشیر دزەیی (٢٠١١: ١٧).

(٢)قەیس کاکل توفیق (٢٠٠٧: ٦٣-٦٤).

(٣)جون لوینز (٢٠٠٩: ٤٥).

(٤)هدسن (١٩٨٧: ٦٥).

(٥)قەیس کاکل توفیق (٢٠٠٧: ٦٥-٦٦).

تێگەیشتنی هاوبەش هەیە، بەڵام جیاوازی لە شێوازی بەکارهێنانی زمان بە زمان ناو دەبرێن. بە وێنە ئەڵمانی و هۆڵاندی وا ناسراوە، کە دوو زمانی جودا بن. هەرچۆنێك بێت، لە هەندێك شوێن بە درێژایی سنووری نێوانیان ئەڵمانیاو و هۆڵاندە زاری قسەپێکراو هەیە، کە زۆر نزیکن لەیەکتر. ئەگەر ئێمە بڵێین کە خەڵکانی لایەکی سنوورەکە بە ئەڵمانی و خەڵکانی لایەکەی تری سنوورەکە بە هۆڵاندی قسە دەکەن، ئەوا گوتنەکەمان وابەستەی ڕامیاری و کۆمەڵایەتییە تاکو زمانەوانی. ئەم خاڵە ڕوونتر دەبێت کاتێك ئێمە ئەو ڕاستییە بزانین، کە توانای قسەکەرانی هەردوو لای سنوورەکە بۆ لێکگەیشتن لە یەکتر گەلێك زیاترە لە ئەوەی ئەڵمانییەك لە ئەم سنوورە هەیەتی لە قسەکەرانی هەندێك زاری تری ئەڵمانی لە ناو سنووری نەمساو سویسەرە. لێرەدا دەکرێت چەمکی کۆنتینیوٚم بۆ جوگرافیای زارەکان (geographical dialect continuum)بهێنرێتە ئاراوە.[1] مەبەستیش لە(continuum) ئەوەیە هەتا سنووری جوگرافی نێوان زارەکان زیاتر بێت ڕادەی جیاوازی و تێنگەیشتنی نێوانیان زیاتر دەبێت.[2] واتە گەر زمانێك لە چوار زار پێك هاتبێت بەم چەشنە (زاA، زاB، زاC، زاD) لە ڕووی سنووری جوگرافییەوە ڕادەی نزیکی زاA لە زاB زیاتر بێت لە زاC و ڕادەی نزیکی زاA لە زاC زیاتر بێت لە زاD، لەم بارەدا ڕادەی جیاوازی و لێك نەگەیشتن لە نێوان (زاA و زاB) کەمترە لە (زاA و زاC)، هەروەها (زاA و زاC) کەمترە لە (زاA و زاD). بەمەش گرنگی جیاوازی ناوچەی جوگرافی و ڕۆڵیان لە جیاکردنەوەی زارەکاندا دەردەکەوێت.

زۆر جار بۆ جیاکردنەوەی زار و زمان لە بەکارهێنانی ڕۆژانەدا جەخت لەسەر بنەمای ڕامیاری و ڕۆشنبیری دەکرێتەوە. بەوێنە مەندارینی و کانتونی بە دوو زار لە زارەکانی زمانی چینی هەژماردەکرێن، لە کاتێکدا ئەم دوو زارە جیاوازی لە تێگەیشتنی نێوانیان زۆر زیاترە لە جیاوازی نێوان دەنیمارکی و نەرویجی یان جیاوازتر لە جیاوازی نێوان هۆڵەندی و فلەمنکی و ئەفریقایی، کە ئەمانە زمانی جیاوازن.[3] هەروەها قسەکەرێکی کرمانجی ژووروو و هەورامییەك زۆر بە زەحمەت لەیەکتر دەگەن، کەچی بە دوو زاری سەر بە زمانی کوردی دادەنرێن نەك زمانی جیاواز، ئەمەش لەبەر هۆکاری ڕامیاری و کەلتووری و هەبوونی پەیوەندی لە یاسای ڕێزمانی لە نێوانیاندا. کەواتە بایەخی لێکگەیشتنی زمان هەندێك جار کەمتر دەبێت لە بایەخی هۆکارە ڕامیاری و کۆمەڵایەتی و ڕۆشنبیری و کەلتوورییەکان.

هەندێك جار لە ڕوانگەی قەبارەوە دەڕوانرێتە پەیوەندی و جیاوازی نێوان زمان و زار، بەوەی کە جیاوازییەکی گەورە لە قەبارەیاندا هەیە، لەبەر ئەوەی زمان لە قەبارەدا گەورەترە لە زار، ئەمەش

(١)غازی عەلی خورشید (٢٠١١: ٢٧).

(٢)سەرچاوەی پێشوو، هەمان لاپەڕە.

(٣)جون لوینز (٢٠٠٩: ٤٤-٤٥).

ئەوە دەگەیەنێت ئەو جۆرەیان کە ژمارەیەکی زیاتری دانەی زمانی لە خۆ بگرێت ئەوە زمانە، بەڵام ئەو جۆرەیان کە کەمتر لە خۆ بگرێت ئەوە زارە. بۆ ئینگلیزی وەکو زمانێك کۆی دانە زمانییەکانی زارەکانی تێدایە.[١]

بنەمایەکی تری جیاوازی نێوان زمان و زار مەسەلەی ناوداری یان پێگەیە (prestige)، چونکە زمان خاوەنی پێگەی نووسینە، کە زار نییەتی. بە وێنە ئەو شێوە ئینگلیزییەی کە وەکو زمانی نووسین بەکاردێت زار نییە، بەڵکو زمانە، لە کاتێکدا ئەو شێوانەی تر، کە لە زمانی نووسینی فەرمیدا بەکار نایەن ئەوە زارن. واتە زمانی نووسینی فەرمی دەکرێتە بنەما بۆ بوونی زار بە زمان،[٢] بەڵام لەگەڵ هەموو ئەمانەشداو لەبەر چەند هۆکارێك زۆر زەحمەتە بتوانرێت سنوورێکی تەواو جیاکەرەوە لە نێوان زمانە سەربەخۆکان و زارە جیاوازەکانی زمانێکدا دیاری بکرێت.

٤-١/١) پەیوەندی لە نێوان زارەکانی زمانێك:

زمان تارادەیەکی زۆر لە کۆمەڵە زارێکی جۆراجۆر پێك دێت. بە وێنە گەر بۆ زمان نیشانەی (ز) و بۆ زار نیشانەی (زا) دابنەین، ئەوە زمانی(ز) وەکو نموونە لە زارەکانی (زا١ +زا٢ + زا٣) پێکهاتووە. ئەم زارانەش لە ناو خۆیاندا لە کۆمەڵە سیفەتێکدا هاوبەشن بەچەشنێك وەکو زاری جۆراجۆری سەر بە زمانی (ز) دەردەکەون. ئەگەرچی هەریەکە لە زا١ و زا٢ و زا٣ خاوەنی کۆمەڵێك خاسیەتی تایبەتیین، کە وایان لێ دەکات وەکو زاری جیاواز بێنە بەرچاو. دەکرێت ئەو جیاوازییانەش لە نێوان ئەو زارانەدا بۆ ئەو جیاوازییە نازمانیانە بگەڕێنینەوە، کە دەچێتە چوارچێوەی ئەو بارەی، کە دەکرێت بە بارودۆخەکانی زمان لە کۆمەڵدا ناویان لێ بنەین. ئەوەی پەیوەندی بە زمانیشەوە هەیە وەکو واقیعی حاڵ، ئەوە جیاوازییەکانیان پەیوەندی بە هۆکاری کات (الزمن) ەوە هەیە. چونکە زمانی ئێستا جیاوازە لەو زمانەی، کە لە ڕابردوودا هەبووە بەهۆکاری گۆڕانی کاتەوە.[٣] هەرچەندە زانای زمان زاراوەی زار بەکاردێنێت و لە ڕووی بیر (ذهن)ەوە وەکو زۆرینەی خەڵکی بە زاراوەی زمانەوە پەیوەستی دەکات و دەڵێت زمان لە کۆمەڵە زارێکی جیاواز پێك دێت، بەڵام ئەو واتا شاراوانە ڕەت دەکاتەوە، کە هەمیشە پەیوەستن بە زاراوەی زار لە بەکارهێنانی ڕۆژانەدا. لە هەموو ئەمانەش گرنگتر، ئەوەیە کە زمانەوان رازی نابێت لەسەر ئەوەی زاری یەکێك لە هەرێمەکان یان یەکێك لە چینە کۆمەڵایەتییەکان وەکو شێوەیەکی خراپ و پەراوێز خراو لە زاری نموونەیی و پێوانەیی هەژماربکرێت، چونکە ئەو لە ڕوانگەی مێژووییەوە زاری نموونەیی و پێوانەیی دەناسێنێت، (کە

(١)هدسن (١٩٨٧: ٦٢).

(٢)سەرچاوەی پێشوو، هەمان لاپەڕە.

(٣)میشال زکریا (١٩٨٣: ١٢٢-١٢٣).

زۆرینــەی خــەڵك پێیــان باشــە ناوبنرێت زمـان لـە بـری زار)، لـە ڕووی بنەچـەوە تـێ دەڕوانێـت نـەك گەشــەکردنی داهــاتووی، ئــەو زمانــەش لــە بنەڕەتــدا لــە ڕووی جــۆرەوە جیــاواز نییــە لــە زارە ناپێوانەییەکان. هەروەها زارە ناپێوانەییەکان بەوە دەناسێنێت، کە لە ڕووی سیستەمەوە کـەمتر نـیین لـە زاری نموونــەی پێوانــەیی هــەرێمی یــان نیشــتمانی، لــە کاتێکــدا بــە کۆمەڵــە ئــەرکێکی گــرنگ هەڵدەستێت لە ژیانی ڕۆژانەی چینێکی کۆمەڵایەتی زیندوودا.[1] واتە زمانی باش ئەو زمانەیە، کە بـە جوانترین شێوە وەکو ئامرازی لێککەیشتن بەئەرکی خۆی هەڵدەستێت. لەم ڕوانگەیەوە ناکرێـت بڵێین زمانێك لە زمانێکی تر باشـترە. بـەڵکو ناشـتوانین بڵێین کـە زمـانی نووسـراو زمـانێکی باشـە و زمـانی ئاخاوتن زمانێکی خراپە.

ئەو سیفەتانەی کە زارێك لە زارێکی تری زمان لە یەك جیا دەکەنەوە زیاتر لـە چوارچێوەی دەنـگ و سروشتییان و شێوەی دەربڕینیاندا قـەتیس دەکرێت. واتـە ژینگـەی زمـانی زارێـك خـاوەنی کۆمـەڵێك تایبەتمەندی دەنگییە جیاواز لە سیفاتی دەنگی زارەکانی تری زمانەکە. ئـەو جیاوازییـە دەنگییانـەش لەم بارانەوەیە[2]:

١- جیاوازی لە سازگەی دروست بوونی هەندێك دەنگی زمانیدا.

٢- جیاوازی لە شوێنگەی هەندێك لە ئەندامەکانی درکاندن لە گەڵ هەندێك دەنگدا.

٣- جیاوازی لە پێوانەیی هەندێك دەنگی نەرمدا.

٤- جیاوازی لە ئاوازی موسیقی ئاخاوتندا .

٥- جیاوازی لە یاساکانی دەنگ لە نێوان دەنگە دراوسێکاندا، کە هەندێکیان بە یەکتر کاریگەر دەبن.

ئەمە ئەو سیفاتانەیە کە هەندێکیان، یان هەموویان دەکرێت لە نێـو زارەکـانی تاکـە زمانێکدا تێبینـی بکـرێن. مـەرجیش نییـە هـەموو ئـەو جیاوازییانـە لـە نێـو زارەکـانی تاکـە زمانێکـدا هـەبێت، بـەڵکو دەکرێت تەنیا هەندێکیان ببینرێن. ڕادەی جیاوازی لە نێوان زارەکانی زمانێکیش جیاوازە، دەکرێت لـە نێوان دوو زاری زمانێکدا جیاوازییەکە کەمتر بێت بـە بـەراورد لـە گـەڵ زارەکـانی تـری زمانەکـەدا بـە وێنە جیاوازی و ڕادەی تێنەگەیشتن لە نێوان زاری سەروو و ناوەڕاستدا کەمترە وەك لە زاری سەروو و هەورامیدا.

کەواتە ئاسان نییە بتوانین سنورێکی تەواو جیاکەرەوە بۆ جیاوازی لە نێوان زارەکانی زمانێکدا دیـاری بکەین، هەر زارێـك لـە هـەر کـوێ یـەك بێـت خـاوەن تایبـەتێتی خۆیـەتی بـە جیـاواز لـەوانی تـر، یـان ئەوەی دەوترێت ئەمە زارێکە و ئەویش زارێکی ترە لە تاکە زمانێکدا، چونکە پرۆسەی درکانـدن هـیچ

---

(١)جون لوینز (٢٠٠٩: ٤٤-٤٥).

(٢)ابراهیم انیس (٢٠٠٣: ١٦-١٧).

شتێکی تر نییە جگە لە چالاکییەکی ماسوولکەیی و ئەداکردنیشی جیاوازە بە جیاوازی ئەو تاکانەی لە یەك ژینگەی زمانیدان. ئەو لێکۆڵینەوە وردانەی لە لایەن زانایانی بواری دەنگەکانی زمانەوە ئەنجام دراون ئەوەیان سەلماندووە، کە هیچ کاتێك ناشێت دوو کەس لە یەك ژینگەی زمانیدا شێوەی درکاندنیان بۆ گۆکراوێك بە تەواوەتی لە یەك بچێت، بەڵکو بەسەرنج و گوێگرتنی ورد هەست بە هەندێك جیاوازیی دەنگی ورد دەکەین.[1]

٥-١/١) پەیوەندیی زار و شێوەزار:

شێوەزار یان زاری ناوچەیی (Regional dialects) ئەو زارانەن، کە کۆمەڵێك لە کۆمەڵگایەکدا قسەی پێ دەکەن (Speech community) یان لە ناوچەیەکی دیاری کراودا بەکاری دەهێنن، هەندێك جاریش بە زاری خۆجێی (local dialects) دەناسرێت یان بە زاری جوگرافی (Geographical dialects) ناو دەبرێن وەکو کۆکنی (Cockney) لە لەندەن.[2] ئەم زارە ناوچەییانە جیاوازییەکی زۆر گەورە لە نێوانیاندا هەیە لە ڕووی ئەو ڕووبەرەی کە دەیگرنەوە: هەیانە هەرێمێکی (مقاطعة)تەواو لە هەرێمەکانی دەوڵەت داگیر دەکات؛ هەشیانە جگە لە چەند دێیەکی نزیك لەیەك، هیچ شوێنێکی تر ناگرێتەوە؛ هەشیانە لە نێوانی ئەو دووانەدایە. زۆر جار ئەم زارە ناوچەییانە لە گەڵ سنووری دابەشبوونی ئیداری و ڕامیاری ناوچەکاندا یەك ناگرنەوە. چونکە هەندێك جار ئەو دێهاتانەی کە ناوچەیەکی زمانی پێك دێنن بەسەر دوو پارێزگا یان زیاتردا دابەش بوون، یاخود لە سنووری پارێزگایەك یان ناوەندێکدا ژمارەیەکی زۆری ناوچەی زمانی کۆ دەبنەوە.[3] بە چەشنی ناوچەی گەرمیان، کە چەند شێوەزارێکی سەر بە زاری جیاوازی تێدا کۆبووەتەوە، وەك باجەڵان و زەنگەنەو کاکەیی سەر بە زاری گۆرانن و هۆزی جاف و دەلۆ سەر بە زاری ناوەڕاستن و زەند و لەك و گێژ سەر بە زاری باشوور (لوڕ)ن.

جیاوازی ڕوون لە نێوان زاراوەی شێوەزار و زار لەوەدایە، کە زاراوەی یەکەم لە جیاوازی گۆکردندا خۆی دەبینێتەوە، بەڵام زاراوەی دووەم جیاوازی ڕێزمانی و دانەی فەرهەنگی دەگرێتەوە. بۆ نموونە، ئەگەر کەسێك بە زمانی ئینگلیزی ستاندارد دووا بەزاری ناوچەیی ڕوون، ئەوە بەو کەسە دەوترێت بە زمانی ئینگلیزی دەدوێت بە زاری هەرێمایەتی، زاراوەی زار لێرەدا بەکاردێت، هەروەك نازمانەوانەکان تەوزیفیان کردووە و بەکاریان هێناوە، تاوەکو واتای زار بگەیەنێت نەك زمانی

(١)براهیم انیس (٢٠٠٣: ١٨).

(٢)یوسف شەریف سەعید (٢٠١١: ٢٤٨).

(٣)علي عبدالواحد وافي (٢٠٠٤: ١٦٥).

ئینگلیزی ستاندارد، هەرچی زاراوەی شێوەزارە، ئەوە بەشێوەیەکی گشتی لە بەریتانیای گەورەدا بەکاردێت، لە ئینگلتەراش بەشێوەیەکی تایبەت، تاوەکو واتای وشەیەکی جیاواز بێت لە زمانی خەڵکە ڕۆشنیرەکانی خوارووی ئینگلتەرا. جیاوازی دەنگیش زۆر گرنگە بۆ ناسینی شێوەزار، چونکە ئەم جیاوازییانە ڕۆڵ دەبینن لە جیاکردنەوەی شێوەزاری بریستول و دانیشتوانی خوارووی ڕۆژئاوای ئینگلتەرا لە لایەك و لە نێوان کۆمەڵە ناوچەیەکی تریشدا لە لایەکی ترەوە.[١] جگە لەمە دەتوانرێت بوترێت سنووری بەکارهێنانی زار فراوانترە لە شێوەزارو ئەگەری بوونی زار بە زمان زیاترە وەك لە شێوەزار.

نابێت ئەو ڕاستییەش لەبیر بکەین، کە لە ڕۆژگاری ئەمڕۆدا زۆربەی زارە ناوچەییەکان هەنگاو بەرەو زارو زمانی ستاندارد دەنێن، چونکە گۆڕانکاری لە پێکهاتەی ئابووری، کۆمەڵایەتی، رامیاری، دیمۆگرافی کۆمەڵگا هۆکاری مردنی زاری ناوچەیین. گۆڕینی هەیکەلی کۆمەڵگایەکی کشتووکاڵی و خێڵەکی بە یەکێکی تری تازەی پیشەسازی یان نیمچە پیشەسازی هۆکاری گەورەی گۆڕانکارییە لە زمان و کەلتووردا، چونکە خەڵك لە گەلێك ناوچەی جیاواز تێکەڵ دەبن. لە پاڵ ئەمەشدا دامەزراوەی نوێ، کارگە، دەزگای بەڕێوەبردن، میدیا ، پرۆسەی فراوانبوون و گەشەسەندن بەرەو دەدات بە زیاترکردنی پەیوەندی کۆمەڵایەتی و تێکەڵبوونی دانیشتووان لە ناو هەموو ناوچەکانی وڵاتدا. ئەمانە هۆکاری گرنگن لە لاوازکردنی دیالێکتەکان و بەهێزکردنی یەك زمانی وڵات. لە ڕەوشێکی لەم چەشنە زمانی زۆرینە زیاتر بەکاردێت و تاکو دێت زمانی کەمینە لاوازتر دەبێت. لە زمانی کوردیشدا بەپێی هەلومەرجی جوگرافی هەر یەك لە زارەکانی زمانی کوردی لە چەند زارێکی ناوچەیی یان شێوەزارێك پێك دێن.[٢]

دیالێکتی سەرەکی	دیالێکتە ناوچەییەکان
١- کرمانجی باکوور	بایەزیدی، هەکاری، بۆتانی، شەمدینانی، بەهدینانی، دیالێکتی ڕۆژئاوا.
٢- کرمانجی ناوەڕاست	موکری، سۆرانی، ئەردەڵانی، سلێمانی، گەرمیانی.
٣- کرمانجی باشوور	لوڕی ڕەسەن، بەختیاری، مامەسەنی، کۆهگۆ، لەك، کەڵهوڕ.
٤- گۆران	گۆرانی ڕەسەن، هەورامانی، باجەڵانی، زازا.

ئەوەی پەیوەندی بە باسەکەی ئێمەوە هەبێت زاری ناوچەیی یان شێوەزاری گەرمیانە

(١)جون لوینز (٢٠٠٩: ٢٤٨-٢٥٠).

(٢)فوئاد حەمە خورشید (١٩٨٥: ٤٠).

٦-١/١)شێوەزاری گەرمیان:

وەك لە دابەشکردنەکەی پێشوودا ئاماژەمان پێدا، شێوەزاری گەرمیان بە پێی زۆربەی پێوەرەکان شێوەزارێکی کرمانجیی ناوەڕاستە، ئەم شێوەزارە خاوەنی کۆمەڵێك خەسڵەتی تایبەتی خۆیەتی لە ئاستەکانی دەنگسازی و مۆرفۆلۆژی وسینتاکسیدا، هەر ئەو خەسڵەتانەیە، کە لە شێوەزارەکانی تری کرمانجی ناوەڕاستی جیا دەکاتەوە لە ناویاندا شێوەزاری سلێمانی. یەکێکی تر لە تایبەتێتیکانی ئەم شێوەزارە، ئەوەیە ئەو ناوچانەی ئەم شێوەزارەی تێدا بڵاوبووتەوە کۆمەڵێك شێوەزاری زارەکانی تری زمانی کوردی تێدا کۆبوونەتەوە، ئەمەش تایبەتێتی زمانی و جیاوازییەکانی ناوچەی گەرمیانی زیاتر کردووە. هۆکاری ئەمەش دەگەڕێتەوە بۆ ئەو هۆزو تیرانەی، کە لە ناوچەکەدا نیشتەجێن و هەریەکەیان سەر بە ژینگەی زمانی جیاوازن. بە وێنە هۆزی باجەڵان و زەنگەنە و کاکەیی بە ڕێژەیەکی بەرچاو لە ناوچەکەدا نیشتەجێن، لە کاتێکدا ئەم هۆزانە لە ڕووی شێوەی دەربڕینی زمانییەوە سەر بە زاری گۆرانن، هەروەها هۆزەکانی زەند و لەك و پاڵانی و گێژ و داودە ... لە ناوچەکەدا هەن، لە کاتێکدا ئەم هۆزانە لە ڕووی شێوەی دەربڕینی زمانییەوە سەر بە زاری باشوور(لوڕ)ن، ئەمە جگە لەوەی ژمارەیەکی زۆر تیرەی جافی لێ نیشتەجێن، کە ئەمانەش لە ڕووی شێوەی دەربڕینی زمانییەوە لە شێوەی ئاخاوتنی شارەزوور و سلێمانییەوە نزیکن، لە لایەکی ترەوە ئاخێوەرانی ئەو شێوە جیاوازانە لە بازاڕدا تارادەیەك زمانێکی هاوبەشیان هەیە، بەڵام زۆربەیان لە ماڵەوە بەشێوە ئاخاوتنەکەی خۆیان دەدوێن، یاخۆد کاتێك دوو کەسی سەر بە هەمان دەربڕینی زمانی لە هەر شوێنێکدا بە یەك دەگەن بە شێوە ئاخاوتنەکەی خۆیان دەدوێن، هەرچەندە لە ڕۆژگاری ئەمڕۆدا بە کاریگەری هۆیەکانی ڕاگەیاندن و پەروەردەوە نەوەی نوێ بەرەو شێوە ستانداردەکە هەنگاو دەنێن لە ئاخاوتندا، لە گەڵ ئەوەشدا بوونی هەموو ئەم زارە ناوچەییانەی زمان و کۆبوونەوەیان لە ناوچەیەکی جوگرافی دیاری کراودا کە پێی دەوترێت گەرمیان ژینگەیەکی زمانی نوێی هێناوەتە ئاراوە، کە مۆرك و سیمای هەر یەك لەو زارە ناوچەیە جیاوازانەی پێوە دیارە، سەرەنجام ئەمە وای کردووە، کە هەندێك جار لە بەرانبەر وشەیەکی فەرهەنگی شێوەزاری سلێمانیدا چەند وشەیەکی فەرهەنگی لە شێوەزاری گەرمیانیدا هەبێت.

شێوەزاری سلێمانی	شێوەزاری گەرمیان
قادرمە	پاچینە، پلەکانە، نەردەوان
مەنجەڵ	قازان، قوشقانە، باتیلە
دووپشك	کلاژدم، دەمارەکۆڵە، چزەوپێڵا

داخستن	گرتن، بەستن، پێوەدان
ئەنگوستیلە	مستیلە، کلکەوانە، هەڵقە
هەڵماتێن	گولان، تەشیلان
قاپ	دەوری، سەحەن
دەزوو	تیرە، مەچیر

دیاری کردنی سنووری ناوچەی زمانی شێوەزاری گەرمیانیش بابەتێکی ئاسان نییە، چونکە هەروەك پێشتریش ئاماژەمان پێدا مەرج نییە سنووری دابەشبوونی ناوچەیەکی زمانی یەکسان بێت لە گەڵ سنووری دابەشبوونی ڕامیاری و ئیداری و جوگرافیدا[1]. بە وێنە قەزای خانەقین لە ڕووی ئێداری و جوگرافییەوە دەکەوێتە سنووری ئیداری دابەشبوونی ناوچەی گەرمیانەوە، بەڵام بەگشتی شێوەزارەکەی کەڵهورە و سەر بە زاری باشوور(لوڕ)ە، هەر لە سنووری قەزای خانەقیندا دێی (مێخاس) هەیە، کە بەچەند کیلۆ مەترێك لە سەنتەری قەزاکەوە دوورە، کەچی هەموو دانیشتووانەکەی کاکەین و شێوەی ئاخاوتنەکەیان گۆرانە. هەروەها شاری (کەرکوك ، دووزخوورماتوو، قەرەتەپە) لە ڕووی ئێداری و ڕامیارییەوە لە ئێستادا سەر بە ئیدارەی گەرمیان نیین، بەڵام شێوەی ئاخاوتنەکەیان زۆر نزیکە لە شێوەی ئاخاوتنی دانیشتووانی ناوچەی گەرمیانەوە، چونکە زۆرێك لەو هۆزو تیرانەی لە کەرکوك و دووز و قەرەتەپەن لە شاری کەلار و کفریشدا هەن، بەم پێیە بۆمان دەردەکەوێت، کە هۆز و تیرە ڕۆڵێکی کاریگەر دەگێڕن لەو هەمەچەشنییە زمانییەی لە ناوچەکەدا هەیە، لەبەر ئەوەی تائێستاش سیستەمی خێڵایەتی لە ناوچەکەدا بەهێزەو زۆرێك لەو خێڵانەش پابەندن بەشێوەی ئاخاوتنی خۆیانەوە، کەواتە بوونی ئەم هۆز و خێڵە جیاوازانەوە و کۆبووبوونەوەشیان لە سەنتەری شار و شارەدێکاندا بەهۆی پڕۆسەکانی ڕاگواستن و ئەنفال و گۆڕانی بارودۆخی ژیانەوە، هۆیەکی کاریگەر بوون بۆ هاتنە کایەی شێوەزارێکی هەمەچەشنی زمانی جیاواز لە ناوچەکەدا، هەر بۆیە لێکۆڵینەوە لە ناوچەیەکی زمانی لەو چەشنە کارێکی ئاسان نییە. لە ڕووی هەژموونی هۆزەکانیشەوە هۆزی جاف لەبەر ئەوەی بەرێژەیەکی زیاد لە هۆزەکانی تر لە ناوچەکەدا

(١)ناوچەی گەرمیان دەکەوێتە بەشی باکووری خۆرهەڵاتی عێراقەوە [بڕوانە: پاشکۆ نەخشەی ژمارە (٣)]، بەڵام لەسەر ئاستی هەرێمی کوردستان (باشووری کوردستان) پێگەی ناوچەی گەرمیان دەکەوێتە خۆرهەڵات و بەشێك لە ناوەڕاستی هەرێمی کوردستان[بڕوانە: پاشکۆ نەخشەی ژمارە (٤)]، لە رووی سنووری ڕامیاری و ئیداریشەوە لە ئێستادا گەرمیان پێکهاتووە لە هەریەکە لە قەزاکانی (کەلار، چەمچەماڵ، کفری، خانەقین) کە خۆی لە (١٨) ناحییەدا دەبینێتەوە، بەجۆرێك هەر یەك لە ناحییەکانی (ڕزگاری، پێباز، شێخ تەویل) سەر بە قەزای کەلارو (شۆرش، قادر کەرەم، سەنگاو، تەکیە، تەکیەی جەباری، ئاغجەلەر، شوان، قەرەهەنجیر) سەر بە قەزای چەمچەماڵ و، (کۆکس، سەرقەڵا، نەوجول، ئاوەسپی) سەر بە قەزای کفری و، ناحییەکانی (قورەتوو، مەیدان، بەمۆ) سەر بە قەزای خانەقین. بڕوانە: کار و پرۆژە خزمەتگوزارییەکانی ئیدارەی گەرمیان (٢٠١٣: ٤).

هەبوون و باڵادەستیش بوون، بۆیە بەشێوەیەکی گشتی شێوەی ئاخاوتنی ئەم هۆزە لە ناوچەی گەرمیان و بەتایبەت لە سەنتەری شاری کەلاردا تارادەیەك بەسەر هۆزەکانی تردا زاڵبووە. سەرەڕای ئەوە لە هەندێك ناوچەی گەرمیان بەنموونە ناوچەی زەنگئاباد شێوەی ئاخاوتنی هۆزی زەند، کە سەر بە زاری باشوور (لوڕە) هەژموونی زیاترە.

٢/١) گۆڕانی زمانی:

باس کردنی گۆڕانی زمانی لەم لێکۆڵینەوەدا بۆ ئەوە دەگەڕێتەوە، کە گۆڕانی زمانی هۆیەکی بنچینەیی پەیدابوونی زمان و زار وشێوەزاری نوێیە لە هەر زمانێکدا، لە ناویشیاندا شێوەزاری گەرمیان، چونکە هەر لە سەرەتای مێژووی نووسراوەوە دەرکەوتووە کە هەر زمانێك لە هەر کاتێکدا بێ لە دۆخی گۆڕاندایە.[١] باری سروشتی زمان ئەو بارەیە کە زمان تێیدا لە زمانی ناوەند دوور دەکەوێتەوە، واتە زمان لە گۆڕاندایە، ئەم گۆڕانەش بە هۆی کات یان شوێنەوە دەبێت، تا ئەو ڕادەیەی ئەو هۆکارانەی دەیبەستنەوە بە زمانی ناوەندەوە نابنە ڕێگر بۆی، ئەم تایبەتییە جیهانییەی زمان دەبێتە بنەما بۆ هەموو گۆڕانێکی زمانی.[٢] دەربارەی گۆڕانی زمانیش بەشێوەیەکی گشتی دەبێ سێ ڕاستی لەبیر نەکەین[٣]:-

١- هەموو زمانەکانی جیهان هەمیشە لە گۆڕاندان و لە توانای کەسدا نییە ئەم گۆڕانە ڕاگرێت یان کەمی بکاتەوە، یان بەتەواوی نەیهێڵێت، چونکە گۆڕان لەگەڵ هەڵکەوتی زمان خۆیدایە.

٢- مەرج نییە گۆڕان زمان بەرەو تێکدان و هەڵوەشاندن و لە ناوچوون بەرێت وەك هەندێك کەس باوەڕیان وابوو، بەڵکو گۆڕان لەوانەشە زمانەکە ئاسانتر بکات و وزە پارێز بێت.

٣- گۆڕان بەپێی یاساو دەستوور ڕوودەدات و لە خۆوە بێ سەرو شوێن نابێت، هەر لەبەر ئەمەشە، کە تەنیا چەند جۆرێك لە گۆڕان لە زمانی مرۆڤدا دەبێنرێت و هەر ئەمانەش بە گۆڕانی ئاسایی دادەنرێن.

زمان بەردەوام لەگەشەکردندایە لە هەر ساتێکدا بێت. کەچی سەرەڕای ئەوە بەشێوەیەکی روون و بەرچاو هەست بەو گەشەکردنە ناکەین لە پرۆسەی پەیوەندی لە نێوان ئەوە جیاوازەکاندا، لەبەر ئەوە گەشەکردنەکە بەشێوەیەکی خێرا ڕوونادات، بەڵکو بەشێوەیەکی زۆر سست ڕوو دەدات. واتە ئەو

---

(١)پرویز ناتل خانلری (١٣٧٧: ١٠٢).

(٢)ماریوپای (١٩٧٣: ٧١).

(٣)محمد معروف فتاح (١٩٩٠: ١١٤- ١١٥).

گۆراناکارییە پەیتا پەیتا هەستی پێ دەکرێت، چونکە زمانیش وەك مرۆڤ – وەردەگرێت و دەداتەوە پەیدا دەبێت و دەژێت و گەشە دەکات و پێش دەکەوێت و فراوان دەبێت و دەمرێت.[1] واتە زمان بونەوەرێکی زیندووە، لەبەر ئەوەی لەسەر زمانی ئاخێوەرانی دەژێت، کە ئەوان لە زیندەوەرانن، هەر لەبەر ئەوەیشە زمان پێش دەکەوێت و دەگۆڕێت بە پێی کات، هەروەك چۆن بوونەوەری زیندوو پێش دەکەوێت و دەگۆڕێت، چی بەسەر ئەو بوونەوەردا دێت بەسەر زمانیشدا دێت هەر لە دروست بوونیەوە تا گەشە و پێش کەوتنی.[2]

یۆنانییەکان گۆڕانی زمانییان بە دیاردەیەکی خراپ و شێوێنەری زمان دادەنا، لە ڕوانگەی یۆنانییەکانەوە هەرچی هاوشێوەی کەڵەپیاوانیان بدوێت ئەوا بەڕاست و ڕەوان و پاراو دەژمێررێت و هەرچی پێچەوانەی ئەوان بدوێت بە هەڵە ڕەمەکی دەژمێررێت.[3] ئەمەو لە کاتێکدا لێکۆڵینەوە زمانەوانییە مێژووییەکان ئاماژە بەوە دەدەن، کە زمانەکان بەشێوەیەکی گشتی بەئاراستەی چاکردنی بەرهەمی زمانی گونجاو گەشە دەکەن بۆ ئەو هەوڵ و وزەیەی، کە قسەکەری زمان دەیدات. لە بەرانبەریشدا تێبینی ئەوە دەکرێت، کە زمان ناتوانێت ئەرکی خۆی وەکو ئامرازی پەیوەندی کردن بەجێ بهێنێت گەر پاریزگاری لە پێکهاتە و جێگیرییەکەی خۆی نەکات، لەبەر ئەوە هەر کاتێك ئەو گەشەیەی، کە لە زماندا ڕوودەدات بەشێوەیەکی خێرا بێت، ئەوە بەردەوامی پەیوەندی لە نێوان نەوە جیاوازەکاندا زۆر ئەستەم دەبێت. کەواتە ئەو گەشەیەی، کە لە زماندا ڕوودەدات پەیوەستە بە دوو بنەمای پێچەوانەوە: لە لایەك گۆڕان بەئاراستەی چاککردنی بەرهەمی زمانی، لە لایەکی ترەوە پێویستی پارێزگاری کردن لە سەر پێکهاتەی زمانەکە بەپێی توانا.[4]

١-٢/١) زاراوەی پەرەسەندن و گۆڕان:

زاراوەی پەرەسەندن (التطور) لای زمانەوانە نوێکان بە واتای گۆڕان بەکاردێت، جا ئەگەر ئەم گۆڕانانە باش بێت یان خراپ.[5] هەروەك یسپرسن دەڵێ: ((بە بۆچوونی زانایانی زمان مەبەست لە پەرەسەندن (التطور) Development لە زماندا گەر واتاکەی ببەستینەوە بەو مانا باوەی لە بارەکانی تردا هەیەتی هەڵەیە، بەوەی کە ئاراستەی پێشکەوتنە بەرەو تەواو بوون (الکمال)، لە

(١)رشید العبیدی (١٩٨٨: ٢٩٠).

(٢)رمضان عبدالتواب (١٩٩٧: ٩).

(٣)عەبدوڵا حوسین ڕەسوول (٢٠٠٢: ٢).

(٤)میشال زکریا (١٩٨٣: ١٠٨).

(٥)بڕوانە: ا- ابراهیم السامرائی (١٩٨٤: ٢٩).

ب- عبدالصبور شاهین (١٩٧٥: ٩)

بەرانبەر ئەوانەی سوورن لەسەر ئەوەی کە گۆڕان بە رەو دواوە دادەنێن زۆرتر لەوەی ئاراستەیەك بێت بەرەو پێشەوە، کەواتە مەبەست لە گۆڕان، ئەوەیە کە گۆڕانێکی بەردەوامە لە زماندا، بەبێ حوکمدان لەسەر بەهای ئەو گۆڕانە.))[1] لە لایەکی ترەوە (اندری مارتنیە) لەم بارەیەوە بۆچوونی خۆی دەردەبڕێت و وای دەبینێت کە زانای زمان پێویستە گرنگی بە تۆمارکردنی گۆڕانە زمانییەکان بدات وەکو ئەوەی ڕووداوێك بێت لە چوارچێوەی زمانێکدا ڕوویدابێت، پێشی وایە، کە زانای زمان نابێت بە چاك یان بە خراپە حوکم بەسەر ئەو گۆڕانەدا بدات، ئەوەی پەیوەستە بە توێژەرانەوە، ئەوەیە کە شتێك بەسەر زمانەکەدا ڕوویداوە، یاخود ئەوەیە کە کۆمەڵێك دیاردە بە زمانەکەوە بەستراون لە ماوەیەکدا، لەسەر ئاستێك لە ئاستەکانی زمان.[2]

تێبینی دەکرێت دوای ئەوەی ڕێبازی وەسفی لە ئەوروپا دەستی بەسەر لێکۆڵینەوە زمانییەکاندا گرت، بەتایبەتیش دوای سۆسێر، ئەمە وای لە توێژەران کرد لە بەکارهێنانی زاراوەی پەرەسەندن (تطور) دوور بکەونەوە، لەبەر پەیوەست بوونی ئەم زاراوەیە بە هەڵسەنگاندنەوە، کە مەبەست لێی گواستنەوەیە لە بارێکەوە بۆ بارێکی باشتر. لەبەر ئەوە زاراوەی (change)، کە بە مانای گۆڕان دێت زیاتر بەکار هات لە دوو زاراوەکەی تری پەرەسەندن، کە لە زمانی فەرەنسی و هەندێك لە زمانە ئەوروپییە نوێکاندا باو بووە، کە ئەویش (Evolution) و (Developpement)ە، گەر هاتوو یەکێك لەم دوو زاراوەش بەکار هات، ئەوە مەبەست لێی گۆڕانە بێ حوکمدانی پێوانەیی بەسەریاندا.[3] بەم شێوەیە زاراوەی پەرەسەندن (التطور) لەلایەن توێژەرانەوە بە پێی بۆچوونی ئەوانەی پەیوەستن بە کاری زمانەوانییەوە، بۆ چوار مانای جیاواز بەکارهات.

لای هەندێکیان مەبەست لێی گواستنەوەیە لە بارێکەوە بۆ بۆ بارێکی باشتروچاکتر evolution یان development لەسەر ئەو بنەمایەیی، کە زمان لەم گۆڕانەیدا ئەرکەکەی بە باشترین شێوە ئەنجام داوە، بەرانبەر پێویستییەکانی مرۆڤ لە ژیانی نوێیدا وەستاوەتەوە، لە بەرانبەر ئەو گۆرانکارییانەی لە کۆمەڵەکەیدا دێنە پێش دەستەوەستان ناوەستێت و شان بە شانی دەڕوات. لە لایەکی ترەوە بۆچوونێکی تری دژ بەم بۆچوونە لە لایەن خاوەن بۆچوونە کلاسیکییەکانی زمانەوە دەخرێتە ڕوو، وا دەڕوانە دیاردەکانی پەرەسەندن، کە جۆرێکە لە هەڵە incorrectness بیانووەکەیشیان ئەوەیە ، کە هەموو دیاردەکانی پەرەسەندن یان هەندێکیان – بە جۆرە دەرچوونێك لە ڕێزمانە پێوانەییەکان دادەنێن، ئەو یاساو بنەما دیاریکراوانەی لە کتێبەکانی زماندا تۆمارکراون لەلایەن خەڵکانی شارەزاو پسپۆڕەوە داڕێژراون. ناوڕۆکی ئەم قسانەش ئەوەیە، کە زمانەوانە کلاسیکییەکان

---

(١)محمد عيد (١٩٨٠: ٤٥).

(٢)احمد محمد قدور (٢٠٠٨: ٣٨٤- ٣٨٥).

(٣)سەرچاوەی پێشوو (٣٨٤).

تەنیا ڕێزمانی پێوانەییان کردۆتە بنەما بۆ بڕیاردان لەسەر ڕاست و هەڵە، لە هەمان کاتدا ئەوەیان فەرامۆش کردووە، کە بڕواننە بەکارهێنانی زمان لە ژیانی واقیعی و سوود لە بەهای ئەم بەکارهێنانە وەربگرن بۆ یەکلا کردنەوەی کیشەکە. هەندێك زمانەوانی تر هەڵوێستێکی ناوەندگیر وەردەگرن، پەرەسەندن بە جۆرێك لە لادان drift یان deviation دادەنێن، چونکە پەرەسەندن لە ڕوانگەی ئەمانەوە هەنگاوێکە لە ڕێگادا، هێشتا نەگەیشتۆتە قۆناغی هەڵەی تەواو. لە توانای تویژەراندایە نموونەی ئەم پەرەسەندنە بۆ دۆخی بنەڕەتی خۆی بگەڕێننەوە بە ڕێنمای بەکارهێنەرانی بە ئاراستەیەکی ڕاست و دروست.(١)

گەر تێبینی بکەین ئەو سێ بۆچوونەی سەرەوە سیمایەکی خۆدییان پێوە دیارە، بەوەی هەر کەسێك لە ڕوانگەیەکی تایبەتەوە بڕیاری لەسەر دەدات. لە یەك ڕوانگەوە دەڕواننە بابەتەکە، هەرچی لێکدانەوەی چوارەم و کۆتایە هەوڵیداوە خۆی لەو بۆچوونە خۆدییانە ڕزگار بکات، لێکدانەوەیەکی بابەتیانەی لەسەر بنەمای واقیعی و ڕاستی بۆ پەرەسەندن بکات، کە ئەویش لێکدانەوەی پەرەسەندنە بە گۆڕان (change). ئەوەی بەلای هەڵگرانی ئەم ڕوانگەیەوە گرنگە، ئەوەیە کە شتێك بەسەر زماندا هاتووە. یان بریتی یە لە کۆمەڵێك گۆڕان و دیاردەی نوێ بە زمانەکەوە بەستراون لە فڵان ماوەدا یان فڵان ئاستی زمانیدا. ئەرکی ئەوانەی خاوەنی ئەم بۆچوونەن ئەوەیە، کە لە قۆناغی یەکەمدا تێبینییەکانی خۆیان لەسەر گۆڕانەکان تۆمار دەکەن، پاشان لە قۆناغێکی تردا ئەگەر ویستیان لایەنی ڕاست و هەڵەی بابەتەکە دەست نیشان دەکەن.(٢)

٢/١-٢) قۆناغەکانی گۆڕانی زمانی:

گۆڕان یاساییەکی ئەزەلیی ئەم سروشتەیە باری ئێستەی هەر شتێ جیایە لە هی هەر سەردەمێکی تری. ژینگە دەورێکی باڵا ئەگێڕێت لە ئاراستەکردنی شێوەی گۆڕان ... بەواتا گەر هەمان سیستەم خرایە دوو ژینگەی جیاوازەوە پاش ماوەیەك شێوەی جیاواز ئەگرنە خۆ و ئەبێت بە دوو سیستەمی جیاواز. زمانیش وەك دیاردەیەکی سروشتی لەم یاسا گشتییە بەدەر نییە. ئەگۆڕێت بەتێپەڕینی کات. باری جوگرافی و ئابووری و کۆمەڵایەتی و کەلتووری و پەیوەندی لە گەڵ زمانانی تر دەور دەگێڕن لە چۆنێتی شێوە گرتنی ئەم گۆڕینە.(٣)

---

(١)کمال محمد بشر (١٩٦٩: ١٢٤- ١٢٥).

(٢)سەرچاوەی پێشوو (١٢٥).

(٣)وریا عومەرامین گ.ڕۆشنبیری نوێ، ژ٩٤ (١٩٨٢: ٢٧).

هـەموو ئـەو گۆڕاناکارییانـەی بەسـەر زمانـدا دێـن، هەرچـەندە جیـاوازی لـە سروشـت و خێرایـی و بوارەکانیاندا هەبێت بە پێی یاسایەکی بنەڕەتی هەنگاو دەنێن، ئـەویش ئەوەیـە، کـە بـە بـەردەوامی و هەمیشـە بـە دوو قۆناغـدا تـێ دەپـەڕن، قۆنـاغی یەکـەم قۆنـاغی خـودی گۆڕانەکەیـە یـان داهێنـان و نوێکردنەوەیە (innovation). ئـەم داهێنانـەش لـە ئاخـاوتنی ئاسـاییدا بەدەردەکـەوێت، چـونکە لـە شێوەی کاری تاکە کەسیدا وەکو خودی ئاخاوتن دەردەکەوێت، بەڵام ئەمە ئـەوە ناگەیـەنێت، کـە تـەنیا لە یەك کەسدا قەتیس بکرێت، وا ڕێك دەکەوێت چەند کەسێك لە هەمان کاتداو بەبێ ئاگاداری یـەکتر هاوبەش بن لەو داهێنانەدا. بەوەی، کە چەند کەسێك لە کۆمەڵێکی زمـانیی دیـاریکراوی تـردا هەسـت بەوە دەکەن، کە ئەم داهێنانە بەر گوێیان کەوتووە و لە تواناشیاندایە ئەم داهێنانە جـێ بـەجێ بکـەن و بـەکاری بهێـنن، ئـەو ڕازیبوونـە ئارەزوومەندانەیـەو و ئـەو ڕێککەوتنـە نـاڕێکخراوە دوو هۆکـاری بنەڕەتین بۆ قۆناغی دووەم کە قۆناغی بڵاوبوونەوەی گۆڕانـە (dissemination). کاتێـك ئـەو شـتە داهێنـراوە لـە شـێوەی گوزارشـتێك یـا چـەند گوزارشـتێکدا بیسـرا، کـە بـە زۆری وایـە لـە بـیر(ذهـن)دا دەچەسـپێت، لەسـەر ئـەم بنەمایـەش خـەڵکانی تـریش بـەکاری دەهێـنن، دواتـر ورده ورده دەچـێتە سیستەمی زمانەکەوە.[1] واتە گۆڕان لە زماندا بە دوو قۆناغدا تێدەپەڕێت[2]:

١- قۆنـاغی گـۆڕان: کـە ئەمـەش قۆنـاغی تاکـە کەسـی یـە، لـە ئاخـاوتنی ڕۆژانـەدا(الکلام الفعلـی) بەدەردەکەوێت، مەبەستیش لە تاکە کەس بەو مانایە نایـەت، کـە لەلایـەن تاکـە کەسـێکەوە ڕوودەدات، بـەڵکو لەلایـەن چـەند تاکێکـەوە ڕوو دەدات، نـامۆ نییـە گـەر دوو کـەس هـەمان خـەیاڵ و هـەمان بیرکردنەوەیان هەبێت، ئەم گۆڕانەش دەکرێت بە مەبەست بێت هەر وەك لـە کـاری ئـەدیب و کۆمەڵـە زمانییەکاندا بە دی دەکرێت، یان بێ مەبەست بێت: لەلایەن ئاخێوەران خۆیانەوە.
٢- قۆناغی بڵابوونەوەی گۆڕان: ئەمەش قۆناغی کۆمەڵییـە ، چـونکە بـەکارهێنانی ئـەم گۆڕانـە لـە نـاو کۆمەڵی زمانیدا بڵاوبوونەوەی بۆ دێنێتە دی.

٣-٢/١) هۆکارەکانی گۆڕانی زمانی:

ئاشکرایە کە زمان لە دۆخێکی چەق بەستوودا نامێنێت و لـە سـنوورێکی دیـاریکراودا ناوەسـتێت، بـەڵکو ڕووەو پێشـکەوتنەو پێشکەوتنەکەیشـی کـارێکی سروشـتییە و بەربەسـتێك نییـە لـە ڕوویـدا بوەسـتێت و پێشـی پێبگرێـت، چـونکە پابەنـدە بـە ژیـانی قسـەپێکەرانی و لەبـەر ئـەوەی ژیـان لـە پێشکەوتن و گۆڕانی بەردەوامدایە، کەواتە زمانیش لەم بارەیەوە هاوپای ژیانە و بە پێشکەوتنی پـێش

(١)ستیفن اولمان (١٩٦٢: ١٥٤).

(٢)محمد محمد داود (٢٠٠١: ٢٠٧).

دەکەوێت بەدواکەوتنی دوادەکەوێت.[١] لەبارەی هۆکارەکانی گۆڕانی زمانیشەوە ڕاوبۆچوونی جیاواز هەن، بەوێنە (پەرویز خانلەری) دوو فاکتەری سەرەکی بۆ گۆڕانی زمان دیاری دەکات: یەکێکیان هۆی کۆمەڵایەتییە و گۆڕانکارییەکانی هەر کۆمەڵگایەك لە زماندا ڕەنگ دەداتەوە. ئەوی تریان کاتێك پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکان بە ئاخاوتن ئەنجام دەدرێن و پرۆسەی ئاخاوتنیش پێویستی بە ماندووبوونێکی مێشکی و ماسوولکەییە، سروشتی مرۆڤیش هەتا بۆی بکرێت هەوڵ دەدات وزەی کەمتر بەکاربێنێت، بۆیە کەرەستەکانی زمان کورت دەکاتەوە و دیاردەی کورت بوونەوەی زمان سەر هەڵدەدا و گۆڕانی زمان دێتە ئاراوە.[٢] لەلایەکی ترەوە هۆکاری گۆڕانی زمان دەگێڕنەوە بۆ پێشکەوتنی شارستانییەت و بیرو هزری مرۆڤایەتی، زمانیش وەك بیر لە سەرەتاوە بەشێواوی دەستی پێکردووە. بە پێشکەوتن و گەشانەوەی زانیاری و دامەزراندنی شارەستانێتی، پەرەی سەندووە. گەیشتنی زمان بەم ئاستەی ئێستای ئەنجامی پێگەیشتنی ژیری مرۆڤ و ئامرازی وتنەکەیەتی، واتە کاتێك شارستانییەتی نەتەوەیەك فراوان دەبێت، بارەکانی ژیانی گۆڕانی بەسەردا هات، پێویستێکان ژیان و ئەو کەرەستەو ئامێرانەی مرۆڤ ڕۆژانە بەکاریان دەهێنێت زۆر بوون، بیرەکانی بەرز بوون، لایەنە دەروونییەکانی گەشەیان کرد، ئەوە زمانەکەیشی گەشە دەکات. شێوازەکانی دەگۆڕێت، وشەو ئامرازەکانی ئاخاوتنی زیاتر دەبێت، وشە کۆنەکانی لە مانادا وردتر دەبن، ژمارەیەك وشەی تر دێنە ناو زمانەکەوە جا چ لە ڕێگەی دارشتن یاخود وەرگرتنی وشەوە بێت بۆ گوزارشت کردن لەو ناو و بیرە نوێیانە. هەندێك لە زاناکان بەلایانەوە گۆڕانی زمان لە نەوەیەکەوە بۆ نەوەیەکی تر جگە لە گۆڕانی ماسوولکەیی ئەندامەکانی درکاندن هیچ شتێکی تر نییە.[٣] هەندێکی تر هۆکاری سیاسی و جوگرافی بە هۆکاری گۆڕانی زمان دادەنێن. لەپاڵ ئەمانەشدا هۆکاری ئاینی و دەروونیش ڕۆڵی خۆیان لەم گۆڕانەدا دەگێڕن. یەکێکی تر لە هۆکارە سەرەکێکانی گۆڕانی زمانی کاریگەریی زمانەکانە لەسەر یەکتر. هەندێك لە زمانەوانەکان پێیان وایە گۆڕانی گەورەی زمان ئەو کاتە ڕوو دەدات، کە خەڵکێك بۆ ناوچەیەك کۆچ دەکەن، یان دانیشتوانی ئەسڵی شوێنێك، زمانی خەڵکە کۆچکردووە تازە هاتووەکە فێر دەبن، کە فێریشی دەبن بە چاکی فێری نابن. ئیدی ئەو زمانە بە ڕاست بەکار نەهاتووە دەگوێزنەوە بۆ منداڵەکانی خۆیان و خەڵکانی دی، کە ئەمەش لە ئەنجامدا گۆڕان لە زماندا دەهێنێتە ئاراوە.[٤] واتە زمانێك بە هۆکارێك یان زیاتر لە ژێر کاریگەری زمانێکی تردا تووشی گۆڕان دێت. بەدەگمەن زمانێکی دابڕاو دەبینینەوە، کە پەیوەندی لە گەڵ زمانانی تر نەبووبێت و نەبێت.

---

(١)عەبدولا حوسین ڕەسووڵ (٢٠٠٢: ٦).

(٢)پرویز ناتل خانلری (١٣٧٧: ١٠٣- ١٠٤).

(٣)ابراهیم انیس (١٩٧٩: ١٦٢).

(4) Jean Aitcheson (2013: 143).

تەنانەت خەڵكانی دوورگە دابڕاوەكانیش هاموشۆی دوورگەی ترو كۆمەڵگای تریان كردووە.[1] بێگومـان هەر لێك خشانێك یان نزیك بوونەوەیەكی دوو زمـان لـە یـەكتر، هۆكارەكـەی هەرچییەك بێت، ڕادەی كاریگەری و ئەنجامەكەی هەرچوونێك بێت، ئـەوە بـێ دوودڵـی هـەر دوو زمانەكـە بـە یـەكتر كاریگـەر دەبن. لەبەر ئەوەی زۆربەی زمانەكانی لەم ڕێگەیەوە تووشی گۆڕان هاتوون. هـەروەها ڕادەی وەرگـرتن لە زمانێكەوە بۆ زمانێكی تـر جیـاوازە و بەسـتراوەتەوە بـە ڕادەی ئـەو پەیوەندییانـەی ئـەو دوو گەلـە ئەبەستن بەیەكەوە و هەلی لەیەك نزیك بوونەوەی مادی و ڕۆشنبیریان تا چـەند بـۆ مەیسـەر دەبێت. هەر كاتێك پەیوەندێكانی نێوانیان بەرەو باشـتر ڕۆیشـت وهـەلی لەیـەك نزیـك بوونـەوەیان زیـاتر بـوو چالاكی و ئاڵوگۆڕی زمانیان زیاتر گەشە دەكات، ئەم چالاكییانەش زیاتر دەبێـت كاتێـك ئـەو دوو گەلـە لە یەك ناوچە یان دوو ناوچەی دراوسێدا نیشتەجێ دەبن. بە وێنە زمانی ئینگلیزی ڕادەی وەرگرتنـی لە زمانی نورمەندی لە هەموو زمانەكان زیاترە، چونكە نۆرمەندییـە داگیركـەرەكان لـە هـەمان وڵـاتی ئینگلیزە بەزیوەكاندا نیشتەجێ بوون.[2] لەبەر ئەمەشە ئەو ئاواییانەی دەكەونـە سـنووری نێـوان دوو زمان بە مەرجێك هیچ بەربەستێك لە نێوانیاندا نەبێت ڕادەی پاراوییان كەمترە، واتـە گـۆڕان زۆرتـرە لەو ئاواییانـەی، كـە لـە ناوەڕاستی زمانـەكانن. ئـەم كـرداری كارلێـك كردنـی زمانـە هاوسـنوورەكان لـە زمانەوانیدا پێی دەوترێت : ململانێی زمانەكان هەڵبەتە كام زمـان پـتر كەرەسـە ببەخشێت، ئـەوە بـە زمانی زاڵ دادەنرێت و كام زمانـەش پـتر وشـە و كەرەسـەی زمـانی وەربگرێـت، ئـەوە بـە زمـانی بـەزیو دادەنرێت. زمانەوانانیش چەند مەرجێكیان بۆ ئەم ڕادەی تێكەڵی و كارلێككردنە داناوە. واتـە: ئەگـەر ئەم مەرجانە لە ئارادا نەبن، زمانێك بەسەر زمانێكی تردا زاڵ نابێت [3]:-

ا- دەبێت زمانە زاڵەكە لـە ڕووی شارسـتانی و ڕۆشـنبیری و دەسـەڵات فراوانییـەوە لـە زمانـە بەزیوەكـە پێشكەوتووتر بێت.

ب- دەبێت ماوە و كاتێكی زۆر زمانە زاڵەكە بە باڵادەستی لەسەر زمانە بەزیوەكە بمێنێتەوە.

پ- دەبێت خەڵكێكی زۆر لە هەردوولا لەپەیوەندیدا بـن لـە گـەڵ یەكتریـداو تێكـەڵی و هاتووچۆی زۆر لە نێوان هاوزمانانی هەردوولا ڕووبدات.

ت- دەبێـت هـەر دوو زمانەكـە؛ واتـە زاڵەكـەو بەزیوەكـە لـە هـەمان خێزانـی زمـانی بـن، یـان لـە دوو خێزانی نزیك بن لەیەكەوە.

---

(١)شاسوار هەرەشەمی (٢٠٠٩: ٤٠).

(٢)علي عبدالواحدوافي (١٩٨٣: ٢٥- ٢٦).

(٣)رمضان عبدالتواب (١٩٨٢: ١٧١- ١٧٧).

چەند هۆکارێکی تریش دەبنە مایەیی کاریگەربوونی زمانەکان بەیەکتر.[1]

١- ململانێ و شەڕی درێژخایەنی نێوان گەلە زمان جیاوازەکان:

درێژی ماوەی ئەو بەریەك کەوتنە لە نێوان ئەو گەلانەی لە شەڕدان کاریگەری زمانی لەسەر زمانی هەموو ئەو گەلانە جێ دەهێڵێت. جا ئەو کاریگەرییە لە نێوان زمانی هاوپەیمانەکاندا بێت یان لە نێوان دوژمنەکاندا بێت، دێتەکایەوە. بە وێنە بەرکەوتنی ئەڵمانی و فەرەنسی و ئینگلیزی هۆکارێك بوون بۆ گواستنەوەی هەندێك وشە لەو زمانانەدا.

٢- پتەوبوونی پەیوەندییە بازرگانییەکان لە نێوان دوو گەلی زمان جیاوازدا:

چونکە بەرهەمە بازرگانییەکانی هەر گەلێك ناو و ناونیشانی بنەڕەتی ئەو گەلەی هەڵگرتووە، بەمەش لە نێو تاکەکانی گەلەکەی تردا بڵاو دەبێتەوە و تێکەڵ بە ناوڕۆکی زمانەکەیان دەبێت؛ زیاتر بوونی بەریەك کەوتنی بازرگانی لە نێوان تاکەکانی دوو گەلدا لەسەر زمانی هەردووکیان کاریگەریی زیاتر جێ دەهێڵێت.

٣- پتەوبوونی پەیوەندییە ڕۆشنبیرییەکان لە نێوان دوو گەلی زمان جیاوازدا:

ئەمەش دەبێتە هۆی گواستنەوەی شوێنەواری زۆر لە زمانی هەردوو گەلەکە بەتایبەتی زمانی نووسین. ئەم شوێنەوارانەش تەنیا وشە فەرهەنگییەکان ناگرێتەوە، بەڵکو پەل بۆ شێوازەکانیش ڕادەکێشێت.

لێرەدا دەکرێت پرسیاری بکەین، ئایا زمانی کوردی تاچەند کاریگەر بووە بە زمانی نەتەوەکانی وەکو (عەرەب، تورك، فارس)، کە بۆ ماوەی چەند سەدەیەکە دراوسێی زمانی کوردیین، هەروەها زۆرجاریش لە سایەی حوکمڕانی ئەو نەتەوانەشدا ژیاوە؟ بێگومان ناتوانین بڵێین کاریگەر نەبووە بەو زمانانە، بەڵام گەر بەراوردێکی ئەو کاریگەرییە بکەین، کە زمانی عەرەبی لەسەر زمانی تورکی و فارسی دایناوە، ئەوە زۆر زیاترە لەو کاریگەرییەی لەسەر زمانی کوردی دایناوە، ئەمەش بۆ چەند هۆکارێك دەگەڕێتەوە. دیارترینیان ئەمانەن.[2]

١- دەسەڵاتێکی حوکمڕانی بەهێزو ناوەندی لە کوردستان دروست نەبووە. دەسەڵاتی ناوەندی بۆ ڕاپەڕاندنی کاروباری ڕۆژانەی، پێویستی بە هەزاران وشە و زاراوەی تایبەتی هەیە لە بوارە جۆراوجۆرەکانی وەك: سوپا، لەشکر، خزمەتگوزاری، کاری دیبلۆماسی و پەیوەندی بەستن، ڕێوڕەسمی دیوانی و پێشوازی لێکردن، داهات و باج و سوود، بازرگانی، وتووێژو دانوستان، یاساو ماف و ئەرك و

---

(١)علي عبدالواحدوافي (١٩٨٣: ١٠١- ١٠٢).

(٢)شاسوار هەرەشەمی (٢٠٠٩: ٤٣- ٤٤).

سزا، ڕێکخستنی ژیانی کۆمەڵایەتی و باری کەسی، لایەنەکانی تری ئاینی و هونەری و وێژەیی ...تاد. ئەگەر سەرنج بدەینە ئەو گۆڤارو ڕۆژنامانەی، کە لە ماوەی تەمەنی کورتی حکومەتی شێخ مەحموودی مەلیکدا دەرچوون، ئینجا بۆمان دەردەکەوێت، کە ئەگەر ئەو پرۆسەی دەسەڵاتە درێژەی هەبا، زمانی کوردی بە چ ئاقارێکدا هەنگاوی دەهاویشت.

٢- تۆپۆگرافی ناوەوەی کوردستان، بەهۆی شاخی بەرز و دۆڵی قوڵ و بەفرو سەرماو سۆڵەوە، هەروەها نەبوونی ڕێگاوبانی گونجاو، هەرگیز لەبار نەبووە تا داگیرکەران بتوانن تێدا نیشتەجێ بن. بە پێچەوانەی دەشتەکانمان، کە هەمیشە بوونەتە نشینگەی داگیرکەران.[1] ئەمە وای کردووە کە خەڵکی کوردستانی ناوەوە، داب و نەریتی زمان و فەرهەنگەکەی، نەکەوێتە بەر هەڕەشەی نەمان و گۆڕان.

٣- بزوتنەوەی نەتەوایەتی کوردی، کە لە ساڵانی سی سەدەی بیستەمدا، بۆژایەوە، کەوتە خۆ تا زمان و نەریت و کەلتووری کوردی بپارێزێت و بنووسێتەوە. فۆلکلۆری کوردی لە لادێکان، کەرەستەیەکی یەکجار بەنرخ بوو بۆ ئەو نوێکردنەوەیەی زمان. زۆر بە ئاسانی تواندرا لە جیاتی وشە وەرگیراوەکان، جێگرێکی لە زمانی سادەی خەڵك بۆ بدۆزرێتەوە، ئەمانە هەموو وایان کرد کە ئێمە ئەمڕۆ ببین بە خاوەنی زمانێکی تارادەیەکی باشی پەتی.

٤-٢/١) بوارەکانی گۆڕانی زمانی:

دیارە گۆڕانی زمانی بەر هەموو ئاستەکانی زمان دەکەوێت، بەڵام بە ڕادەی جیاواز. ئۆڵمان دەڵێت:((بەهەر شێوەیەك لە شێوەکان زمان جیگیرو نەگۆڕ نییە، هەرچەندە گۆڕانی زمان زۆر جار لەسەرخۆیە، دەنگەکان و پێکهاتەکان و دانە سینتاکسیەکان و ڕێژەی وشەو واتاکانیان هەموویان بەر گۆڕان دەکەون، بەڵام تەنیا خێرایی گۆڕانەکە لە ماوەیەکەوە بۆ ماوەیەکی تر لە ئاستێکەوە بۆ ئاستێکی تری زمان جیاوازە. ئەگەر بەراوردێکی تەواو لە نێوان دوو ماوەی دوور لەیەك بکەین، ئەوکات بۆمان ئاشکرا دەبێت، کە جیاوازییەکی زۆر قوول بەدی دەکەین بە چەشنێك، کە ئاسان نییە لە قۆناغی پێشوو تێبگەین و بەتەواوی درکی پێبکەین.)).[2] واتە گۆڕانی زمانی لە هەموو ئاستەکانی زماندا ڕوو دەدات، بەڵام ئەم گورانە لە ئاستێکی زمانەوە بۆ ئاستێکی تر دەگۆڕێت، بە وێنە لە ئاستی

(١)ئەمەش وای کردووە شێوەزاری ناوچەی گەرمیان، کە ناوچەیەکی دەشتایە جگە لە نەتەوەی کورد نەتەوەی تری وەکو عەرەب و تورکمان تێدا نیشتەجێن، سەرئەنجام زمانەکەی زیاتر تووشی گۆڕان بووە. بۆیە دەبینین بەدەیان وشەی عەرەبی هاتۆتە ناو زمانی شێوەزارەکەوە. وەك وشەکانی (قەمیص، شباك، شکل، قتل، حساب، قلم، حاضر، غرفة، عدد، مهم، ترك، تجارة، مکینة، خیاطة، حر، طبیعة، حجز، کتاب، ...تاد).

(٢)ستیڤن اولمان (١٩٦٢: ١٥٦).

فۆنـەتیك و فۆنۆلۆجیـدا زیـاترە وەك لـە ئاسـتی مۆرفۆلـۆجی وسـینتاکس، تەنانـەت لـە ئاستێکیشـدا هەست بەم جیاوازییە دەکەین، بە وێنە لە ئاستی دەنگسازیدا گۆڕان لە دەنگە کونسونانتەکاندا زیـاترە وەك لە دەنگە ڤاوڵەکان. هـەروەها ئاسـتەکانی زمـان هـەموو وەك یـەك نـین لـە خێرایـی گۆڕانانیانـدا، بێگومان گۆڕانی زمان لە نێوان ئاسـتەکانی دەنگسـازی و وشەسـازی و دانـە فەرهەنگییەکانـدا جیـاوازە، چونکە سیستەمی دەنگی هەر لە منداڵییەوە جێگیر دەبێت و تا کۆتایی ژیـان بـەردەوام دەبێـت، لەبـەر ئـەوەی مـرۆڤ تـا کۆتـایی ژیـان کۆمـەڵێك دەنـگ لای خـۆی دەپارێزێـت، کـە هـەر لـە منداڵییـەوە ئەندامەکانی درکاندنی لەسەر دەربڕینی ڕاهاتوون. مەگەر بەهۆی فێربوونەوە ڕێگرییەك بێتە پێشیّ، ئەمەش لـە بارێکـدا دەنگێکـی بیـانی جێگـەی دەنگـە نەتەوەییەکـە بگرێتـەوە. سیسـتەمی وشەسـازیش جێگیرە. بەڵێ بێگومان جێگیربوونیشی پێویستی بە ماوەیەکی درێژترە، بەڵام دوای ئەوەی کـە جێگیر دەبێـت گـۆڕانێکی ئـەوتووی بەسـەردا نایـەت، کـە ئامـاژەی بـاس کـردن بێـت، ئەمـەش لەبـەر ئـەوەی وشەسـازی لـە تەمـەنی نەوەیەکـدا ناگۆڕێـت؛ بـەڵکو ئـەویش هـەر وەکـو دەنگسـازی بێگومـان لـە گواستنەوەیدا لە نەوەیەکەوە بۆ نەوەیەکی تر دەگۆڕێت. بۆیە سیستەمی دەنگسازی و وشەسازی گەر گۆڕانێکی بەسـەردا هـات ئـەوە بـۆ ماوەیـەکی زۆر دەمێنێتـەوە، جێگیربـوونی ئـەم گۆڕانـەش بەسـتراوە بەجێگیربوونی باری بیرکردنەوەی قسەکەرەوە.[١] هەرچی دانـە زمانییەکانـە بـە پێچەوانەی ئەمـەوە لەسـەر بارێـك جـێگیر نابێـت، چـونکە دوای بارودۆخـەکان دەکـەون، بـەوەی هـەر قسـەکەرێك هـەر لـە سەرەتای ژیانییەوە تا کۆتای دانە فەرهەنگییەکانی خۆی پێك دێنێت، ئـەویش لـە ڕێگـەی خواسـتنەوە لە دەوروبەرەکەی، لەبەر ئەوەی مرۆڤ دانە فەرهەنگییـەکانی زیـاد دەکـات، هـەروەها کەمیشـی دەکـات. وشەکانی دەگۆڕێت لە جوولەیەکی بەردەوامدا وشەی نویّ دێتە لایـی و وشـەی لیّ دەڕوات، بـەڵام وشـە نوێکـان بـە بـەردەوامی وشـە کۆنـەکان لـە نـاو نابـەن، چـونکە بـیر هەمیشـە ئـارەزووی وشـە هاوواتـا و لێکچووکان دەکات، بەشێوەیەکی گشتی بەسەر بەکارهێنانە جیاوازەکاندا دابەشـیان دەکـات، بـۆ نموونـە ئەم دوو وشە فەرنسییە (chaire)و(chaise)، کە یەکەمیان بە مانـای کورسـی دێـت، بـەڵام دوومیـان بە مانای کورسی پرۆفیسۆر و کورسـی وتاربێـژ دێـت ؛یـان sieur بـە مانـای گـەورەم بـۆ بـەکارهێنانی ئاسـایی دێـت وە seigneur بـە پیـاوە دیارەکـان دەوترێـت ئەوانـەی خـەڵکیان لەدوایـە، یـان ئەوانـەی نازنـاوی پیـاوی گـەورەیان پـێ دەدرێـت لـە ڕووی فەرمییـەوە، ئـەم دوو واتایـە هـەمان نرخیـان نییـە. ئەمەش لەبەر ئەوەیە کە ژیـان ڕێخۆشـکەرە بـۆ گـۆڕانی دانـە فەرهەنگییـەکان، چـونکە ئـەو هۆکارانـە زیاد دەکات کە کار لە وشەکان دەکەن، لەبـەر ئـەوەی پەیوەندییـە کۆمەڵایـەتی و پیشەسازی و هۆکارە جۆراجۆرەکان کاردەکەنە سەر گۆڕانی دانە فەرهەنگییەکان، هەندێك جار وشە کۆنەکان لـە نـاو دەبـات یان واتایان دەگۆڕێت، هەروەها پێویستی لە دایك بـوونی وشـەی نـویّ دێنێتـە ئـاراوە.[٢] بـۆ نموونـە لـە

(١)ج.فندریس (١٩٥٠: ٢٤٦).

(٢)سەرچاوەی پێشوو (٢٤٦-٢٤٧).

زمانی کوردیدا وشەی (بووم) لە کۆندا بۆ مانای زەوی بەکارهاتووە، بەڵام ئەم وشەیە لە ئێستادا وشەی (زەوی) بە تەواوەتی جێگەی گرتۆتەوە. لایەنێکی تری گۆڕانی دانەی فەرهەنگی وەرگرتنی وشەیە لە زمانی ترەوە، واتە هەندێك جار بۆ گەیاندنی ناوی کەرەستە و چەمکە نوێکان و پێویستیەکانی ژیان پەنا بۆ وشەی زمانی تر دەبرێت. بە پێی تێبینی لێکۆڵەران (ناو) لە پێشەوەی ئەو دەستە وشانەیە کە لە زمانێکەوە بە ئاسانی بۆ زمانانی تر دەچێت و جێگایشی هەروا بە ئاسانی دەبێتەوە.

لە ئاستی سینتاکسیشدا گۆڕان کەمتر ڕوو دەدات وەك لە ئاستەکانی تر، بەڵام دیسانەوە لێرەشدا گۆڕان شتێکی ئاساییەو بەدی دەکرێت، گۆڕان لەم ئاستەدا لە چەند شێوەیەکدا دەبینرێت، وەك گۆڕان لە ڕێککەوتنی بکەرو کردار و جیاوازی جێناوەکانی ڕێککەوتن و نەمانی حاڵەتەکانی دۆخ، گۆڕان لە شێوەی ڕیزبوونی کەرەستەکانی ڕستە و لە ناوچوون یان پەیدابوونی ئامراز.

لە دوای گۆڕانی دەنگی گۆڕانی واتایی بە دیارترین ئەو ئاستانەی زمان دادەنرێت کە بەر گۆڕانی زمانی دەکەوێت.[1] گۆڕانی واتاییش دیسانەوە ڕووکارێکی دیاریکراوە. لە زۆربەی زمانەکانی جیهاندا دەردەکەوێت بە واتای ئەوەی گۆڕانی واتایی لە چەند شێوەیەکدا لە زمانە سروشتییەکاندا دووپات دەبێتەوە، گرنگترین ئەم شێوانەی گۆڕانیش بریتین لە[2]:

١- واتا تەسك بوونەوە ٢- واتا فراوان بوون ٣- بەرزبوونەوەی واتا ٤- نزم بوونەوەی واتا.

گرنگترین دیاردەکانی گۆڕانی واتاییش بۆ سێ جۆر دەگەرێتەوە[3]:

١- گۆڕانێك بەر ئەو یاسایانە دەکەوێت، کە پەیوەستن بە ئەرکی وشە و پێکهاتەی ڕستە و ڕۆنانی فرێزەکانەوە .. لەوانە یاسا ڕێزمانیەکانی وشە رۆنان و وشەسازی و ڕستەسازی.

٢- گۆڕانێك کە پەیوەندیی بە شێوازەوە هەیە.

٣- گۆڕانێك لە خودی واتای وشەکاندا ڕوو دەدات. واتە: وشەکە لە واتا کۆنەکەی دوور دەکەوێتەوەو بۆ واتایەکی تر بەکاردێت، بەڵام پەیوەندی لە نێوان واتا نوێ و کۆنەکەدا هەیە، یان بۆ مانایەکی دوور لە مانای وشە کۆنەکەی بەکاردێت. بەنموونە وشەی (داخستن) لە شێوەزاری سلێمانیدا بە مەبەستی

(١)علي عبدالواحد وافی (٢٠٠٤: ٢٨٥).

(٢)محمد معروف فتاح (١٩٩٠: ١٢٨).

(٣)علي عبدالواحد وافی (٢٠٠٤: ٣١٣- ٣١٤).

داخستنی دەرگا دێت، بەڵام لە شێوەزاری گەرمیاندا ئەم وشەیە بەمانای ڕاخستنی کەرەستەکانی نووستن دێت. بڕوانە(١).

١)ا- شیرین دەرگاکەی داخست .   ش.س
ب- شیرین جێگەکەی داخست.   ش.گ

وشەی (گرتن) لە شێوەزاری سلێمانیدا بە مانای گرتنی کەسێك یان شتێك دێت، بەڵام لە شێوەزاری گەرمیاندا جگە لەو مانایە بەمەبەستی داخستنی دەرگاش بەکاردێت. بڕوانە(٢).

٢)ا- پۆلیسەکە دزەکەی گرت.   ش.س و ش.گ
ب- ئارام قاپێکەی گرت.   ش.گ

وشەی (بۆق) لە شێوەزاری سلێمانیدا بۆ ناونانی زیندەوەرێك بەکاردێت، بەڵام لە شێوەزاری گەرمیاندا جگە لەوەی بۆ ئەو مانایە بەکارنایەت و وشەی (قوڕباقە) بەکاردێت، بۆ دوو مەبەستی تری جیاواز بەکاردێت کە ئەویش بۆ واتای (بۆق نان) واتە پاڵ نان، یان بۆ واتای کەش و هەوای گەرمی بێ هەوا بەکاردێت.بڕوانە (٣).

٣)ا- بۆقەکە لە نێو زەلکاوەکەدایە.   ش.س
ب- دونیا زۆر بۆقە .   ش.گ
پ- ئەوان بۆق سەیارەکەیان نا.   ش.گ

وشەی (بەفر) لە شێوەزاری گەرمیاندا بۆ بەفری ئاسایی و سەهۆڵیش بەکاردێت. بڕوانە(٤).

ش.گ	ش.س
٤)ا- ئەمڕۆ بەفر فرە بارییە.	ئەمڕۆ بەفر زۆر باریوە.
ب- بەفرەکە لە سەلاجەکە دەرکە.	سەهۆڵەکە لە سەلاجەکە دەربێنە.

وشەی (دەشت) لە شێوەزاری گەرمیاندا بە مانای هەموو چوونە دەرەوەیەك بەکاردێت، تەنانەت چوونە حەوشەش دەگرێتەوە، لە کاتێکدا لە شێوەزاری سلێمانیدا بەمانای (دەشتایی یان دەرەوەی شار) دێت. بڕوانە (٥).

ش.گ	ش.س
٥)ا- من و تو ئەچینە دەشت.	من و تۆ دەچینە دەرەوە.
ب- من و تو ئەچینە دەشت کەلار.	من و تۆ دەچینە دەشتی کەلار.

وشەی (داگیرساندن) لە شێوەزاری سلێمانیدا تەنیا بۆ داگیرساندنی چرا بەکاردێت، بەڵام لە شێوەزاری گەرمیاندا واتاکەی فراوانتر دەبێت و جگە لەو واتایە بۆ بە گەڕخستنی هەموو ئامێرێکی کارەبایی بەکارێت. وەك (ڕادیو ، تەلەفزیون، سەلاجە، پانکە، سیپلت...تاد). بڕوانە (٦)

ش.گ	ش.س
٦)ا- چراکە داگیرسێنە.	چراکە داگیرسێنە.
ب- ئارام سپلتەکەی داگیرسان.	ئارام سپلتەکەی هەڵ کرد.

وشەی (کراس) لە شێوەزاری سلێمانی و گەرمیاندا بەکارهێنانیان جیاوازە، چونکە لە یەکەمیاندا بەمانای کراسی پیاوان و ژنانیش دێت، بەڵام لە دووەمیاندا تەنیا بەمانای کراسی ژنان دێت و لە بری کراسی پیاوان وشەی (قەمیص) ی عەرەبی بەکاردێت، واتە واتاکەی تەسك بووەتەوە. بڕوانە(٧)

ش.گ	ش.س
٧)ا- بارام قەمیسی سەند.	بارام کراسی کڕی.
ب- شیرین کراسەکەی خۆی شۆرد.	شیرین کراسەکەی خۆی شت.

وشەی (مەلە یان مەلەکردن) لە شێوەزاری گەرمیاندا بۆ هەموو جۆرە مەلەکردنێك بەکاردێت، لە ماڵەوە بێت یان لە دەرەوە (مەلەوانگە و ڕووبار) بێت، بەڵام لە شێوەزاری سلێمانیدا وشەی (مەلە یان مەلەکردن) تەنیا بۆ مەلەکردن لە دەرەوە (مەلەوانگە و ڕووبار) بەکاردێت، هەرچی مەلەی ناو ماڵە وشەی (خۆشتن) بەکاردێت. بڕوانە (٨)

ش.گ	ش.س
٨)ا- بەختیار لە ماڵ مەلەی کرد.	ئارام لە ماڵەوە خۆی شت.
ب- ئازاد لە ڕووبارەکە مەلەی کرد.	ئازاد لە ڕووبارەکە مەلەی کرد.

لە کۆتایی ئەم بەشەدا دەکرێت بڵێین لە ناو بوارەکانی گۆڕانی زمانیدا بواری دەنگسازی لە شێوەزاری گەرمیان زۆرترینی ئەو بوارانەیە، کە بەر گۆڕان کەوتبێت، بۆیە لە بەشی دووەمی لێکۆڵینەوەکەدا بە دووردرێژی باس لەو گۆڕانە دەنگییانە دەکەین بە پێی بنەماو یاسا دەنگسازییەکان لە شێوەزارەکەدا.

٢/بەشی دووەم

ئاستی دەنگسازی

١/٢)دەنگسازی و لقەکانی:

لێکۆڵینەوە لە هەر بوارێکی زانستیدا پێویستی بە دیاریکردنی لایەنەکانی ئەو زانستەیە. بۆ کار ئاسانی و وردی لێکۆڵینەوەکەش باش وایە هەر لایەنێکیان بە جیا لێبکۆڵرێتەوە ئەم وتەیە بۆ زانستی زمانیش ڕاستە، هەر بۆیە زمانەوانەکان دەمێکە ئاستەکانی زمانیان دەست نیشان کردووە بەجیا لە هەر یەك لەم ئاستانە دواون. بەم پێیە زانستی زمان ئەو زانستەیە، کە لە زمان دەکۆڵێتەوە لە هەموو بوارەکانی دەنگ و وشە و ڕستە و گۆکراوە و واتای و دەروونی و فەرهەنگی و پراکتیکی، لەسەر بنەمای ئەو بوارانە زانستی زمان بەسەر دوو بەشی سەرەکیدا دابەش دەبێت ئەویش، زانستی زمانی تیۆری و زانستی زمانی پراکتیکی یە ، لە بەشەکانی زانستی زمانی تیۆری زانستی فۆنەتیك و فۆنۆلۆجی و زانستی زمانی مێژوویی و زانستی واتاسازی و زانستی ڕێزمانی، کە وشەسازی و ڕستەسازی دەگرێتەوە، هەرچی زانستی زمانی پراکتیکییە لەم بەشانە پێك دێت، دانان و دروست کردنی فەرهەنگ و زانستی زمانی کومپیوتەری و زانستی زمانی دەروونی و کۆمەڵایەتی و فێرکردنی زمان و بەرانبەرکردنی زمانی و شیکردنەوەی هەڵەکان. ئەمە جگە لە زانستی زمانی مرۆڤ ناسی (ئەنترۆپۆلۆجیا).[1]

بیرۆکەی سەرەکی لە تیۆری زمانیدا ئاستی زمانییە، چونکە ئاستی زمانی، گەر ئاستی یەکە دەنگییەکان بێت (فۆنێم)، یان ئاستی وشەسازی بێت یان پێکهاتەی فرێز بێت، ئەوە لە ڕاستیدا لە ناوڕۆکیدا کۆمەڵە هۆکارێکی وەسفی بەردەست دەخەن بۆ داڕشتنی سیستەمەکانی ڕێزمان. ئەوەش لە ڕێگەیەکی دیاریکراوەوە پێك دێت بۆ گوزارشت کردن لە وتەکان. هەروەها دەتوانین سنووری شیاوی (صلاحية) تیۆری زمانی دیاری بکەین بە بەکارهێنانی وردییەکی تەواو بۆ پێشخستنی هەر شێوەیەك لە شێوەکانی سیستەمی ڕێزمانەکە بە چەشنێك کە هاوشێوە بێت لە گەڵ ئەو کۆمەڵە ئاستەی لە ناو تیۆرەکەدا بەرجەستە دەبێت، دواتر لێکۆڵینەوە بۆ توانای پێکهێنانی کۆمەڵە سیستەمێکی ڕێزمانی ئاسان و کاریگەر بۆ زمانە سرۆشتییەکان بخرێنە ڕوو.[2] لەم ڕوانگەیەوە دەنگسازیش بە یەکێك لە ئاستەکانی زمان دەژمێرری و لە دوو لقی سەرەکی پێك دێت:

١- دەنگسازی گشتی (فۆنەتیك)

٢- دەنگسازی تایبەتی (فۆنۆلۆجی)

---

(١)احمد شفيق الخطيب (٢٠٠٦: ٣٨).

(٢)نوم جومسكي، البنى النحوية (١٩٨٧: ١٣).

٢-١/١)دەنگسازی گشتی (فۆنەتیك):

فۆنەتیك ئەو لقەی زانستی زمانە کە لە دروست کردن و گواستنەوە و وەرگرتنی دەنگەکانی زمان دەکۆڵێتەوە وەك دیاردەیەکی گشتی.[١]

دەنگەکانی زمانیش لە سێ ڕوانگەوە لێ دەکۆڵرێتەوە:
١-دەنگسازی درکێنراو ٢- دەنگسازی بیسراو ٣- دەنگسازی فیزیکی .

دەنگسازی درکێنراو لە دەنگسازی قسەکردن دەکۆلێتەوە و جیایان دەکاتەوە بە پێی ئەو ڕێگەی، کە دەنگەکانی تێدا بەرهەم دێت لە ڕێگەی جوڵەی جیاوازی ئەندامەکانی درکاندنەوە. هەرچی دەنگسازی فیزیکی یە لەو شەپۆلە دەنگییانە دەکۆلێتەوە، کە لە ئەنجامی چالاکی ئەندامەکانی درکاندنەوە دروست بوون. دواتر ئەو شەپۆلە دەنگیانە لە ڕێگەی هەواوە لە قسەکەرەوە بۆ گوێگر دەگوازرێتەوە. سێیەم بەشیان کە دەنگسازی بیسراوە بایەخ بە دەنگەکانی قسەکردن دەدات لە ڕوانگەی هەست کردن بەو دەنگانە و جیاکردنەوەیان لە ڕێگەی گوێ و مێشکی گوێگرەوە. واتە کاتێك دەنگی زمانی بەهۆی هەواوە دێت، لەرینەوەیەك (زەبزەبە) پەیدا دەبێت، کە کۆمەڵێك تایبەتی فیزیکی لە خۆ دەگرێت. لەوێدا بوار دەبێت بۆ لێکدانەوەی ئەو دەنگە زمانییە بە ئامێری پێوانەیی دەنگی کە پسپۆڕەکان لە فیزیکی دەنگدا بەکاری دێنن. کاتێکیش دەنگە زمانییەکە دەگاتە گوێی گوێگر تاوەکو وەری بگرێت، لێرەدا دیسان بوار هەیە بۆ لێکدانەوەی دەنگ لە ڕووی کاریگەرییەوە لەسەر ئەندامەکانی بیستن. بەمەش هەر دەنگێك خاوەنی تایبەتێتی درکاندن و تایبەتێتی فیزیکی و تایبەتێتی بیسراون .[٢]جگە لەمە لە لێکۆڵینەوە نوێکاندا باس لە دەنگسازی تاقیگەیی یان کارگەیش دەکرێت، کە بەهۆیەوە لێکدانەوە بۆ تایبەتی دەنگەکانی ئاخاوتن دەکرێت بە بەکارهێنانی ئامێرو وێنەی تیشکی.[٣]

٢-١/٢)فۆنۆلۆجی :

فۆنۆلۆجی بەشی دووەم و سەرەکییە لە زانستی دەنگ، کە لە لایەکەوە گرنگی بە لێکدانەوەی دەنگە زمانییەکان دەدات لە ناو پێکهاتەدا، واتە لە ڕوانگەی پەیوەندییەوە بە دەنگەکانی ترەوە، لە لایەکەی ترەوە بایەخ بە واتا یان ئەرکی دەنگ دەدا لە دیاری کردنی واتادا.[٤] بە واتایەکی تر ئەو

(١)وریا عومەر ئەمین (١٩٨٩: ٢٣٩).

(٢)محمود فهمی حجازی (١٩٧٨: ٣٥).

(٣)احمد محمد قدور(٢٠٠٨: ٧٥).

(٤)حلمی خلیل (١٩٨٩: ٢٢٤)،

بەشەی زانستی زمانە، کە لەو یاسایانە دەکۆڵێتەوە، کە بەهۆیانەوە دەنگەکانی زمانێکی تایبەتی لەیەك دەدرێن بۆ دروست کردنی بڕگە، یەك نرخ دەدا بە کۆمەڵە دەنگێکی جیاواز، کە هەمان کۆمەڵە دەنگ لەوانەیە لە زمانێکی تردا دەرکەون و تیایا کۆمەڵە نرخێکی جیا پیشان بدەن.[1] فۆنۆلۆجی لە دەنگەکان دەکۆڵێتەوە لە ڕوانگەی ئەرکییانەوە لە زماندا.[2] واتە فۆنۆلۆجی ئەرکی ئەو دەنگە زمانییانە دەخاتە روو، کە ڕۆڵیان هەیە لە جیاکردنەوەی وشەیەك لە وشەکانی تری زمانێك. لێکۆڵینەوەیەکە بۆ دانانی یاساو بنەما گشتییەکانی دەنگ و دۆزینەوەی ئەرکی دەنگەکان لە زمانێکی دیاری کراودا. هەروەها وێنەیەکی تایبەتی دەنگەکانی ئەو زمانە پێشان دەدات، هەر زمانێکیش کۆمەڵە یاسایەکی تایبەت بە خۆی هەیە بۆ ڕێکخستن و ڕیزکردنی فۆنێمەکانی لە سنووری بڕگەی فۆنۆلۆجی ئەو زمانەدا. بەم شێوەیە ئەو یاسایانەی فۆنێمەکانی زمان دەست نیشان دەکەن و لە ناو قالبی بڕگەی فۆنەتیکی لێکیان دەدەن بۆ پێکهێنانی بڕگەی فۆنۆلۆجی و هۆی پەیدابوون یان توانەوە یان گۆڕانی هەندێك دەنگ لەم حاڵەتەدا پیشان دەدەن بە یاسای فۆنۆلۆجی ناو دەبرێن.[3]

٣-١/٢)لێکچوون و جیاوازی فۆنەتیك و فۆنۆلۆجی:

فۆنەتیك و فۆنۆلۆجی هەردووکیان لە دەنگەکانی زمان دەکۆڵنەوە، هەرچەندە بە بۆچوونی لێکۆڵەران شێواز و بواری لێکۆڵینەوەی هەریەکەیان جیاوازە. زاراوەی یەکەم زیاتر بڵاوەو زۆرتر بەکاردێت لە زاراوەی دووەم، هەروەها فراوانترە لە دووەم لە بواری پراکتیکدا، ئەمە جگە لەوەی زاراوەی یەکەم مەبەست لێی لێکۆڵینەوە دەنگییەکانە بەگشتی، بەمەش ئەوەی دەکەوێتە سنووری لێکۆڵینەوەی فۆنۆلوجییەوە تایبەتی ترە،[4] بەڵام لە ئێستادا بەلای زۆربەی زمانەوانەکانەوە، زاراوەی فۆنۆلۆجی بۆ ئەو لێکولینەوانە دادەنێن، کە باس لە پۆلێن کردنی سیستەمی دەنگی دەکەن لە زمانێکی دیاری کراودا و پۆلێن کردنی ئەو دەنگانە بە پێی ئەرکەکانیان لە زماندا. هەرچی زاراوەی فۆنەتیکە کورت دەکرێتەوە لە لێکدانەوەی دەنگەکانی ئاخاوتن بەبێ بەرانبەر کردنی نموونەوە و هاوشێوەکانی لە زمانێکی تردا، بێ گوێدانە ئەرکە زمانییەکانیان و دیاریکردنی ئەو زمانەش کە بۆی دەگەڕێتەوە.[5] بێگومان فۆنەتیك زانستێکی مێژووییە، ڕووداو گۆڕانکارییەکان شێ دەکاتەوە، بە درێژایی کات دەجولێت. هەرچی فۆنۆلۆجییە دەکەویتە دەرەوەی کایەیی کاتەوە، لەبەر ئەوەی پرۆسەی درکاندن هەرگیز ناگۆڕێت. هەردوو لێکۆڵینەوەکە جیاوازن و پێچەوانەی یەکترن. بێگومان

(١)وریا عومەر ئەمین، گ- کۆڕی زانیاری عێراق، ژ٩ (١٩٨٢: ٤٣٦).

(٢)كمال بشر (٢٠٠٠: ٦٧).

(٣)وریا عومەر ئەمین، گ-کاروان، ژ٢٠ (١٩٨٤: ٣٤).

(٤)كمال بشر (٢٠٠٠: ٦٥).

(٥)احمد مختارعمر (١٩٩٧: ٦٨).

زانستی دەنگ (فۆنەتیك) بەشێكی سەرەكییە لە زانستی زمان، بەڵام سیستەمی دەنگی (فۆنۆلۆجی) ئەوە زانستێكی یارمەتی دەرەو تەنیا تایبەتە بە ئاخاوتن.[1]

توێژینەوە لەسەر جیاكردنەوەی دەنگ وەكو ئەركێكی گرنگی فۆنۆلۆجی دادەنرێت. توانای مرۆڤ لە ساتی ئاخاوتندا بۆ جیاكردنەوەی دەنگەكان و تێگەیشتنی ئەم دەنگانە خاڵێكی یەكلاكەرەوەیە. بۆ جیاكردنەوەی سێمانتیكی (واتایی) ئەو وشانەی، كە دەردەبرێت. بۆ نموونە جیاوازی نێوان "داڵ" و "تاڵ" بەهۆی جیاوازی نێوان هەردوو فۆنیمی/ت/ و/د/دەكرێت.[2] لە كاتێكدا فۆنەتیك ڕوونی دەكاتەوە چۆن هەر تاكە دەنگەی زمان دروست دەكرێت ... لە چ بەشێكی زاردا... هەڵوێستی ئەندامەكانی دركاندن لە كاتی دروستكردنیاندا چۆنە، تایبەتییەكانی هەر دەنگە چییە و چۆن لە دەنگەكانی تر جیا دەكرێنەوە ...هتد. بۆ نموونە فۆنەتیك بەم جۆرە ڕوونی دەكاتەوە چۆن دەنگی (ك) دروست دەكرێت، [ناوەڕاستی زمان بەرز دەبێتەوە و خۆی لە نەرمە مەڵاشوو دەدات ... ڕێی بای لە سییەكانەوە هاتوو دەگرێت و تەوژمێك دروست دەبێت. لە پڕ زمان نزم دەبێتەوە. دەنگی (ك) دروست دەبێت].[3] فۆنەتیك تەنیا لەو دەنگانە ناكۆڵێتەوە كە لە نووسیندا بە پیت دەردەبڕێن. بەڵكو لەو كەرەستە زمانییانەش دەكۆڵێتەوە كە زۆر گرنگن لە زمانا، بەڵام لە نووسیندا هیچ نیشانەیەكیان بۆ دانەنراوە، وەك هێز stress ، ئاواز intonation تۆن Tone و pitch و juncture ...تاد. سروشت و چۆنێتی ئەم كەرەستانە دەستنیشان دەكات.[4]

٤-١/٢)فۆنێم:

فۆنێم وەك بچووكترین دانەی زمان و كەرەستەی سەرەكی لێكۆڵینەوەی دەنگسازی ڕۆڵێكی گەورە و كاریگەر لە بواری زمانەوانیدا دەگێڕێت. هەرچەندە بیری فۆنێم لە سەرەتای سەدەی نۆزدەوە لە كارە زمانەوانییەكانی ئەوروپا و ئەمەریكادا بەكارهاتووە، بەڵام لە سەرەتای داهێنانیدا زیاتر دیاردەیەكی فۆنەتیكی دەگرتەوە و بە واتای (فۆن) ی ئێستا دەهات نەك بیرێكی ڕووت، كە لە ئەنجامی بەرانبەری جیاوازی كردنەوە هاتبێتە كایەوە. بۆ یەكەم جار زاراوەی فۆنێمی ئێستا لە كارێكی زمانەوانی پۆڵەندی (بودوین دی كورتنێ)دا لە سەدەی هەژدەدا دەبینرێت، بەڵام بە دوای ئەو داهێنانەشدا بیرەكە تا چەند ساڵێك هەر وەك خۆی مایەوە كەس هەوڵی دیاری كردن و پێناسەكردنی دیاردەكەی نەدا.[5]

---

(١)فردينان دی سوسور (١٩٨٨: ٥١).

(٢)غازی عەلی خورشید (٢٠١٠: ١٦٧- ١٦٨).

(٣)وریا عومەر ئەمین (١٩٨٩: ٢٤١).

(٤)وریا عومەر ئەمین، گ-كاروان، ژ٢٠ (١٩٨٤: ٣٤).

(٥)محەمەد معروف فتاح (١٩٩٠: ٥٥).

بۆ یەکەم جار پێناسەیەکی وردی فۆنێم لەلایەن دامەزرێنەرانی قوتابخانەی پراگەوە خرایە ڕوو، بەتایبەتی پێناسەکەی زمانەوانی ڕووسی (ترۆپتسکۆی)، کە پێی وایە فۆنێمەکان بچوکترین یەکەکانی زمانن، کە دەتوانرێت لە ڕێگەی گۆڕینیانەوە وشەیەك لە وشەیەکی تر جیابکەنەوە. هەروەها فۆنیمەکان وا پێناسە دەکات، کە ئەو یەکە دەنگییانەن کە ناتوانرێت دابەش بکرێن بۆ رەگەزە دەنگییە بەدوای یەکدا هاتووەکان لە ڕوانگەی ئەو زمانە دیاریکراوەی کە توێژەر توێژینەوەیان لەسەر دەکات، هەروەها ئەوە دەچەسپێنێت، کە فۆنێمەکان نیشانەیەکی تایبەتن ناتوانرێت بناسرێن بێ گەرانەوە بۆ ئەرکیان بەجیا لە چوارچێوەی هەر زمانێکدا.[1] بەمەش فۆنێم دوو ئەرك جێبەجێ دەکات[2]:

١- ئەرکێکی پۆزەتیڤ، ئەمەش کاتێك یارمەتی دەدات بۆ دیاری کردنی واتای ئەو وشەیەی کە تێدایە.
٢- ئەرکێکی نەگەتیڤ، ئەمەش کاتێك جیاوازی وشەیەك لە گەڵ وشەکانی تردا لە ڕووی واتاوە دەپارێزیت.

لەسەر ئەو بنەمایە ئەوە دەنگی [د] فۆنێمەکەی /د/- نیشانەی نووسینی دەنگەکە دەخرێتە نێوان دوو کەوانەی خوارەوە بەو شێوەی پێشوو، مەبەست لەوەیە، کە ئێمە باس لە ئاستی فۆنۆلۆجی دەکەین کاتێکیش نیشانەی نووسینی دەنگەکە خرایە نێوان دوو کەوانەی چەماوەوە، ئەوە مانای ئەوەیە، کە ئێمە باس لە ئاستی دەنگی دەکەین- دەڵێین [د] ئەوە فۆنێمی /د/ ە لە گەڵ فۆنێمەکانی تردا بەشدار دەبێت لە وشەی (دەنگ) بۆ دیاری کردنی واتاکەی ئەمەش ئەرکی پۆزەتیڤی و سەرەکی فۆنێمە. هەرچی ئەرکی نەگەتیڤ و لاوەکی فۆنێمە، ئەوە خۆی لە پاراستنی وشەی (دەنگ)دا دەبینێتەوە بە جیاواز لە وشەکانی تری وەك : (سەنگ، مەنگ، تەنگ، ڕەنگ)، هەروەها ئەرکی سەرەکی و پۆزەتیڤی فۆنێم زیاتر ڕوون دەبێتەوە کاتێك فۆنێمێك لە وشەیەك لادەبرێت و بە فۆنێمێکی تر دەگۆڕێتەوە لەو کاتەشدا دەبینی واتاکە دەگۆڕێت، بە وێنە کاتێك /د/ لە وشەی (دەنگ) لادەبەیت و بەفۆنێمی /س/ دەگۆڕێت، ئەوکات وشەکە دەبێت بە (سەنگ). کەواتە فۆنێمەکان ئەو دەنگانەن کە خاوەنی کۆمەڵە سیماو خاسییەتی خۆیانن دەتوانن جیاوازی نێوان وشەکان پیشان بدەن لە هەموو زمانەکاندا، هەروەها نەك تەنیا دەتوانن جیاوازی پیشان بدەن لە کاتی گۆڕینی فۆنێمێك بە فۆنێمەکانی تر، بەڵکو دەتوانن ئەم جیاوازییە پیشان بدەن کاتێك ڕێزبەندی فۆنێمەکانی وشەیەك دەستکاری دەکرێت لە ناو پێکهاتەیەکی زمانیدا، ئەمەش لە کاتی بەرانبەر کردنی وشەی (act و cat)ی زمانی ئینگیزیدا ڕوون دەبێتەوە، کە دوو وشەی جیاواز لە هەمان کۆمەڵە فۆنێم پێك

(١)کمال بشر(٢٠٠٠: ٤٨٨).
(٢)حلمی خلیل (١٩٨٩: ٢٢٧).

هاتوون.[1] هەرچەندە نووسەر بەجوانی ئەرك و ڕۆڵی فۆنیمی دیاری کردووە، بەڵام لە گەڵ ئەو بۆچوونەیدا نیین، کە فۆنیم ئەرکی نەگەتیڤی هەبێت، بەڵام لە گەڵ هەموو ئەمانەشدا هەستکردن بە بیری فۆنێم کارێکی گران نییە و زمانەوانی ناوێت. هەموو کەسێك بەسەلیقە دەتوانێت هەست بکات کام دەنگ لەو دەنگانە کە لە زمانەکەیدا هەیە گرنگەو کامیان گرنگ نییە، یان کام دەنگ لەو دەنگانە لە یەکتر دەچن و کامیان جیاوازن، بۆ نموونە هەموو کوردێك بەسەلیقە هەست بەوە دەکات، کە دەنگی [ب] لە دەنگی [پ] نزیکەو لە دەنگی [د] ەوە دوورترە ، یان دەنگی [ج] لە [چ] نزیکە، بەڵام لە دەنگی [ب] ەوە دوورترە، بەڵگەمان بۆ ئەم هەست پێکردنە ئەوەیە کە ڕێنووس دانەرەکانی کوردی لە پیتی (ب) و (ج) ەوە نیشانەیان بۆ نواندنی دەنگی [پ] و [چ] داتاشیوە.[2]

١/٢-٤-١)جۆرەکانی فۆنیم:

فۆنێمەکانی زمان بەگشتی بۆ دوو جۆری سەرەکی دابەش دەکرێن:

یەکەم : فۆنێمە کەرتییەکان
ئەمەش ڤاوڵ و کۆنسونانت ئەگرێتەوە .

دووەم : فۆنێمە ناکەرتییەکان
هێزو ئاوازو و تۆن ئەگرێتەوە.

١/٢-٤-١-١)فۆنێمە کەرتییەکان:

دەکرێت کەرەستەی دەنگی هەر زمانێك بەم شێوەیە دابەش بکەین:

١- دەنگە موزیکێکان Musical sounds.
ئەو جۆرە دەنگانەن کە لەرینەوەیەکی ڕێك و پێکیان تێدایە periodic vibrations.
٢- دەنگە ژاوەژاوەکان noises یان ناموزیکییەکان، ئەو دەنگانەن کە خاوەنی لەرینەوەی ڕێك و پێك نیین.

---

(١)حلمی خلیل (١٩٨٩: ٢٢٧).

(٢)محەمەد معروف فتاح (١٩٩٠: ٥٦).

ئەم جۆرە دابەش كردنە لەگەڵ دابەش كردنە باوەكەی دەنگدا یەك دەگرێتەوە، كە دەنگەكان بۆ ڤاوڵ (دەنگی موزیكی) و كۆنسونانت (نامۆزیكی) دابەش دەكات.[1] بەم شێوەیە هەر دەنگێكی ئاخاوتن بەشێكە لەو دوو بەشە گشتییە، كە بە كۆنسونانت و ڤاوڵ ناسراون. كۆنسونانت و ڤاوڵیش بە پێی چەند خاسییەتێك لێك جیادەكرێنەوە.

١- كۆنسونانت بەوە دەناسرێت، كە كاتێك ئەدركێنرێت، ئەو ئەندامانەی كە بەشداری لە دركاندنیدا دەكەن دێنەوەیەك. واتە ئەو هەوایەی، كە لە سییەكانەوە دێتە دەرەوە لە هەندێك جێگادا ڕێگەی لێ دەگیرێت و بە ئارەزووی خۆی بەرەو دەرەوە ناڕوات. بۆ نموونە تاڵە باریكەكانی قوڕگ و مەڵاشووی نەرم و لێو ...هتد تەگەرە دەخەنە پێش ئەو هەوایەی، كە كۆنسونانتی پێ دروست دەكرێت، بەڵام ڤاوڵ بەوە دەناسرێت، كە لە كاتی دركاندنیدا هەوا تارادەیەك بە ئازادی لە سییەكانەوە دێتە دەرەوە و تەگەرەی نایەتە پێش.

٢- كۆنسونانت بە زیاتر لە ئەندامێكی دركاندن دروست ئەكرێت، بەڵام ڤاوڵ تەنیا زمان دروستی دەكات و لێویش لە هەندێك حاڵەتدا شێوەی دروست بوونی دەگۆڕێت .

٣- كۆنسونانتەكان ئەبن بە دوو بەشەوە: بەشێكیان گڕن و ئەو بەشەكەی تریان كپن. واتە ئەو كۆنسونانتەی كپە بەبێ جووڵانەوەی تاڵە باریكەكانی قوڕگ دەدركێنرێت و ئەوەی گڕە لە كاتی دركاندنیدا ئەو تاڵە باریكانە دەجووڵێنەوە، بەڵام ڤاوڵەكان لە ڕووی دركاندنەوە، بەتایبەتی لە ڕووی جوڵانەوە و نەجوڵانەوەی تاڵە باریكەكانی قوڕگەوە هەمیشە گڕن. واتە لە كاتی دركاندنیاندا ئەو تاڵە باریكانە دەجووڵێنەوە.[2]

٤- جیاوازی سەرەكی ڤاوڵ و كۆنسونانت بریتی یە لە ڕۆلیان لە ڕۆنانی وشەدا. بۆ نموونە، لە وشەی (تەرزە)دا سێ كۆنسونانت هەیە، بەڵام ڤاوڵەكان دوانن و دوو بڕگەیان دروست كردووە: (تەر) و (زە). ڤاوڵ لوتكەی بڕگە پێك دێنێت و وەك كۆنسونانت خۆی دەنوێنێت. كونسونانتیش هاوەڵیی ڤاوڵ دەكات.[3]

٥- هەندێك جار دەنگی ڤاوڵ بە ئەركی دەنگێكی كۆنسونانت هەڵدەستێت، بە وێنە لە زمانی كوردیدا دەنگی /و/ و /ی/ هەن كە ڤاوڵن، واتە لە كاتی دروست كردنیاندا شەپۆلی هەوا تارادەیەك بە ئازادانە دەرباز دەبێت، بەڵام هەندێك جار لە كردەوەدا وەكو كۆنسونانت ڕۆڵ دەبینن، بۆ نموونە دەنگی /ی/ لە وشەی یاری، دەنگی /و/ لە وشەی وێنەدا.

---

(١)احمد مختارعمر (١٩٩٧: ٣٨).

(٢)غازی فاتح وەیس (١٩٨٤: ٥١).

(٣)میدیا (١٩٩٨: ٢٤٣).

٦- دەنگە ڤاوڵەکان ڕوونتر بەر گوێ دەکەون بە پێچەوانەی کۆنسونانتەکانەوە، لەبەر ئەوە ڤاوڵەکان دەتوانرێت لە مەودایەکی دوورتر ببیسترین بە بەراورد بە دەنگە کۆنسونانتەکان. تەنانەت لە نێوان دەنگە کۆنسونانتەکانیشدا ڕادەو پلەی ڕوونی دەنگ جیاوازە.(١) بە وێنە دەنگە گڕەکان لە درکاندندا ڕوونترن لە دەنگە کپەکان.

لە زمانی کوردیشدا لە دیاری کردنی دەنگە ڤاوڵ و کۆنسونانتەکان لە نێوان زمانەوانەکان و کوردناساندا ڕای جیاواز بەدی دەکرێت.(٢) بەڵام ڕای پەسەند ئەو ڕایەیە کە ژمارەی ڤاوڵەکانی بە (٨) ڤاوڵ و ژمارەی کۆنسونانتەکانی بە (٢٨)کۆنسونانت دیاری کردووە.(٣) لەشێوەزاری گەرمیانیشدا فۆنێمەکانی بە پێی بەرانبەر کردنی جووت وشەکان لە فەرهەنگی شێوەزارەکەدا بەم چەشنەیە:

جووت وشە	فۆنێمەکان	فۆنێمی نوێ	ژمارە
پا- با- تا- کا	پ، ب، ت، ك	پ، ب، ت، ك	٤
چاك – خاك	چ ،خ	چ ، ،خ	٢
باخ – شاخ	ب، ش	ش	١
کەو، کەن	و (W)، ن	و (W)، ن	٢
کەر، کەڕ	ر، ڕ	ر، ڕ	٢
قار-مار- هار، غار، عار	ق، م، ه، غ، ع	ق،م، ه، غ، ع	٥
ژان – ڕان	ژ، ڕ	ژ	١
سەرد- دەرد	س، د	س، د	٢
زام- جام	ز، ج	ز، ج	٢
گێل- تێل	گ، ت	گ	١
کەل- کەڵ	ل، ڵ	ل، ڵ	٢
حەوش- کەوش	ح، ك	ح	١
فیکە – تیکە	ف، ی	ف	١
شیر- شێر، شار	ی، ێ	ی(i) ، ێ، ا	٣
شۆڕ- شەڕ- شڕ	ۆ، ە، i	ۆ،،ە، i (بزرۆکە)	٣

(١)احمد محمد قدور (٢٠٠٨: ٩١).

(٢)بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: ئەوڕەحمانی حاجی مارف (١٩٧٦: ١٨-٢٤).

(٣)بڕوانە: ا- وریا عومەر ئەمین، گ.کۆڕی زانیاری عێراق،ژ٩ (١٩٨٢: ٤٣٦).

ب- ئەوڕەحمانی حاجی مارف (١٩٧٦: ٢٤).

کوڕ- کوور(کویڕ)	و، وو(وی)	وو ، و (u)	٢
باری – یاری	بـ ، ی	ی (y)	١

به پێی ئەو جووت وشانەی سەرەوە ژمارەی فۆنێمەکان لە شێوەزاری گەرمیاندا (٣٥) فۆنێمە. ئەوەی جێگای تیبینی یە دەنگی (ڤ) لە هەندێك ناوی تایبەتیدا لەم شێوەزارەدا بەکاردێت. وەك (ڤیان، تاڤگە، هێڤی، ...تاد) بە بۆچوونی ئێمە ناوی تایبەتی نابێتە بنەما بۆ بوونی دەنگ یان فۆنێم لە زمانێك یان زارو شێوەزارێکدا. لەم خشتەی خوارەوەشدا سیما و تایبەتی و سازگەی دروست بوونی کۆنسونانتەکان لە شێوەزاری گەرمیاندا خراونەتە ڕوو.

سیماو تایبەتی		سازگەی کۆنسوناتەکان									
		لێوی	لێوو ددانی	ددانی	ددانی وپووکی ددان	پووکی	مەڵاشووی ڕەق	مەڵاشووی نەرم	زمانە بچکۆلە	قوڕگی	ژێیی (بنی قوڕگ)
گیر	کپ	پ		ت				ك	ق		ئـ
وەستاو	گڕ	ب		د				گ			
لەرزۆك	کپ						چ				
لەرەدار	گڕ						ج				
خشۆك	کپ		ف		س		ش	خ		ح	ه
خشەدار	گڕ				ز		ژ	غ		ع	
لووتی	گڕ	م			ن						
لازمانی	گڕ				ل	ڵ					
هەژۆك	گڕ				ر	ڕ					
نیمچە کۆنسونانت	گڕ	و					ی				

خشتەی ژمارە (١)

لە بارەی درکاندنی ڤاوڵەکانیشەوە پێویستە بڕوانینە جوڵانەوەی زمان و لێوەکان، چونکە زمان و لێو ڕۆڵی کاریگەر دەبینن لە درکاندنی ڤاوڵەکاندا. واتە دۆخی باری زمان بە نیسبەت مەڵاشوو لە ڕووی بەرزی و نزمییەوە و دەست نیشان کردنی ئەو بەشەی زمان، کە بەرزی و نزمی تیا ڕوودەدات.(١)

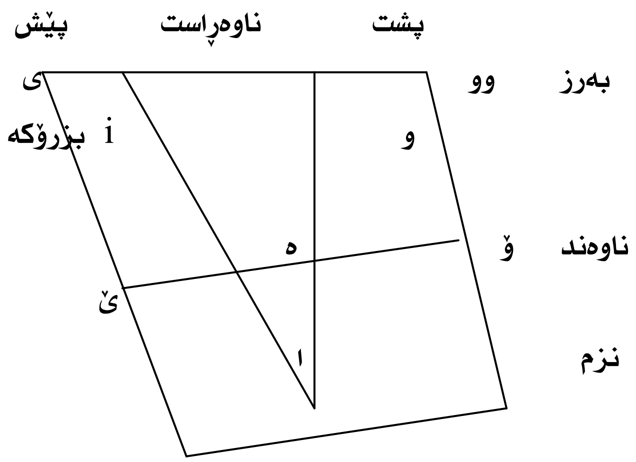

بەم پێیە سیماو تایبەتی و سازگەی دروست بوونی ڤاوڵەکان و باری زمان و لێو لە کاتی درکاندنی هەریەکێکیاندا بەپێی ئەم خشتەی خوارەوە دەبێت.

سازگەی دروست بوونی ڤاوڵەکان			بەرزی و نزمی زمان	باری لێوەکان
پێشی زمان	ناوەڕاستی زمان	پشتەوەی زمان		
ی			بەرز	کشان بۆ خوارەوە
ێ			ناوند	کشان بۆ خوارەوە
I			بەرز	جیابوونەوە لەیەکتر
	ا		نزم	جیابوونەوە لەیەکتر
	ە		ناوەند	جیابوونەوە لەیەکتر
		وو	بەرز	خڕبوونەوە
		و	بەرز	خڕبوونەوە
		ۆ	ناوەند	خڕبوونەوە

خشتەی ژمارە (٢)

(١)تالیب حووسین (١٩٨٩: ٣٧).

٢/٢)گۆڕانی دەنگی:

ئەو جۆراجۆری و هەمەچەشنییەی لە زمانەکانی مرۆڤدایە ئاماژەیەکی ڕوونە لەسەر ڕوودانی گۆڕانی گەورە لە زمانی یەکەمی مرۆڤایەتیدا، بەردەوامی ئەو گۆڕانە نەوە لەدوای نەوەی کۆمەڵگای مرۆڤایەتی، تا ئەوەی مێژوونووسانی زمانی مرۆڤ ئاماژە بە جۆراجۆریکی گەورە لە زمانی گەلانی سەر رووی زەویدا دەکەن، کە لە ڕۆژگاری ئەمڕۆدا پێ دەدوێن، کە دەگاتە هەزاران زمان و زار.[١]

زانایانی بواری زمان توانیان لە هەموو ئەو گۆڕانانە بکۆڵنەوە کە بەسەر لایەنە جۆربەجۆرەکانی زماندا دێن: دەنگسازی و وشەسازی و ڕستەسازی و واتایی ، هەموو ئەو ئاراستانەی کە دەیان گرنەوە ئەو شوێنەوارانەی لەسەر ئەو زمانانە لە ئێستا و داهاتوودا جێیدەهێڵن دیاری بکەن. زۆرترینی بوارەکانی زمان ئامادەی ئەو گۆڕانە زمانییە بێت، بواری دەنگسازییە،[٢] چونکە زمان پێش هەموو شتێك کۆمەڵە دەنگێکە خاوەنی زمان ژمارەیەك هێما و فۆنێمی لێ وەردەگرێت لە بەرانبەری چەمك و واتاکاندا، ئەو گۆڕانانەش تووشی ئەو هێما و فۆنێمانە دەبن هەر وەك چۆن تووشی واتاکان دەبن، دەنگەکانی ئاخاوتن کە لە پێکهاتەی بڕگە و وشەو ڕستەدا بەکاردێنرێن و کار لەیەك دەکەن و دەکەونە ژێر باری گۆڕانەوە، شێوەگۆڕی دەنگ لە زنجیرەی ئاخاوتندا بە برۆتسێسی فۆنەتیکی (دەنگی) ناودەبرێت.[٣]

٢/٢-١)تایبەتمەندێکانی گۆڕانی دەنگی:

زاناکان تێبینی ئەوەیان کردووە، کە گۆڕانی دەنگی خاوەنی چەند تایبەتمەدییەکە، کە گرنگترینیان ئەمانەن:

١- گۆڕانەکە ناهەستییە، بەو مانایەی لەخۆوە و بە ئەنقەست نییە، هیچ ئیرادەیەکی مرۆڤایەتی تێدا نییە.[٤] منداڵ وا هەست دەکات، کە هەمان ئەو دەنگانە دەدرکێنێت، کە باوك ودایکی دەیان درکێنن، لە کاتێکدا جیاوازە لێیان، بۆیە ئەم هەست نەکردنە بەو گۆڕانە، ئەو بەردەوام بوونەمان بۆ ڕوون دەکاتەوە، لەبەر ئەوەی منداڵ هەوڵ دەدات هەڵەکەی چاك بکاتەوە، گەر هەستی پێبکات.[٥]

---

(١)غانم قدوری الحمد (٢٠٠٢: ٢٧٤).

(٢)احمد مختارعمر (١٩٩٧: ٣١٧).

(٣)میدیا (١٩٩٨: ٢٩١).

(٤)رمضان عبدالتواب (١٩٩٧: ٢٠).

(٥)ج.فندریس (١٩٥٠: ٦٥).

٢- گۆڕانەكە تاكە كەسی نییە، ئەمەش بە پێچەوانەی ئەو باوەڕە كۆنەیە، كە پێی وایە هەموو دیاردە كۆمەڵایەتییەكان لە بنەڕەتدا تاك بەرهەمیان دێنێت، پاشان لە ڕێگەی لاسای كردنەوەوە دەبن بە كۆمەڵایەتی. [١]

٣- گۆڕانەكە زۆر بە هیواشی و پلە بە پلە دەڕوات، چونكە گۆڕانی دەنگەكان لە شەو و ڕۆژیكداو لە پڕ ڕوو نادات، بەڵكو شوێنەوارەكەی دوای چەند نەوەیەك دەردەكەوێت.[٢]

٤- گۆڕانەكە لە شوێنێكی دیاری كراودایە، چونكە زۆربەی دیاردەكانی گۆڕانی دەنگی شوێنەوارەكەیان لە ژینگەیەكی دیاری كراودا بەجێ دەهێڵن. هیچ گۆڕانێكی دەنگی نادۆزینەوە، لە هەموو زمانە مرۆڤایەتییەكاندا وەك یەك بوونیان هەبێت .[٣]

٥- گۆڕانەكە بەستراوە بە كاتێكی دیاریكراوەوە ؛ ئەمەش ئەوە دەگەیەنێت، كە شوێنەوارەكەی دوای ماوەیەك نامێنێت، لە بەر ئەوەی گۆڕانەكە هەموو ئەو وشانە دەگرێتەوە كە دەچنە ژێر ئەو بارەوە، ئەو یاسایەی، كە ڕوونی دەكاتەوە وەكو ئەوە وایە كۆپی كرابێت، هەر زمانێك دەتوانێت كۆمەڵە پێكهاتەیەكی دەنگی نوێ هاوشێوەی ئەو پێكهاتانەی گۆڕانی دەنگی هێناویەتێ ئاراوە دروست بكات.[٤] ئەم پێكهاتانەش بەبێ گۆڕان دەمێننەوە وەك ئەوەی لە ژێر باری ئەو یاسایەدا نەبێت، بەم شێوەیە لە هەموو زمانەكاندا جووت وشەمان هەیە، كە كۆمەڵە وشەیەكن یەك سەرچاوەیان هەیە، لە ماوەی جیاوازدا هاتوونەتە ناو زمانەكەوە.[٥]

٦- گۆڕانەكە هەندێك جار گشتگیرە، ئەو گۆڕانەی بەسەر دەنگێك لە دەنگەكاندا دێت، لە هەموو بارەكاندا تووشی ئەو دەنگە دێت. كاریگەرییەكەی لە هەموو ئەو وشانەدا بەدی دەكرێت كە ئەو دەنگەی تێدایە، هەروەها لایی هەموو ئەو تاكانەش، كە لەو ژینگە زمانییەدان.[٦] چونكە گۆڕانە دەنگییەكە تەنیا كاریگەری لەسەر وشەكان نییە بەڵكو كاریگەری لەسەر دەنگەكانیش دەبێت، لەبەر ئەوەی، ئەوەی، كە دەگۆڕێت فۆنێمە، ئەم گۆڕانەش ئەگەرچی تاك و سەربەخۆیە، دەبێتە هۆی گۆڕانی هاوشێوەی دەنگی لە هەموو ئەو وشانەی ئەو فۆنێمەیان تێدایە.[٧] چونكە هەر گۆڕانێكی

---

(١)رمضان عبدالتواب (١٩٩٧: ٢٠).

(٢)سەرچاوەی پێشوو (٢١).

(٣)علي عبدالواحد وافي (٢٠٠٤: ٢٦١).

(٤)رمضان عبدالتواب (١٩٩٧: ٢٠).

(٥)ج.فندريس (١٩٥٠: ٦٥).

(٦)حاتم صالح الضامن (١٩٨٩: ١٥٢).

(٧)فردينان دى سوسور (١٩٨٨: ١٦٧).

دەنگـی گـەر جێگـەی خـۆی کـردەوە لـە ناوچـەیەکی دیـاری کـراودا، ئـەوە واباوەر دەکرێـت، کـە گاریگەرییەکەی ببێت بە گشتی، مەگەر هەندێك هۆکاری تـری بیـانی ببنـە ڕێگـر ... وەك گاریگەرییـە فێرکارییەکان، یان قەرزکردنی وشەی بیانی ، یان زارەکی ، یان پێوانەیی.[1]

٧- دیـاردە زمانییـەکان هەمیشـە ڕەهـا نـیین، بـەڵکو زۆربـەی کـات بـە کۆمـەڵێك مـەرجی جـیگیرەوە بەستراون. بەواتایەکی تـر ئـەوەی دەگۆڕێت پێکهاتـە (فصیلە) فۆنۆلۆجییەکە نییـە، فۆنێمەکەیـە بـە پێی شـوێنگەکەی لـە بـارێکی دیـاریکراودا، وەکو ئـەو یەکـە دەنگییانـەی لـە دەوروبەریـدان. (بـە وێنـە گـۆڕانی دەنگـی (د) بـۆ دەنگـی (ت) کاتێـك دەنگـی (ت) بەدوایـدا دێـت. وەك: بـرد+ تـان= برتتـان لێکۆڵەر) . هەرچی ئـەو گۆڕانـە ڕەهایانەیـە کـە پاپەنـدی هـیچ مـەرجێك نـابن، ئـەوە زۆر دەگمـەنن.[2] وەك: گۆڕینی (ی) بۆ (ێ)، لەشێوەزاری گەرمیاندا بە بەراورد بەشێوەزاری سلێمانی لە وشـەکانی (تیـژ — تێژ، پەنیر — پەنێر ...تاد).

٢-٢/٢)هۆکارەکانی گۆڕانی دەنگی:

بێگومان لێکۆڵینەوە لە هۆکارەکانی گۆڕانی دەنگی یەکێکە لـە گرفتـە هـەرە گرانـەکان لـە زانسـتی زمانــدا، پێشــنیاز و لێکدانــەوەی زۆر لــەو بارەیــەوە خراونەتــە ڕوو، بــەڵام هــەموویان نــاتوانن لێکدانەوەیەکی تەواو دروست بۆ گرفتەکە بکەن.[3]

ا- هۆکاری فەسلەجی: کـە دەگەڕێتـەوە بـۆ هەڵکـەوتی مـرۆڤ و ئەندامـەکانی ئاخـاوتن ئەمـەش لـە دوو باردا دەردەکەوێت[4]:

١- بیستنی دەنگـەکان و وتنـەوەیان هـەرگیز وەك یـەك نـابن تەنانـەت ئەگـەر دەنگـەکانیش لـە هـەمان کاتداو لە لایەن یەك کەسیشەوە بوترێنەوە، بەواتایەکی تر دەرهێنانی دەنگەکە هـەر جـارە بـەجۆرێك دەبێت و هەموو جارێك جیاواز دەبێت لە جارەکانی پێشووتر.

٢- تاماوەیەکی زۆرتر بەسەر وتنـەوەی دەنگێکدا تێپـەڕێت، وتنەکـە زیـاتر لـە دەنگـە بنچینەکە دوور دەکەوێتەوە و جیاوازتر دەبێت، بەم جۆرە گۆڕان لە ئاستی دەنگدا لە سەراپای ئـەم جیاوازییـە وردانـە

---

(١)ماریوپای (١٩٧٣: ١٤٠).

(٢)فردینان دی سوسور (١٩٨٨: ١٦٧).

(٣)سەرچاوەی پێشوو (١٧٠).

(٤)محەمەد معروف فتاح (١٩٩٠: ١٢٧).

كه جار له دواى جار زياد دەكات تا واى لێ دێت به زەقى دەردەكەوێت و بێ بەكارهێنانى ئامێر هەستى پێ دەكرێت.

ب- هۆكارى جوگرافى: هەندێك جار گۆڕانه زمانييەكان بۆ گونجان له گەڵ خاك و كەش و هەوا دەگێڕنەوە. چونكه هەندێك له زمانه باكوورييەكان دەنگه كۆنسونانتەكانيان زياتر تێدايه، له كاتێكدا دەنگه ڤاوڵەكان له زمانه باشوورييەكاندا زياترن، كه جۆره ڕێككەوتنێكى دەنگييان پێ دەبەخشێت. بێگومان كەش و هەواو و بارودۆخى ژيان كاريگەرييان لەسەر دەبێت، بەڵام كاتێك دەچينه وردكارييەكانەوە كێشەكه زياتر ئاڵۆز دەبێت، چونكه له پاڵ زمانه ئەسكەندەنافييەكاندا، كه دەنگه كۆنسونانتەكانى تێدا زۆره لەوێدا زمانه فنلەندى و لابلنديیەكان هەن، كه ژمارەيەكى زياترى ڤاوڵيان تێدايه وەك زمانى ئيتاڵى.[1]

پ- هۆكارى وزه پاراستن: به پێى ئەم بيره هەموو ئەو گۆڕانانەى له زماندا ڕوو دەدەن دەگەڕێتەوە بۆ ئەو ئارەزوويەى له مرۆڤدا هەيه بۆ ئاسانكردنى دەربڕين، به واتايەكى تر هەموو گۆڕانێك بەمەبەستى سووككردنى ئەو ئەركەيه، كه دەكەوێته سەر ماسوولكەكانى ئەندامانى دركاندن.[2] وەك ئەوەى دوو دەنگ دەنگێك جێگەيان بگرێتەوە يان دەنگێكى سووك جێگەى دەنگێكى قورس بگرێتەوە.

ت- هۆكارى دەروونى: هۆى دەروونى كه دەگەڕێتەوە بۆ ڕێك نەكەوتنى بزاوتنى مێشك و فەرمانەكانى له گەڵ بزوتنەوەى ماسولكەكانى ئەندامانى ئاخاوتندا، بۆ نموونه له دەرهێنانى وشەيەكى وەك (كێ)دا تا ماسولكەكانى دەم و قورگ دەجوڵێنەوە بۆ دەرهێنان و دەربڕينى دەنگى (ك) مێشك فەرمانى دەنگى (ى) دەردەكات، بەمە مێشك ماسولكەكان ناچار دەكات، كه پەله بكەن له ئەنجامى ئەم پەله بوونيەدا ئەو دەنگەى، كه دەردەبڕێت جۆرێك دەبێت له (ك)/(ك)ى نەرم، كه له دەنگى (چ)ەوە نزيكه، زۆربەى ئەو گۆڕانه دەنگييانەى، كه له زماندا ڕوو دەدەن وەك تواندنەوە و كرتاندن و دروست بوونى دەنگى نوێ و جێگۆڕكێ و بەرلووتدان و بەر نەمايى دان ....هتد دەدرێته پاڵ ئەم هۆ دەروونييه، كه له ئەنجامى ڕێك نەكەوتنى جوڵانەوەى مێشك و بزوتنەوەى ماسولكەكانى ئەندامى دركاندندا دێته كايەوە.[3]

ج- دركاندنى هەڵه: زۆرجار ئاخێوەرى زارێك يان شێوەزارێك له ئەنجامى لاسايى كردنەوە و هەوڵدان بۆ بەكارهێنانى وشەكانى زارى زمانى ستاندەر دەكەوێته هەڵەى دركاندنەوە، به وێنه له برى وشەى (پلان) وشەى (پيلان) بەكاردێن، سەرئەنجام هەڵەى واتايش بەدواى خۆيدا دەهێنێت.

---

(١)فردينان دى سوسور (١٩٨٨: ١٧١).

(٢)محەمەد معروف فتاح (١٩٩٠: ١٢٥).

(٣)محەمەد معروف فتاح (١٩٩٠: ١٢٧).

٣/٢)یاسا دەنگییەکان لە شێوەزاری گەرمیاندا:

لەو بوارانەی لە ئێستادا زۆر زانراوە، ئەوەیە کە قسەکردن یان ئاخاوتنی زمان هەرگیز وەکو خۆی بەشێوەی بەردەوام نامێنێتەوە، چونکە بەتێپەڕبوونی مێژووەکەی تووشی کۆمەڵێك گۆڕان دەبێت، کە هەندێك جار ئەو گۆڕانانە بەشێوەی لەسەرخۆ و هەندێك جاری تریش بەشێوەی خێرا ڕوودەدەن.(١) توێژەران تێبینی ئەوەیان کردووە، کە گواستنەوەی ئاخاوتن لە نەوەیەکەوە بۆ نەوەیەکی تر هەرگیز هاوشێوە نابێت، زۆر بەدەگمەن دەکرێت سیستەمی دەنگی منداڵ دوای ئەوەی، کە قۆناغی خوێندن تەواو دەکات بەتەواوەتی لە سیستەمی دەنگی دایك وباوکی بچێت. بەڵکو هەندێك لە زانایانی زمان وا بۆی دەڕۆن، کە ئەمە بەهیچ شێوەیەك ڕوونادات.(٢) گۆڕانە دەنگێکانیش بەگشتی بەسەر دوو بەشدا دابەش دەبن(٣):

١- گۆڕانە پێکهاتەییەکان: ئەو گۆڕانەیە، کە تووشی دەنگەکان دەبێت لە ئەنجامی دراوسێتییان لە زنجیرەی ئاخاوتندا، ئەمەش لە ڕێگەی لێکچوون و نەگونجان و جێگۆڕکێ و لەناوچوونی دەنگ ...تاد دەبێت. واتە دەنگەکە لە پێکهاتەیەکدا دەگۆڕێت بە دەنگێکی تر، بەڵام لە پێکهاتەیەکی تردا وەك خۆی لێ دێتەوە، یان لە پێکهاتەیەکدا دەکرتێت و لە پێکهاتەیەکی تردا تووشی کرتان نابێت. (بۆ نموونە دەنگی (ش، س) لە هەندێك وشەدا بەکاریگەری دەنگەکانی دەوروبەریان دەگۆڕێن بۆ دەنگی (ژ، ز)، یان دەنگی (د، ت) لە هەندێك وشەدا تووشی کرتان دەبن، وەکو دەربەند- دەربەن، چەند- چەن، ماست - ماس، خەست - خەس - لێکۆڵەر).

٢- گۆڕانە مێژووییەکان: ئەم گۆڕانەش لە ئەنجامی گۆڕان لە سیستەمی دەنگیدا دێتەکایەوە، بەوەی کە دەنگە زمانییەکە لە هەموو چوارچێوە و بەکارهێنانێکدا دەبێتە دەنگێکی تر. واتە ئەو گۆڕانەیە کە تووشی دەنگەکانی زمانێك دێت لە ماوەیەکی مێژوویی دوورو درێژدا، بەوەی کە دەنگێك دەگۆڕێت بۆ دەنگێکی تر لە هەموو چوارچێوە و بەکارهێنانێکدا.(٤) (بە وێنە دەنگی (و) لە زاری ناوەڕاستدا لە هەموو چوارچێوە و بەکارهێنانێکی زاری سەروودا دەبێت بە دەنگی (ڤ)- لێکۆڵەر). دەکرێت لە چەند خاڵێکیشدا جیاوازی گۆڕانە پێکهاتەییەکانی دەنگ لەگەڵ گۆڕانە مێژووییەکاندا بخەینە ڕوو:(٥)

١- گۆڕانە پێکهاتەییەکان خێرا لە دەنگدا ڕوودەدەن تەنیا کاتێك ئەو دەنگە دەکەوێتە پێکهاتەیەکەوە لە گەڵ ئەو دەنگانەی، کە لە سیفەتێکدا، یان لە سیمایەکی دەنگیدا لە گەڵیدا نەگونجاون. (بە وێنە لە

---

(١)مالمبرك (١٩٨٥: ٢٥٥).

(٢)بڕوانە: ١- فندريسن (١٩٥٠: ٦٤) . ٢- ابراهيم انيس (١٩٧٩: ٢٣١).

(٣)غانم قدوری الحمد (٢٠٠٢: ٢٧٥- ٢٧٦).

(٤)رمضان عبدالتواب (١٩٩٧: ٢٤).

(٥)محمد الانطاكي (١٩٦٩: ٢٥٨).

له شیوەزاری سلێمانی و شێوەزاری گەرمیاندا دەنگی (د) گە دەنگێکی گڕە لە ژێر کاریگەری دەنگی (ت)دا کە دەنگێکی کپە دەگۆڕێت بە دەنگی (ت). وەك لە وشەی (نارد+ تان= نارتتان)دا بەدی دەکرێت- لێکۆڵەر)، بەڵام گۆڕانە مێژووییەکان زۆر بەخاوی نەبێت ڕوونادەن، تەنانەت لەبەر ئەوەی، کە زۆر خاوە ڕوودانی گۆڕانەکە لەژیان و تەمەنی نەوەیەکدا هەستی پێ ناکرێت.

٢- گۆڕانە پێکهاتەییەکان پەیوەستن بە پێکهاتەیەکەوە و بەویشەوە بەندن، هەر کاتێك ئەو دەنگە لەو پێکهاتەیە جیاکرایەوە ئەوە شێوەی خۆی وەردەگرێتەوە، (بەوێنە دەنگی (د) شێوەی خۆی وەردەگرێتەوە دوای ئەوەی لە پێکهاتەی (ناردتتان) دەرهێنرا (نارد)- لێکۆڵەر). بە پێچەوانەوە گۆڕانە مێژووییەکانە ئازادن، واتە گەر دەنگێك گۆڕانی بەسەردا هات، ئەوە ئەو گۆڕانە ئەوەنییە، کە لە پێکهاتەیەکدا رووبدات و لە یەکێکی تردا ڕوو نەدات، بەڵکو گۆڕانەکە لە هەموو پێکهاتەکانی زمانەکەدا ڕوودەدەن. هەر وەك چۆن بەسەر (ض)ی عەرەبی کۆندا هات، کە بە تەواوەتی لە درکاندنی عەرەبیدا بوونی نەماو دەنگێکی تر جێگەی گرتەوە. بێگومان گۆڕانە پێکهاتەییەکان و گۆڕانە مێژووییەکان تێکەڵ بە یەك دەبن، چونکە هۆیەکانی گۆڕانی دەنگی بەبێ وەستان کاریگەری خۆیان دەبێت لەسەر هەر زمانێك. ئەمەش بە بەردەوامی کۆمەڵە گۆڕانێکی بچووك لە درکاندندا دروست دەکەن، هەندێك لەم گۆڕانانە کاتیین، هەندێکی تریان تەواو جێگیر دەبن و سەرئەنجام دەچنە ناو یاسا بنەڕەتییەکانی زمانەکەوە، ژمارەیەك لە گۆڕانە دەنگییە مێژووییەکان لە گۆڕانە پێکهاتەییە کاتییەکانەوە پەیدابوون.[١] گۆڕانە پێکهاتەییەکانیش لە ڕێگەی چەند یاسایەکەوە دیاری دەکرێن. وەك(لێکچوونی دەنگ، لێکنەچوونی دەنگ، لە ناوچوونی دەنگ، پەیدابوونی دەنگ، دەنگگۆڕکێ ، جێگۆڕکێی دەنگ).

٢/٣-١) لێکچوونی دەنگ (گونجان) Assimilatoin:

مەبەست لەم دیاردەیە لێکچوون و نزیك بوونەوەی دوو دەنگە لە یەکتر بەوەی، کە یەکێك لەو دەنگانە کار لەویتر دەکات و بەشێك یان هەموو سیما تایبەتییەکانی خۆی بەو دەنگەی تر دەبەخشێت. لێرەدا دەنگێك دەگۆڕێت بۆ دەنگێکی تر لە ژێر کاریگەری دەنگەکانی دراوسێدا، هەندێك جار دەنگەکەی پێشەوە دەگۆڕێت و هەندێك جار دەنگەکەی دواوە.[٢] یاخۆد گۆڕانی فۆنێمە جیاوازەکانە بۆ فۆنێمی لێکچوو بە لێکچوونێکی تەواو یان ناتەواو.[٣] وشەی (assimilatoin) ی لاتینی خۆی دەتوانێت ببێتە نموونەی لێکچواندن. ئەم وشەیە لە :(assimilis) – (لێکیان

(١)مالمبرك (١٩٨٥: ٢٥٥).

(٢)محەمەد معروف فتاح (١٩٩٠: ١١).

(٣)احمد مختارعمر (١٩٩٧: ٣٧٨).

دەچـوێنم ، یـەکیان دەخـەم) ەوە دروسـت کـراوە. ئـەم کـردارە لـە پێشـگری(as≤ad) و کـرداری (simulo) پێکهـاتووە. ئەگـەر لەگـەڵ (assimilis) (لـێ چـوو)دا بـەراوردی بکـەین، دەبیـنین لـە دروسـتبوونیدا پێشـگری (-ad): (adsimilis) هەیـە. کۆنسـۆنانتی (d)ی پێشـگر بـە کاریگـەری هەڵمەتی دەنگی (s) ئاوازدارێتی و کۆسپەکی لە دەست دەدات.[1]

مەبەسـت لـە لێکچـوون ئاسـان کردنـی درکاندنـە. هـەروەها هۆکـاری ڕوودانـی ئـەم دیاردەیـە بەگشـتی دەگەڕێتەوە بۆ بارودۆخی دوان.[2] پرسیار لێرەدا ئەوەیە : کام دەنگەیان کار لەوی تریان دەکات ؟
وەڵام: ئـەو دەنگـەی، کـە خـاوەن پێگەیـەکی دەنگـی بـەهێزە، پێگـەی بـەهێز مـەرجی سـەرەکی یـە بـۆ کاریگەرییەکە. مەبەستیشمان لە پێگەی دەنگی بەهێز: ئەوەیـە، کـە دەنگەکـە خـاوەنی تایبـەتی یـەکی دەنگی بەهێز بێت کە شیاوی توانەوە نـەبێت، لەبـەر ئـەوەی دەنگێکـی درێـژە، یـان دەنگـی پێشـەوەی دەنگێکی بێهزە و شیاوی توانەوەیە، لەبەر ئەوە دەبێتـە ڕێگـر لـە توانـەوەی دەنگەکـەی دوای خـۆی و زیاتر پێگەکەی بەهێز دەکات، بەمەش دەنگە بەهێزەکە کاریگەری خۆی لەسـەر دەنگەکـەی تـر جـێ دەهێڵێت و دەیگۆڕێـت یـان لـە خـۆی نزیکـی دەکاتـەوە.[3] لێکچـوونی دەنگـیش لـە چـەند ڕوویەکـەوە دابەش دەکرێت:

١-١-٣/٢)لێکچوون لە ڕووی ئاراستەی کارتێکردنەوە:

لێکچوون لە ڕووی ئاراستەی کارتێکردنەوە دەبێت بە دوو جۆرەوە، یان دوو جۆر لێکچوواندن یـان دوو جۆر کارتێکردن دیاری دەکرێت.

ا- لێکچوونی پێشڕەوی:
لەم جۆرە لێکچوونەدا دەنگی یەکەم کار لـە دەنگـی دووەم دەکـات. ئاراسـتەی کاریگەرییەکـە لەگـەڵ ئاراسـتەی ئاخاوتنـدا یـەك دەگرێتـەوە بـەم شـێوەیە : (١) ⟵(٢) ⟵(٣) ...تـاد. واتـە لـە حاڵـەتی لێکچـوونی پێشـڕەویدا قورسـایی هەڵمـەت لـە کۆنسـونانتی پێشـەوە بـۆ کشـانەوەی ئـەو کۆنسـۆنانتەی بەدوایدا دێت ڕوودەدات.[4] وەك:

شەمبە ⟵ شەممە
باڵتە ⟵ باڵطە
زەنبیلە ⟵ زەمبیلە

---

(١)میدیا (١٩٩٨: ٢٩٢).
(٢)محمد علی الخولی (١٩٩١: ١٦٢).
(٣)عبدالصبورشاهین (١٩٨٠: ٢٠٨).
(٤)میدیا (١٩٩٨: ٢٩٢).

ب- لێکچوونی پاشڕەوی:

ئـەو جـۆرە لێکچـوونەیە، کـە تێیـدا دەنگـی دووەم کاریگـەری لەسـەر دەنگـی یەکـەم جێـدەهێڵێت. ئاراسـتەی جووڵـەی کاریگەرییەکـەش بـەم شـێوەیە : (٢) ←—— (١) لـە کاتێکـدا ئاراسـتەی ئاخـاوتن پێچەوانەی ئاراستەی ئەم کارتێکردنەیە.[1] وەك:

ڕژان ←—— ڕشتن

ناردتان ←—— نارتتان

دەس+ گیر ←—— دەزگیر

لـە زمـانی کـوردی و شـێوەزاری گەرمیانیشـدا لێکچـوونی پاشـڕەوی زیـاتر ڕوودەدات تـا لێکچـوونی پێشڕەوی.

٢-١-٣/٢)لێکچوون بەپێی پلەی کاریگەری:

لێکچوون گۆڕانی دەنگێکە تا وەکو لە گەڵ دەنگێکی دراوسێیدا لێك بچێت. لێکچوونیش دەکرێت ناتـەواو بێـت وەکـو: لـە وشـەی (improbable)دا بـەدی دەکرێت کـە لـە (in +probable) پێـك هاتووە ، لەو لێکدانەدا دەنگی (n) گۆڕاوە بۆ دەنگی (m) تـاوەکو لەگـەڵ دەنگـی (p)دا لـە ڕووی لێـوی یەوە بگونجێت. لە لایەکی ترەوە دەکرێت لێکچوونەکە تـەواو بێـت. وەك لـە وشـەی (illegal) بـەدی دەکرێت، کە لە (in + legal) پێك هاتووە و تێیدا دەنگی (n) گۆڕاوە بۆ دەنگـی (l) تـاوەکو لـە گـەڵ دەنگی (l)، کە بەدوایدا هاتووە بە تـەواوی لێـك بچێت.[2] بـەم شـێوەیە لـە ڕووی پلـەی کاریگەرییـەوە دوو جۆر لێکچوون دیاری کراوە:

١- لێکچوونی تەواو : دەنگێك دەگۆڕێت بۆ ئەوەی بەتەواوی لە دەنگێکی تر بچێت.[3] واتـە گـەر دەنگـە کارتێکراوەکە گۆڕاو بەتەواوی وەکـو دەنگـە کارتێکردووەکـەی لێهات، ئـەوکات لێکچوونەکە لێکچوونی تەواوە. بۆ نموونە:

خواردتان ←—— خوارتتان

شەمبە ←—— شەممە

---

(١)عبدالصبورشاهین (١٩٨٠: ٢٠٩).

(٢)محمد علی الخولی (١٩٩١: ٢٤).

(٣)محمد علی الخولی (١٩٩٠: ٢٢٠).

لەم جۆرە نموونـەدا بۆمـان دەردەکـەوێت دەنگـی (د) کـە دەنگێکـی گـڕە بەکاریگـەری دەنگـی (ت)، کـە دەنگێکی کپە لە درکاندندا وەکو دەنگێکی کپ دەدرکێنرێت گۆڕاوە بۆ دەنگی (ت) کە کـاری تێکـردووە. واتـە دەنگـە کارتێکراوەکـە بەتـەواوی وەکـو دەنگـە کارتێکردووەکـەی لێهـاتووە. هـەروەها لـە نموونـەی دووەمدا دەنگی (م)یش کاری کردۆتە سەر دەنگی (ب)و وەکو خۆی لێ کردووە.

ب- لێکچوونی ناتەواو: بەشێك یان سیفەتێك لە دەنگێك دەگۆڕێت بۆ ئەوەی جۆرە گونجانێـك لـە گـەڵ دەنگێکی تـردا پەیـدا بکات.[1] بەواتایـەکی تـر گـەر کـارتێکردنی دەنگـە کارتێکردووەکـە لەسـەر دەنگـە کارتێکراوەکە بەرادەیەك نەبێت بیگۆڕێت و وەکو خـۆی لـێ بکـات، ئـەوکات لێکچوونەکە لێکچـوونێکی ناتەواوە. واتـە گۆڕانەکـە هـەموو سـیفەتی دەنگەکـە ناگرێتـەوە، بـەڵکو تـەنیا لـە سـیفەتێکدا لـە گـەڵ دەنگـە کارتێکـردووەکـەدا یـەك دەگرنـەوە، وەك سـیفەتی قەڵـەوی، یـان گـڕی، یـان کپـی ...تـاد.[2] بـۆ نموونە:

مس + گەر ———— ◄ مزگەر

ڕۆژ+ تان ———— ◄ رۆشتان (ڕۆشتان باش)

لەم نموونەی سەرەوەدا دەنگی (س)، کە دەنگێکی کپە بەکاریگەی دەنگی (گ) کە دەنگێکی گڕە گۆڕاوە بە دەنگی (ز) کە دەنگێکـی گـڕە، واتـە دەنگـە کارتێکردووەکـە(گ) تـەنیا سیفەتی گـڕی بەخشیوە بـە دەنگە کارتێکراوەکە (س) وەك خـۆی لـێ نـەکردووە، بـەڵکو بـە پێـدانی سـیفەتی گـڕی گۆڕیویـەتی بـۆ دەنگێکـی تـر کـە دەنگـی (ز)ە. بـە پیچـەوانەوە لـە نموونـەی دووەمـدا دەنگـی (ژ) کـە دەنگێکـی گـڕە بەکاریگەری دەنگی (ت) دەبێت بە دەنگی (ش) کە دەنگێکی کپە.

لەسەر بنەمای ئەو گۆڕانانەی دەنگی کارتێکردوو لەسەر دەنگی کارتێکراو هەیەتی، لێکچوونی ناتـەواو دەبێتە چەند جۆریکەوە .

١- لێکچوونی دەنگ لە ڕووی گڕییەوە:

لەگەڵێك زماندا، هەروەها لە زمانی کوردیدا، ئەگەر لە دوای دەنگێکی کپـەوە دەنگێکـی گـڕ بێـت ، ئەوسـا دەنگـە گڕەکـە کـار دەکاتـە سـەر دەنگـە کپەکـەی بـەردەمی و وەکـو خـۆی دەیکاتـە گـڕ– واتـە دەیهێنێتە ڕیزی ئـەو پۆلـە دەنگانـەی، کـە خـۆی یەکێکـە لێیـان. جـا بەشـێوەیەکی کـەم و سست، ئـەم

(١)محمد علی الخولی (١٩٩٠: ٢٢٠).

(٢)تالیب حسین (١٩٨٩: ٥٢).

ڕووداوە لە فۆنەتیکی زمانی کوردیدا دەبینرێت ، بەتایبەتی ئەگەر لە پاش دەنگی (س)ەوە دەنگی (گ ، ب، ..) هەبێت.[1] هۆی گۆڕانی دەنگی کپ بە گڕ، بۆ ئەوەیە، کە لەگەڵ دەنگێکی تردا بگونجێت لە سیفەتی گڕیدا.[2] ئەم گۆڕانەش لە ئەنجامی پەیدابوونی ژینگەیەکی دەنگی کت و پڕدا دێتە کایەوە کە لە پاش دەنگە گۆڕاوەکەدا دەردەکەوێت، هەروەها ئەم گۆڕانەش بەتایبەتی لەو دەنگانەدا ڕوودەدات، کە هەر دەنگێك بەرانبەری خۆی هەبێت لە گڕی و کپی دەنگدا.[3] وەك:

دەست + گا ⟵ دەزگا

چەك + دار ⟵ چەگدار

برك+ دان ⟵ برگدان

کوشتن ⟵ ئەکوژێت

گرتن ⟵ گردن

جاجك ⟵ جاجگ

٢- لێکچوونی دەنگ لە ڕووی کپیەوە:

لە زۆر زماندا، هەروەها لە زمانی کوردیدا ئەگەر لە دوای دەنگێکی گڕەوە دەنگێکی کپ بێت، ئەوسا دەنگە کپەکە کار دەکاتە سەر دەنگە گڕەکەی بەردەمی خۆی وەکو خۆی دەیکاتە دەنگێکی کپ – واتە دەیهێنێتە ڕیزی ئەو پۆلە دەنگانەی کە خۆی یەکێکە لێیان. جا بەشێوەیەکی کەم و سست، ئەم ڕووداوە لە فۆنەتیکی زمانی کوردیدا دەبینرێت، بەتایبەتی ئەگەر لە پاش دەنگی (ز) و (ژ) ەوە دەنگی (ت) هەبێت.[4] گۆڕانی دەنگی گڕ بە دەنگی کپیش، بەمەبەستی گونجانە لە گەڵ دەنگێکی تردا لە سیفەتی کپیدا. وەك:

نوێژ + تان ⟵ نوێشتان کرد

سەد + پێ ⟵ سەت پێ

کز+ تر ⟵ کستر

چی + بکەم ⟵ چیپکەم

---

(١)ئەورەحمانی حاجی مارف (١٩٧٦: ٥٨).

(٢)محمد علی الخولی (١٩٩٠: ٢٢٠).

(٣)تالیب حسین، (١٩٨٩: ٥٢).

(٤)ئەرەحمانی حاجی مارف (١٩٧٦: ٥٧).

٣- لێکچوونی دەنگ لە ڕووی قەڵەوییەوە:

قەڵەوبوونی دەنگ سیفەتێکی دەنگییە لە ئەنجامی بەرزبوونەوەی کۆتایی زمان و گەڕانەوەی بۆ دیواری پشتەوەی قوڕگ دێتە ئاراوە.(١) قەڵەوبوونی دەنگ دوولایەنی هەیە: لایەنێکیان ئەندامییە، کە ئەویش شوێنگەی زمانە لە زاردا، لایەنێکی تریان بیسراوی (سماعي) یە، کە خاوەنی خاسیەتێکی دیارە. بەم شێوە دەنگی قەڵەو دەکرێت دوو شوێنگەی لە ڕووی درکاندنەوە بۆ دیاری بکرێت، شوێنگەی درکاندنی بنەڕەتی خۆی لە پاڵ شوێنگەکەی تری کە باری زمانە لە کاتی درکاندنی ئەو دەنگەدا.(٢) لێکچوونی دەنگیش لە ڕووی قەڵەوییەوە، بریتییە لە گۆڕانی دەنگی سووك بە دەنگی قەڵەو بە مەبەستی گونجان لە گەڵ دەنگێکی تردا لە سیفەتی قەڵەویدا.(٣) وەك:

گاڵتە ← گاڵطە
سەگ ← صەگ
سەوزە ← صەوزە
شەڵتە ← شەڵطە
تەڕ ← طە ڕ
سڕ ← صڕ
تەڵە ← طەڵە
سەنیا ← صەنیا
تاوسان ← طاوسان
تاڵ ← طاڵ

لە هەندێك وشەدا هەست بە قەڵەوبوونی دەنگ دەکرێت لە شێوەزاری سلێمانیدا، بەڵام لە شێوەزاری گەرمیاندا دەنگەکە لەو وشانەدا قەڵەو ناکرێن . وەك:

شێوەزاری گەرمیان	شێوەزاری سلێمانی
تایە	طایە
تەمەڵ	طەمەڵ
توند	طوند

(١)غانم قدوری الحمد (٢٠٠٢: ٢٢١).

(٢)کمال بشر(٢٠٠٠: ٣٩٤).

(٣)محمد علی الخولی(١٩٩٠: ٢٢٠).

٤- لێکچوون لە ڕووی لێوخڕبوونەوە:

بەواتا ئەو دەنگە کۆنسونانتانەی، کە لێو خڕبوونیان لەگەڵدا نییە، درکاندنیان دەگۆڕێت، بۆ ئەوەی بگونجێن لەگەڵ دەنگێکی تردا لە سیفەتی لێو خڕبوونەوەدا بەتایبەتی کاتێك، کە دەنگە گۆڕاوەکە (کارتێکراوەکە) پێش دەنگی (و، وو ، ۆ) بکەوێت.(١)

قووڵ سوور دوور

کورد کوڕ کون

شۆرد بۆر کۆم

٥- لێکچوون لە ڕووی سازگەوە :

بریتی یە لە گۆڕانی سازگەی دەنگێك بۆ ئەوەی لە سازگەی دەنگێکی تر نزیك بێتەوە، یان بەمەبەستی گونجانی سازگەی دوو دەنگی دراوسێ.(٢) دوو جۆر گۆڕانی سازگەی دەنگیش هەیە:

ا/ پێش خستن یان دواخستنی دەنگ لە هەمان سازگەدا ، بەکارتێکردنی دەنگێکی تر. بۆ نموونە:-
پێش خستنی سازگەی (ك)و(گ) کاتێك دەکەوێتە پێش (ێ) یان (ی) وەك لە وشەکانی (کیم ، کێ ، گێسك ، گێل). یان دواخستنی سازگەی دەنگی (ك) کاتێك دەکەوێتە پێش دەنگەکانی (و، وو، ۆ). وەك: لە وشەکانی (کورد ، کووڕ ، کۆن).

ب/گونجانی سازگەی دوو دەنگ لە ئەنجامی کارتێکردنی دەنگی دەوروبەر، سازگەی دەنگە کارتێکراوەکە دەگۆڕێت، بۆ ئەوەی بەتەواوی لە گەڵ یەکتردا بگونجێن لە ڕووی سازگەوە.(٣) بۆ نموونە: گۆڕانی دەنگی (ن) بە دەنگی (م)ی لێوی بەکارتێکردنی دەنگی (ب)ی لێوی وەك لە وشەی (بەرانبەر ـــ بەرامبەر)دا دەبێنرێت .

٣/٢-١-٣)لێکچوون لە ڕوانگەی کۆنسونانت و ڤاوڵەوە:

جۆری کاریگەری لە دیاردەی لێکچووندا لە نێوان دەنگە جیاوازەکاندا ڕوو دەدات، واتە دەکرێت لێکچوونەکە لە نێوان کۆنسونانت و کۆنسونانت و ڤاوڵ و ڤاوڵ و کۆنسونانت و ڤاوڵ و ڤاوڵ و کۆنسونانتدا بێتە کایەوە.(٤)

---

(١)تالیب حسین(١٩٨٩: ٥٥).

(٢)سەرچاوەی پێشوو، هەمان لاپەڕە.

(٣)سەرچاوەی پێشوو، هەمان لاپەڕە.

(٤)رمضان عبدالتواب (١٩٩٧: ٥١).

ا- لێكچوونی دەنگ بەكاریگەری كۆنسونانت لەسەر كۆنسونانت:

لەم جۆرە لێكچوونەدا كۆنسونانتێك كاریگەری لێكچوون لەسەر كۆنسونانتێكی تر دروست دەكات. وەك:

كرد + تـــان ⟵ كرتتان

دەست + گیر ⟵ دەزگیر

تەنبـــــەڵ ⟵ تەمبەڵ/ تەمەڵ

بەرانبـــــەر ⟵ بەرامبەر

ب- لێكچووونی دەنگ بەكاریگەری ڤاوڵ لەسەر ڤاوڵ :

مەبەست لەم جۆرە لێكچوونە، ئەوەیە كە لە وشەیەكدا ڤاوڵێك لە بڕگەیەكدا كار لەسەر ڤاوڵێكی تر دەكات لە بڕگەیەكی ترداو وەكو خۆی لێ دەكات.(1) ئەم حاڵەتە لە زمانی كوردیدا بەدی ناكرێت.

پ- لێكچوونی دەنگ بەكاریگەری ڤاوڵ لەسەر كۆنسونانت:

لەم جۆرە لێكچوونەدا بەكاریگەری ڤاوڵێك دەنگێكی كۆنسونانت لە ڕووی گڕی یان قەڵەوییەوە دەگۆڕێت. وەك:

مەڵاشوو ⟵ مەڵاژوو

تەڕ ⟵ طە ڕ

سەنیا ⟵ صەنیا

تازە ⟵ طازە

ت- لێكچوونی دەنگ بەكاریگەری كۆنسونانت لەسەر ڤاوڵ:

لەم جۆرە لێكچوونەدا دەنگێكی كۆنسونانت كاریگەری خۆی لەسەر دەنگێكی ڤاوڵ جێ دەهێڵێت. لە زمانی كوردیدا ئەم لێكچوونەمان نییە.

٢-٣/٢)لێكنەچوونی دەنگ(نەگونجان)Dissimilation:

دەنگێكی ئاخاوتن دەگۆڕێت تاوەكو لە گەڵ دەنگێكی دراوسێیدا جیاواز بێت.(2) واتە: پێچەوانەی لێكچوونە، چونكە لێكنەچوون ڕاستكردنەوەی دەنگێكە لە زنجیرەی ئاخاوتندا بەكاریگەری دەنگێكی

---

(١)احمد ابو محبوب (١٣٨٣: ٥٩-٦٠).

(٢)محمد علي الخولى (١٩٩١: ٧٧).

دراوسێ، بەڵام ڕاستکردنەوەیەکی پێچەوانەییەو دەبێتە هۆکاری زیاترکردنی جیاوازی نیوان ئەو دوو دەنگە. ئەم دیاردەیەش کەمتر ڕوودەدات بە بەراورد بە دیاردەی لێکچوون.[1] بەنموونە گۆڕینی دەنگی (ڕ) بۆ (ر) و هاتنە ناوەوەی دەنگی (د) لە وشەکانی (ناردن، کڕین، دڕین، سڕین) لەباری بکەر نادیاری لە شێوەزاری سلێمانیدا. وەك:

کڕ +ڕا ←——کڕڕا ←——کڕدرا   سڕ + ڕا ←—— سڕڕا ←—— سڕدرا

نێر+ ڕا ←——نێررا ←——نێردرا   دڕ + ڕا ←—— دڕڕا ←—— دڕدرا

ئەو حاڵەتەی سەرەوە لە شێوە زاری گەرمیاندا بەدی ناکرێت. دیاردەی لێکنەچوون بەشێوەیەکی گشتی لە پێکەوە هاتنی ڤاوڵەکانی زمانی کوردیدا دێتە ئاراوە. لە زمانی کوردیدا دوو یاخود پتر دەنگی ڤاوڵ لە پاڵ یەکدا ناتوانن ببن. لەبەر ئەوە زۆر جار لە نێوان دوو دەنگە ڤاوڵەکەدا نیمچە کۆنسونانتی(ی — y ، و — w) پەیدا دەبێت ، یاخود ڤاوڵێکیان تیا دەچێت. ئەم بارەش زیاتر لە کاتی سەربارکردنی ئەو مۆرفیمانەی، کە بە دەنگی ڤاوڵ دەست پێ دەکەن بۆ سەر وشە دێنە ئاراوە، وەکو بەکارهێنانی مۆرفیمی (ان) ی کۆ و (ەکە) ی ناسراوی لە گەڵ ناودا.

ا/پەیدابوونی نیمچە کۆنسونانت:

مامۆستا + ی + ان = مامۆستایان

برۆ + ی + ان = برۆیان

جێ + ی + ەکە = جێ یەکە

کانی + ی + ەکە = کانی یەکە

دەزوو + و + ەکە = دەزووەکە

پەموو + و + ەکە = پەمووەکە

ب/ تێچوونی ڤاوڵ :

دەرگا + ەکە = دەرگاکە

پەنجەرە + ەکە = پەنجەرەکە

چەقۆ + ەکە = چەقۆکە

کەواتە دەکرێت وا سەیری لێکچوون بکەین، کە ئامانج لێی ئاسانکردنی لایەنی گۆکردنە لە ڕێگەی ئاسانی درکاندنەوە، بێ ئەوەی زۆر بایەخ بەلایەنی واتا بدات، کە هەندێك جار بەهۆی نزیك بوونەوە

---

(١)احمد مختارعمر (١٩٩٧: ٣٨٤).

و لێکچوونی دەنگەکانەوە کاریگەر دەبێت. هەرچی لێکنەچوونە، ئەوە بە پێچەوانەوە ئامانجی ئاسان کردنی لایەنی واتایە لە ڕێگەی نەگونجانەوە لە نێوان دەنگەکاندا بێ ئەوەی بایەخ بەو گۆڕانە دەنگییە بدات، کە لە ئەنجامی دوورکەوتنەوە و نەگونجانەوەی ئەو دوو دەنگەوە کاریگەر دەبێت.[1]

ئەگەر بەشێوەیەکی گشتی لە پێوەندی و سروشتی دەنگەکانی زمانی کوردی لە ڕووی گونجان و نەگونجانیانەوە لە گەڵ یەکتردا و شوێنیان لە چوارچێوەی مۆرفیم و وشەدا بڕوانین هەست بە جیاوازی ئەو پێوەندییە دەکەین لە نێوان دەنگەکاندا. بەوێنە دوو دەنگی (ل،ڵ) بە هیچ شێوەیەك ناکرێت بخرێنە پێش دەنگی (ر، ڕ)، یاخود بە پێچەوانەوە کورد (ر) لە پێش (ل) ەوە بەکارناهێنێت. هەروەها لە زمانی کوردیدا دەنگی (ڕ) و (ڵ) بە هیچ جۆرێك لە سەرەتای وشەدا بەکار ناهێنرێن. واتە چ دەنگێکی زمانی کوردی لە گەڵ دەنگێکی تری زمانی کوردیدا زیاتر بە یەکەوە دێن و دەگونجین بۆ ئەم مەبەستەش پێویستمان بە گەڕانێك بوو بە ناو یەکێك لە فەرهەنگەکانی زمانی کوردیدا تاوەکو لە ڕێگەی وشەکانی ئەو فەرهەنگەوە ئامارێکی وردو دروستمان دەست بکەوێت لەسەر پەیوەندی دەنگەکانی زمانی کوردی. لە ئەنجامی وردبوونەوەمان لەم باسە و بە وەرگرتنی وشەکانی فەرهەنگی هەنبانە بۆرینە وەکو نموونە. ئەوەمان بۆ ڕوون دەبێتەوە کە دەنگەکانی زمانی کوردی لە ڕووی نزیکی و دووری و گونجان و و نەگونجانیانەوە یان پێکەوە هاتن و پێکەوە نەهاتنیانەوە لە گەڵ یەکتر بەپێی ئەم خشتەی خوارەوە دەنگی (و) ڕادەی هاوڕێیەتی و نزیکایەتی لە گەڵ سەرجەم دەنگەکانی زمانی کوردیدا لە هەمووان زیاترە و لە گەڵ دەنگی (ك)دا لە (١٣٧٠)وشەدا هاتووە، دەنگی (ی) یش بە پلەی دووەم دێت لە ڕادەی بەکارهێنانی لە گەڵ سەرجەم دەنگەکاندا.بڕوانە خشتەی ژمارە (٣).

---

(١)احمد مختارعمر (١٩٩٧: ٣٨٦).

دەنگ	زۆرترین ڕادەی نزیکایەتی	کەمترین ڕادەی نزیکایەتی
ا-	ی ـــــ ٣٠١ وشە	ج، ح، خ، د، ز، ر ـــــ نییە
ب-	ر ـــــ ٥٦٨ وشە	ع، ق ـــــ یەك وشە
پ-	ی ـــــ ٦١١ وشە	ب، ج، ح، چ، ڤ، ق، م ـــــ نییە
ت-	ی ـــــ ٣٧٧ وشە	ك، ت،ج، چ، د، ع، غ،ق، ی، ح ـــــ نییە
ج-	و ـــــ ٢٤٨ وشە	پ ـــــ نییە
چ-	و ـــــ ٥٠٣ وشە	ح ـــــ نییە
ح-	و ـــــ ٦٥ وشە	ب، ژ، گ، د، ك، ق ـــــ نییە
خ-	و ـــــ ٧٨٩ وشە	ب، خ، ح، ڤ، ق، ھ ـــــ نییە
د-	و ـــــ ٣١٦ وشە	ع، ح ـــــ نییە
ر-	و ـــــ ٦٤٠ وشە	ی، ك ـــــ نییە
ز-	و ـــــ ٣٨٧ وشە	ح، ز، ژ، ع ـــــ نییە
ژ-	ی ـــــ ٣١٤ وشە	ت، س، ش، ف، ك، گ ـــــ نییە
س	و ـــــ ٦٢٦ وشە	ش ـــــ نییە
ش	و ـــــ ٤٤٨ وشە	چ ـــــ یەك وشە
ع-	ل ـــــ ٣٩ وشە	ب، پ، ت، چ، ح، خ، د، ز، ژ، ش ـ نییە
ف-	ر ـــــ ١٨٧ وشە	ب، پ، خ، ڤ، ق، گ ـــــ نییە
ك-	و ـــــ ١٣٧٠ وشە	ق، ع ـــــ نییە
گ-	و ـــــ، ١٣٣٩ وشە	ك ـــــ نییە
ل-	ی ـــــ ٣٧٥ وشە	ح، ج، غ، ك ـــــ نییە
م-	ل ـــــ ٦٠١ وشە	پ ـــــ سێ وشە
ن-	و ـــــ ٨٠٢ وشە	غ ـــــ یەك وشە
ھ-	ل ـــــ ١٣٢٣ وشە	ح، خ، ع، غ ـــــ نییە
و-	ر ـــــ ٢٢٥ وشە	ف، ڤ، ع ـــــ یەك وشە بۆ ھەریەکەیان
ی	ك ـــــ ١٥٨ وشە	ب، پ، ت، ج، ح ، س، ف، ڤ، ق، گ، و، ھ، ك ـــ نییە

خشتەی (٣)

٣-٣/٢)لەناوچوونی دەنگ (Elision):

بریتی یە لە لەناوچوونی دەنگێك یان زیاتر لە مۆرفیمێکدا بەمەبەستی ئاسانکردنی دەربڕین.[1] ئەم دیاردەیەش بەهۆی ژینگەی جیاوازی دەنگییەوە یان بەهۆکاری مێژوویی و زارەکییەوە دێتە کایەوە. واتە زۆرجار یەکەیەکی دەنگی لە کاتی ئاخاوتندا و لە ژێر کارتێکردنی چەند هۆکارێکی تایبەتیدا تووشی لە ناوچوون دەبێت.

١-٣-٣/٢)لەناوچوونی دەنگ بەهۆی ژینگەی دەنگییەوە لە تەنیا زمانێك یان زارێك یان شێوەزارێکدا:

هەندێك جار دەنگێك لە سەرەتای وشەدا تووشی لە ناوچوون دەبێت بۆ ئاسانی دەربڕین یان دەم گرتنەوە، یان لە ئەنجامی لێکدانی مۆرفیمەکان لە ئاستی مۆرفۆلۆجیدا ، ژینگەی دەنگی جیاواز دروست دەبێت و دەبێتە مایەی لەناوچوونی دەنگێك یان زیاتر ، ئەم لەناوچوونەش لە سەرەتا و ناوەڕاست و کۆتایی وشەدا ڕوودەدات، دەکرێت لەناوچوونیش بە هۆی ژینگەی دەنگی بە کرتاندنی دەنگی ناو ببەین.

١-١-٣-٣/٢) کرتاندن لە سەرەتای وشەدا: لەم گۆڕانەدا دەنگێك لەسەرەتای وشەدا دەکرتێنرێت، بۆ ئاسانی دەربڕین یان دەم گرتنەوە. وەك:

وشە	ش.س	ش.گ
هۆشیار	وشیار	وشیار
ددان	دان	دگان

٢-١-٣-٣/٢)کرتاندن لە ناوەڕاستی وشەدا: لەم گۆڕانەدا دەنگێك لە ناوەڕاستی وشەدا تووشی کرتاندن دەبێت، لە ئەنجامی لێکدانی دوو مۆرفیم .

ا- کرتاندنی دەنگی(ب):

١- لە کرداری ڕێژەی فەرمانی و مەرجیدا لە فۆرمی داڕژاو و لێکدراودا. وەك:

ڕستە	ش.س	ش.گ
هەڵبگرە	هەڵگرە	هەڵگرە
ڕابگرە	ڕاگرە	ڕاگرە

---

(١)محمد علي الخولي (١٩٩٠: ٢٢١).

دروست بکە	دروست کە	دروست کە
کۆی بکەرەوە	کۆی کەرەوە	گردی کەرەوە

٢- لە کرداری ڕێژەی فەرمانی و مەرجی کرداری (بوون)دا و لە چوارچێوەی ڕستەدا لە هەردوو شێوازەکەدا. بڕوانە(١).

١)أ- دڵسوزی گەلی کورد ببـــــــــــە. ⟵ دڵسۆزی گەلی کورد بە.

ب- پێویستە دڵسۆزی گەلی کورد ببیت. ⟵ پێویستە دڵسۆزی گەلی کورد بیت.

٣- لە کرداری مەرجیدا لەم بارانەی خوارەوەدا (ب) تووشی کرتان دەبێت لە هەردوو شێوەزارەکەدا. وەك:

بمکردبایە	بمکردایە
بچووبامایە	بچوومایە

هەروەها لە باری نەرێدا (ب) ی سەرتای کرداری ڕێژەی مەرجی و فەرمانی دەکرتێت لە هەردوو شێوەزارەکەدا. وەك:

بمکردایە	نەم کردایە
بهاتمایە	نەهاتمایە
بخوێنم	نەخوێنم
بنووسە	مەنووسە

٤- کرتاندنی دەنگی (ب) ی پریپۆزیشنی (بە) لەلێکدانی (کرداری دا+ جێناوی لکاو + بە + کێ)دا. وەك:

دام + بە + کێ	دامە کێ
داتان+ بە + کێ	داتانەکێ

ب/کرتاندنی دەنگی (ك):

١- کاتێك دوو دەنگی (ك) لە زنجیرەی ئاخاوتندا دەکەونە پاڵ یەك و دووبارە دەبنەوە، ئەوە یەکێکیان دەکرتێت. لە شێوە زاری سلێمانی و گەرمیانیشدا وەك یەك بەدی دەکرێت. وەك:

پاك + کردنەوە	پاکردنەوە
ڕێك + کەوتن	ڕێکەوتن

٢- دەنگی (ك) لەم بارانەی تریشدا لە ناوەڕاستی وشەدا دەکرتێت، بەڵام بە جیاوازی لە نێوان هەردوو شێوەزارەکەدا. وەك:

ش.گ	ش.س	وشە
چاکتر	چاتر	چاك + تر
چاك بوون	چابوون	چاك + بوون
پاکۆبوون	پابوونەوە	پاك+ بوونەوە
کا ئازاد	کاك ئازاد	کاك + ئازاد

پ/کرتاندنی دەنگی (ت):

١- کاتێك دوو دەنگی (ت) لە زنجیرەی ئاخاوتندا دەکەونە پاڵ یەك و دووبارە دەبنەوە، ئەوە یەکێکیان دەکرتێت. لە شێوە زاری سلێمانی و گەرمیانیشدا هەمان شتە. وەك:

خەستر	خەست + تر
کورتر	کورت + تر

هەروەها دەنگی (ت) لە لێکدانی ئەم فۆرمانەی خوارەوەشدا دەکرتێنرێت. وەك:

س.گ	ش.س	وشە
دەسڕ	دەسەسڕ	دەستە سڕ
حەوسەت	حەوسە	حەوت سەد
(دەزگیر)	دەسگر(دەزگر)	دەستگر
دەسماڵ	دەسماڵ	دەستماڵ
دەسە	دەسە	دەستە
سەراپا	سەراپا	سەرتاپا

هەندێك جار لە شێوەزاری گەرمیاندا دەنگی (ت) لە هەندێك وشەدا تووشی کرتاندن دەبێت، بەڵام لە شێوەزاری سلێمانیدا ناکرتێت. وەك:

ش.گ	ش.س	وشە
کوردسان	کوردستان	کوردستان

وەستا	وەستا	وەسا
کەرەستە	کەرەستە	کەرەسە
بیبەستن	بیبەستن	بیبەسن
ماست + ئاو	ماستاو	ماساو

ت/کرتاندنی دەنگی(د):

ئەم کرتاندنە لە شێوە زاری سلێمانی و گەرمیانیشدا باوە. وەك:

مندالْ	منالْ
بەئاسماندا	بەئاسمانا
بەسەرمدا	بەسەرما
خودا	خوا
بەغداد	بەغا
زیادتر	زیاتر
زیادکردن	زیاکردن
بلْندکردن	بلْنکردن
زامدار	زامار

هەندێك جار لە شێوەزاری گەرمیاندا دەنگی (د) بە پێچەوانەی شێوەزاری سلێمانییەوە تووشی کرتاندن نابێت. وەك:

ش.س	ش.گ
حەڤە	حەڤدە
قۆنەرە	قۆندەرە

بە پێچەوانەوە کرتاندنی دەنگی (د) لە شێوەزاری گەرمیاندا لەو کردارانەی کە کۆتاییان بە (-اندن) هاتووە، زیاتر کارایە. وەك:

برژاندن	برژانن
قیژاندن	قیژانن
لەراندن	لەرانن
سووتاندن	سووتانن

هەندێك جار دەنگی (د) لە شێوەزاری سلێمانیدا دەگۆڕێت بە دەنگی (ی) لە گەڵ کرداردا، بەڵام لە شێوەزاری گەرمیاندا بەر ئەم گۆڕانە ناکەوێت. وەك:

ش.س	ش.گ
لایان	لادان
پێیان	پێدان
لێیان	لێدان

ج/کرتاندنی دەنگی (ھ):

ئەم کرتاندنەش لە شێوەزاری سلێمانی و گەرمیانیشدا وەك یەك بوونیان هەیە. وەك:

خۆرهەتاو	خورەتاو
هەڵهاتە	هەڵاتە

چ/کرتاندنی دەنگی (ئـ -همزه) لە ناوەڕاستی وشەی لێکدراو لە شێوەزاری سلێمانی و گەرمیاندا. وەك:

نوك + ئاو	نۆکاو
ماست + ئاو	ماستاو
بەفر+ ئاو	بەفراو
سڵق + ئاو	زڵقاو
ترش+ ئاو	ترشاو

ح/کرتاندنی بڕگەی (ئە) لەپێکهاتەی وشەی نیشانە لە شێوەزاری سلێمانی و گەرمیاندا. وەك:

لە+ ئەم + بەر	لەمبەر
لە+ ئەم+ ە	لەمە
لە+ ئەو+ ە	لەوە
لە+ ئەو+ رە	لەورە
لە + ئەی + رە	لەیرە
لە + ئەم + رە	لەمرە
بە + ئەم + ە	بەمە
بە + ئەو + ە	بەوە

خ/كرتاندنی دەنگی (ە):

لە كاتی كۆكردنەوە یاخود ناسراوكردنی ناودا دەنگی (ە) لە ناوەكەدا یان لە مۆرفیمی ناسراوێكەدا دەكرتێت. هۆكاری ئەم گۆڕانەش بەیەكگەیشتنی دوو ڤاوڵە ، لەم بارەدا ڤاوڵە بەهێزەكەیان دەمێنێتەوە و ڤاوڵە بێهێزەكەیان دەكرتێت. وەك:

پەنجەرە + ان	پەنجەران
بەڕە + ان	بەڕان
دەرگا + ەكە	دەرگاكە
چەقۆ + ەكە	چەقۆكە
دێ +ەكە + ان	دێكان

هەروەها لەو كردارانەی كە ڕەگەكەیان بە دەنگی (ە) كۆتای دێت. لە باری كرداری رانەبردووی ڕێژەی هەواڵی و مەرجیدا بۆ كەسی سێیەمی تاك، یان لە كرداری ڕێژەی فەرمانی تاكدا (ە) كەی تووشی كرتان دەبێت. وەك:

ئە/بـ + كە + ات	ئەكات /بكات
ئە/بـ + خە + ات	ئەخات /بخات
بـ + بە + ە	ببە

٣/٢-٣-١-٣)كرتاندن لە كۆتایی وشەدا: لەم كرتانەشدا دەنگێك یان زیاتر دەكرتێت، بەمەبەستی ئاسانی دەربڕین، یاخود لە ئەنجامی لێكدانی مۆرفیمەكان و دروست بوونی ژینگەی دەنگی جیاوازەوە دێتە ئاراوە.

١- كرتاندنی دەنگی (ت):

ا- لە شێوەزاری سلێمانی و گەرمیانیشدا دەنگی (ت)لە كۆتایی وشەدا، گەر دەنگی (س) پێشی كەوت، ئەوە تووشی كرتان دەبێت. وەك:

دەست	دەس
مەست	مەس
بەربەست	بەربەس

دەنگی (ت) هەندێك جار لە شێوەزاری سلێمانیدا ناكرتێت یان بە پێچەوانەوە لە شێوەزاری گەرمیانـدا ناكرتێت. وەك:

وشە	ش.س	ش.گ
ڕاست	ڕاست	ڕاس
خەست	خەست	خەس
ماست	ماست	ماس
نەوەت	نەوە	نەوەت

ب- دەنگی (ت) لە كۆتـایی فـۆرمی جێنـاوی لكاودا بـۆ كەسـی دووەم یـان سـێیەمی تـاك (یـت، ێـت/ات) تووشی كرتاندن دەبێت لە گەڵ كرداری ڕێژەی هەواڵی و مەرجیدا. وەك:

هاتیت	هاتی
دەخوێنێت	دەخوێنێ
دەخوات	دەخوا
بچیت	بچی
بچێت	بچێ
بڕوات	بڕوا

٢- كرتاندنی دەنگی (ك):

لە مۆرفیمی نەناسراوی (ێك)و (یەك)دا دەنگی (ك) تووشی كرتان دەبێت. وەك:

كوڕ+ ێك	كوڕێ
خوێندكار+ ێك	خوێندكارێ
وشە +یەك	وشەیە
گەزۆ + یەك	گەزۆیە

٣- كرتاندنی دەنگی(د):

دەنگی (د) لـە پـاش دەنگـی (ن) لـە كۆتـایی هەنـدێك وشـەدا لـە شـێوەزاری گەرمیانـدا تووشـی كرتـان دەبێت، بەڵام لە شێوەزاری سلێمانیدا (ند) شێوەی دركاندنی (نگ) وەردەگرێت. وەك:

ش.گ	ش.س	وشە
چەن	چەنگ	چەند
پەن	پەنگ	پەند
دەربەن	دەربەنگ	دەربەند

٢-٣-٣/٢)لەناوچوونی دەنگ بەهۆکاری مێژوویی یان زارەکی:

لە ئەنجامی بەراورد کردنی دوو زاری زمانێك یان دوو شێوە زاری زمانێك هەست بـە لەناوچـوونی دەنگێك یان زیـاتر دەکـەین لـە چوارچێوەی مـۆرفێم و وشـەدا. هەرچـەندە هۆکـاری ئـەم لەناوچـوونە دەنگییـە بـە ڕوونـی دیـار نییـە، بـەڵام لەوانەشـە بـۆ ئاسـانی درکانـدن و دەم گرتنـەوە بێـت. ئـەم دیاردەیەش دەکرێت بە سووانی دەنگی ناوبرێت.

١- سووانی (ئە)[1] لە هەندێك وشەدا. وەك:

ش.گ	ش.س
برۆ	ئەبرۆ
سپیٚ	ئەسپیٚ

٢- سووانی دەنگی (ب) لە کرداری (بوون)دا. وەك:

ش.گ	ش.س
نەوو	نەبوو
ئەو وو	ئەو بوو
شیرینوو	شیرین بوو
هاتوو	هاتبوو

٣- سوانی دەنگی (د) کاتێك دەکەوێتە نێوان دەنگی (ن) و (وو). وەك:

ش.گ	ش.س
مانوو	ماندوو
کەنوو	کەندوو

(١)ئەم دیاردەیە دەنگییە لە زاری باشوور(لوڕی) و کرمانجی سەرووشدا دەبینرێت.

٤- سووانی دەنگی (ك) لە هەندێك وشەی بانگکردندا. وەك:

ش.س	ش.گ
دایکە	دایە
باوکە	باوە

٥-سووانی دەنگی (ە) لە هەندێك وشەدا. وەك:

ش.س	ش.گ
گەڵا	گڵا
بەڵا	بڵا
مارمیلکە	مارمیلك
ناوکە	ناوك
گوێچکە	گوێچك

٦- سووانی دەنگی (ش، ت)بەدوای یەکدا لە کرداردا. وەك:

ش.س	ش.گ
ڕۆیشتن	ڕۆیین
گەیشتن	گەیین
ناشتن	نان

٧- سووانی دەنگی (گ). وەك:

ش.س	ش.گ
ڕۆژگار	رۆزار
شەوگار	شەوار

٨-سووانی دەنگی (ك) لە ناوی خێزانی وشەی لێکدراودا. وەك:

ش.س	ش.گ
خوشکەزا	خۆیشك+ زا = خۆیزا
پوورزا	میمك+ زا = میمزا

٤-٣/٢)پەیدابوونی دەنگ(Linking):

هەندێك جار لە ئەنجامی كۆبوونەوەی ڕیشەی وشەیەك و پاشگرێك دەنگێكی نوێ دێتە كایەوە بۆ جیاكردنەوەی ڤاوڵەكان. زۆربەی جار دەنگێك پێش بینی دەكرێت (هۆیەكی فۆنەتیكی دەدۆزینەوە بۆ لێكدانەوەی)، بەڵام جاری واش هەیە كە هۆیەكی فۆنەتیكی وامان نییە دیاردەكەمان بۆ لێكداتەوە.(١) واتە، یان هۆكاری پەیدابوونی دەنگەكە فۆنەتیكی یە، یان هۆكارەكەی مێژوویی و زارەكی یە.

١-٤-٣/٢)پەیدابوونی دەنگ بە هۆكاری فۆنەتیكی:

لە ئەنجامی بەیەك گەیشتنی دوو ڤاوڵ لە چوارچێوەی لێكدانی مۆرفیمەكاندا دەنگێكی نوێ دێتە ئاراوە، تاوەكو هێشووە ڤاوڵ دروست نەبێت.(٢)

١- پەیدابوونی دەنگی (ی-y)نیمچە كۆنسونانت:

ا- لە كاتی لێكدانی ناو و مۆرفیمی (ەكە)ی ناسراویدا. وەك:

وشە	ش.س	ش.گ
با + ەكە	بایەكە	باكە
دێ + ەكە	دێیەكە	دێكە
دۆ+ ەكە	دۆیەكە	دۆكە
كانی	كانییەكە	كانێكە

ب- پەیدابوونی دەنگی (ی-y)نیمچە كۆنسونانت لە كاتی لێكدانی ناو و مۆرفیمی (ان)ی كۆدا. وەك:

برا + ان	برایان
گەزۆ +ان	گەزۆیان
مێ + ان	مێیان
یاری + ان	يارییان

---

(١)محەمەد معروف فتاح (١٩٩٠: ١١٦- ١١٧).

(٢)لە شێوەزاری گەرمیاندا زیاتر حاڵەتی كرتاندنی (ە) ی (ەكە) ڕوودەدات، تا زیادكردنی دەنگێ (ی) لە نێوان ناوەكە و مۆرفیمەكەدا پەیدا ببێت، لە هەندێك باریشدا دەنگی (ێ) پەیدا دەبێت.

پ- پەیدابوونی دەنگی (ی-y) لە نێوان وشەی تەواوکەر و کرداری بێهێزی (ە)، یان لە نێوان ناوی دەست نیشان کراو و (ە)ی ئامرازی نیشانەدا لە گەڵ ئەو وشانەی بە ڤاوڵی (ا، ۆ، ێ، ە، ی) کۆتاییان دێت. وەك:

پا	ئەوە پایە.
کێ	ئەوە کێیە.
قوتابی	ئەوە قوتابیە.
چەقۆ	ئەوە چەقۆیە.
کەرە	ئەوە کەرەیە.
گڵا	ئەم گڵایە جوانە.
پەنجەرە	ئەم پەنجەرە شکاوە.
لیمۆ	ئەو لیمۆیە زۆر تورشە.
خوێ	ئەو خوێیە وردە.

ت- پەیدابوونی دەنگی (ی-y) لەو کردارانەی پاشگری (ەوە) یان لە گەڵدایە، ڕەگەکانیان بە دەنگی ڤاوڵ کۆتاییان هاتووە لە شێوەزاری سلێمانیدا، بەڵام لە شێوەزاری گەرمیاندا پاشگری (ەوە) شێوەی (وە) وەردەگرێت و دەنگی (ی-y) پەیدا نابێت. وەك:

کردار	ش.س	ش.گ
سووتان	سووتایەوە	سوتیاوە
بڕین	بڕییەوە	بڕیوە

ج- پەیدابوونی (ی-y) لە کاتی لکاندنی پاشگری (ەم)و(ەمین) لە گەڵ ئەو ژمارانەی بە دەنگی ڤاوڵی (ە، ۆ، ێ) کۆتاییان هاتووە لە هەردوو شێوەزارەکەدا.

دە + ەم/ەمین	دەیەم/دەیەمین
نۆ+ ەم/ەمین	نۆیەم/نۆیەمین
سێ+ ەم/ەمین	سێیەم /سێیەمین

٢- پەیدابوونی دەنگی (و-w)نیمچە کۆنسونانت:

ا- لەو وشانەی کە بە ڤاوڵی (وو) کۆتاییان دێت، لە کاتی کۆکردنەوە یان ناسراوکردندا بە مۆرفیمی (ان ، ات)، (ەکە)ە. وەك:

مووروو + ان	مووررووان
ئاغا + ات	ئاغاوات
سەوزە + ات	سەوزەوات
پەموو + ەکە	پەمووەکە

ب- پەیدابوونی دەنگی (و-W) لە کاتی بەکارهێنانی ئامرازی نیشانە یان کرداری بێهێزی (ە) و یان پاشگری (ەوە) لە گەڵ ئەو وشانەی بە ڤاوڵی (وو)کۆتاییان دێت. وەك:

موو	ئەوە مووە.
توو	ئەم تووە زۆر شیرینە.
چوو	چووەوە.

٣- پەیدابوونی دەنگی (ر):

لە کاتی بەکارهێنانی پاشگری (ۆ)[١] لەگەڵ کرداری ڕێژەی فەرماندا بۆ کەسی دووەمی تاك دەنگی (ر)دەردەکەوێت. وەك:

ببە + ۆ	ببەرۆ
بدە + ۆ	بدەرۆ
بچۆ+ ۆ	بچۆرۆ
بنێرە + ۆ	بنێرۆ

لە ئاستی سینتاکسیشدا لە ڕستەیەکی وەکو (شتەکان بدە بەمن) گەر هاتوو جێناوی سەربەخۆ بە جێناوی لکاو جێگیر کرا، ئەوە پێشناوی (بە) دەگۆڕێت بۆ (ێ) و لەم بارەشدا دەنگی (ر) لە نێوان ڤاوڵی (ە) ی (بدە) و (ێ)ی پێشناویدا دێتە ئاراوە. وەك:

شتەکان بدە بەمن. ⟵ شتەکانم بدە + ێ. ⟵ شتەکانم بدەرێ. ⟵ شتەکانم بەرێ.

٤- پەیدابوونی دەنگی (ھ):

ا- لەکاتی بەکارهێنانی پاشگری (ەم)و(ەمین) لە گەڵ ژمارەدا، هەندێك جار دەنگی (ھ) دەچێتە نێوان ژمارەکە و پاشگرەکەوە. وەك:

(١) لە شێوەزاری گەرمیاندا پاشگری(ۆ) لەبەرانبەر پاشگری (ەوە)دا لە شێوەزاری سلێمانیدا بەکاردێت.

دوو + ەم /ەمین	دووهەم / دووهەمین
چوارەم / ەمین	چوارهەم/چوارەهەمین

ب- پەیدابوونی دەنگی (هـ) لەکاتی بەکارهێنانی مۆرفیمی (ات) ی کۆکردنەوەدا لەگەڵ ئەو وشانەی بە ڤاوڵی (ێ ، ە) کۆتاییان دێت. وەك:

دێ + ات	دێهات
میوە + ات	میوەهات

٥- پەیدابوونی دەنگی (ت):

ا- پەیدابوونی دەنگی (ت)لەگەڵ ئەو چاوگانەی پاشگری (ۆ)یان لەگەڵدایە لە کرداری ڕابردووی تەواوی ڕێژەی هەواڵیدا، هەروەها هەندێك جار لە شێوەزاری گەرمیاندا دەنگی (س) لە بری (ت) پەیدا دەبێت. وەك:

چاوگ	ش.گ	ش.س
بردنۆ(بردنەوە)	بردەتۆ – بردمەتۆ/بردمەسۆ	بردووەتەوە – بردوومەتەوە
سەندنۆ(کڕینەوە)	سەندەتۆ –سەندمەتۆ/سەندمەسۆ	کڕیوەتەوە- کڕیومەتەوە

ب- لە کاتی گۆڕینی پێشناوی (بە) بۆ (ە) لەگەڵ کرداری ڕابردووی تەواوی ڕێژەی هەواڵیدا، دیسان دەنگی (ت) یان (س)ین لە شێوەزاری گەرمیاندا پەیدا دەبێتەوە. وەك:

ڕستە	ش.گ	ش.س
داومە بە ئارام	دامەتە ئارام/دامەسە ئارام	داومەتە ئارام
سپاردوومە بە ئارام	سپاردمەتە ئارام/سپاردمەسە ئارام	سپاردوومەتە ئارام
کەوتووتە بیرم	کەفتەتە بیرم/کەفتەسە بیرم	کەوتووتە بیرم

هەروەها لە ڕستەیەکی وەکو (جلەکە بێرە.) لە شێوەزاری گەرمیاندا، گەر هاتوو بەرکار بە جێناوی لکاوی (ی) جێگیر بکرێت، ئەوە دەنگی (ت) لە ناوەڕاستی کردارەکەدا پەیدا دەبێت. وەك:

جلەکە بێرە. ـــــ بیتێرە .

٦- پەیدابوونی دەنگی (ز):

لە لێکدانی ژمارە بنجییەکان و ژمارە (دە)دا لە هەندێك ژمارەدا دەنگی (ز) پەیدا دەبێت. وەك:

پێنج + دە	پازدە
نۆ + دە	نۆزدە
شەش + دە	شازدە
دوو+ دە	دوازدە
سێ + دە	سیازدە
یەك + دە	یازدە

هەندێك جاریش دەنگی (ن) یش دەخرێتە پێش دەنگی (ز)ەوە. وەك:

(یانزدە ، دوانزدە، سیانزدە، ...هتد).

٢-٤-٣/٢)پەیدابوونی دەنگ بەهۆکاری مێژوویی یان زارەکی:

هەندێك جار دەنگێك لە مۆرفیمێك یان وشەیەکی زارێك یان شێوەزارێکدا پەیدا دەبێت لە ئەنجامی بەراوردکردنی لە گەڵ شێوەزارکانی تردا. لەم باسەشدا ئاماژە بەو دەنگانە دەکەین، کە لە شێوەزاری گەرمیاندا پەیدابوون بە بەراورد بە شێوەزاری سلێمانی.

١- پەیدابوونی دەنگی (ا). وەك :

ش.س	ش.گ
گەنیو	گەنیاو
پاڵتۆ	پاڵتاو
کوڵیو	کوڵیاو
جووین	جاوین
بەستنەوە	بەسانەوە[1]
لێستنەوە	لێسانەوە

٢- پەیدابوونی دەنگی (یی). وەك:

ش.س	ش.گ
چا	چایی

(١)لە شێوەزاری گەرمیاندا کاتی دەنگی (س) پێش (ت) بکەوێت و دەنگی ڤاوڵ بە دوای دەنگی (ت)ەکەدا بێت، ئەوە دەنگی (ت) تێادەچێت، هەر بۆیە لە وشەی (بەستنەوە – بەسانەوە) کە دەنگی (ا) پەیدا دەبێت دەنگی (ت)تیاچووە.

٣- پەیدابوونی دەنگی (ە). وەك:

ش.گ	ش.س
شەکەر	شەکر
مامە	مام

٤- پەیدابوونی دەنگی (ە) لەڕستەی مۆرفۆسینتاکسی هەندێك ناوچەی گەرمیاندا. وەك:

ش.گ	ش.س
ئەنێرینەیان	ئەیاننێرین
ئەگرنەم	ئەمگرن

٥- پەیدابوونی دەنگی (ۆ). وەك:

ش.گ	ش.س
خالۆ	خاڵ

٦- پەیدابوونی دەنگی (ی). وەك:

ش.گ	ش.س
گیریان	گریان
سووتیان	سووتان
برژیان	برژان

٧- پەیدابوونی دەنگی(ێ). وەك:

ش.گ	ش.س
هۆڕێن	هۆرن

٨- پەیدبوون یان زیادکردنی مۆرفیمی (ەکە) بۆ هەندێك ناوی کات. وەك:

ش.گ	ش.س
دوێکە	دوێنێ

پێرێ	پێرەکە
پار	پارەکە

جگە لەمە هەندێك دەنگ یان جووتە دەنگمان هەیە لە زمانی کوردیدا لە ئەرکی مۆرفۆلۆجیدا وەکو مۆرفیمی بەند بەشداری لە رۆنانی وشەی لێکدراودا دەکەن، دەکرێت ئەمانەش بەجۆرێك لە پەیدابوونی دەنگ بژمێرین. ناوبەندەکانیش بریتین لەمانە (و، ە، او، بە، لە، بۆ، بە، تێ، لێ). وەك:

شلە + برنج	شلەو برنج
بەرد + نوێژ	بەردە نوێژ
دەم + دەم	دەماودەم
دەین + مل	دەین لەمل
دەست + ئەژنۆ	دەست بەئەژنۆ
قسە + هاتن	قسە بۆ هاتن
واز + هاوردن	وازلێ هاوردن

٥-٣/٢)دەنگگۆڕکێ(Replacement):

لەم دیاردەیەدا دەنگێکی وشەیەك لە قسەی هەندێك کەسدا دەگۆڕێت بە دەنگێکی تر لە قسەی خەڵکی تردا بێ ئەوەی ئەم گۆڕانە بێتە هۆی گۆڕانی واتای وشەکە، بەواتایەکی تر هەمان وشە لە دوو فۆرم یان زیاتردا دەبینرێت بەهەمان واتا، هەندێك جار هەردوو فۆرمی وشەکە لەیەك زاردا هەن، جاری واش هەیە هەر فۆرمەی لە زارێکی تایبەتیدا بەکاردێت.[1] لە ڕاستیدا دیاردەی دەنگگۆڕکێ بەشێوەیەکی گشتی لەسەر بنەمای نزیکی لە نێوان دەنگە گۆڕاوەکاندا نەبێت ڕوو نادات، مەبەستیش لەم دیاردەیە جۆرە ئابووریکردنێکە لە پرۆسەی درکاندندا.

١-٥-٣/٢)دەنگگۆڕکێ لە نێوان دوو زاردا:

دەنگگۆڕکێ لە نێوان دوو زاری سەر بە زمانێکدا ڕوو دەدات، بە وێنە گۆڕانی دەنگ لە نێوان زاری ناوەڕاست و زاری سەروودا. وەك:

زاری ناوەڕاست	زاری سەروو
ناو	ناڤ

---

(١)محمدمعروف فتاح (١٩٩٠: ١١٨).

ئەسپ	هەسپ
دوور	دویر
وشك	هشك

٢-٥-٣/٢)دەنگگۆڕکێ لەنێوان شێوەزارەکانی زارێکدا:

لەم بارەدا دەنگێك دەگۆڕێت بەدەنگێکی تر لە ناو ئاخێوەرانی دوو شێوەزاری زارێکدا. ئەمەش بەتەواوەتی باسەکەی ئێمە دەگرێتەوە، کە ئەویش دیاردەی دەنگگۆڕکێیە لە نێوان شێوەزاری سلێمانی و شێوەزاری گەرمیاندا. هەروەك پێشتر ئاماژەمان پێدا بنەمای نزیکایەتی هۆیەکی کاریگەرە بۆ دروست بوونی دیاردەی دەنگگۆڕکێ، ئەم نزیکایەتییەش بە دوو شێوەیە.

ا- نزیکایەتی دەنگەکان بەوەی هەردوو دەنگە گۆڕاوەکە کۆنسونانت بن، یاخود هەردووکیان لە دەنگە ڤاوڵەکان بن.

ب- نزیکایەتی دەنگەکان لە ڕووی نزیکی سازگەی دروستبوونیانەوە، کە ئەویش شوێنی ڕێگری کردنە لە هەوا دوای دەرچوونی لە سییەکانەوە، ئەو شوێنەش ئەو خاڵەیە کە دەنگەکانی لێوە پەیدا دەبێت. سازگەی دروست بوونی دەنگەکانیش بەسەر چوار شوێندا دابەش دەبێت:

١- ناوچەی دەرەوەی زار: کە لێوەکان دەگرێتەوە، ئەو دەنگانەیش لەم شوێنەدا پەیدا دەبن بریتین لە (و، ب، پ، م، ف).

٢- ناوچەی ناوەڕاستی زار: کە پێك دێت لە ددانەکان و پووك و ڕەقە مەڵاشوو، دەنگەکانیشی بریتین لە: (ت، د- ن، ج ،چ، ش، ل،،ڵ، ر، ڕ، س، ز، ی).

٣- ناوچەی پاش ناوەڕاستی زار: کە (نەرمە مەڵاشوو و زمانە بچکۆلە) دەگرێتەوە، دەنگەکانیشیان بریتین لە: (ك، گ غ، خ، ق)ە.

٤- ناوچەی کۆتای ڕێڕەوی درکاندن: پێك دێت لە (گەروو و قوڕقوڕاگە)و دەنگەکانیشیان بریتین لە: (ع- ح- هـ- ء).

سازگەی دروست بوونی ڤاوڵەکانیش بە پێی جوڵانەوەی زمان و لێوەکان دیاری دەکرێت، بەمەش ڤاوڵەکانی بەشی پێشەوەی زمان یان زار بریتین لە (ی، i، ێ)، ڤاوڵەکانی بەشی ناوەڕاستی زمان بریتین لە (ە،ا)، هەرچی ڤاوڵەکانی بەشی پشتەوەی زمانە بریتین لە (وو، و، ۆ).

زۆر جار وارێك دەکەوێت دیاردەی دەنگگۆڕکی لە نێوان دەنگەکانی هەر یەك لەو ناوچانەدا ڕوو دەدات، واتە زۆر بەکەمی دەنگگۆڕکێ لە نێوان دەنگەکانی سەر بە ناوچە جیاوازەکان ڕوو دەدات. ئەم دیاردەیەش لەهەموو دیاردە دەنگییەکانی تر زیاتر بەدی دەکرێت لە نێوان ئەو دوو شێوەزارەدا. دەنگگۆڕکێش دەشێت لە نێوان کۆنسونانت و کۆنسونانت و ڤاوڵ و ڤاوڵ و کۆنسونانت و ڤاوڵدا ڕوودەدات.

٣/٢-٥-٢-١)دەنگگۆڕکێ لە نێوان کۆنسونانت و کۆنسونانت:

لەم دەنگگۆڕکێیەدا کۆنسونانتێك دەگۆڕێت بە کۆنسونانتێکی تر. ئەمەش نموونەی چەند گۆڕینێکە.

١- گۆڕینی دەنگی (ب) بە دەنگی (و) ی نیمچە کۆنسونانت. وەك:

ش.س	ش.گ
بە	وە
سێبەر	سێوەر
بەتۆ	وەتو
شیربایی	شیروایی
خراب	خراو
دابەزین	داوەزین
سەبەتە	سەوەتە
لایبە	لایوە
بیبە	بیوە

٢- گۆڕینی دەنگی(و)ی نیمچە کۆنسونانت بە دەنگی (م). وەك:

ش.س	ش.گ
نیوە	نیمە
نیوەڕۆ	نیمەڕۆ

نیوەشەو	نیمەشەو
جوێن	جمێن/جمان
تۆو	تۆم

٣- گۆڕینی دەنگی (و)ی نیمچە کۆنسونانت بە دەنگی (ف). وەك:

ش.س	ش.گ
حەوت	حەفت
کەوت	کەفت
خەوت	خەفت
چەوت	چەفت
نەوت	نەفت
مزگەوت	مزگەفت
سێو	سێف
کەوگیر	کەفگیر

٤- گۆڕینی دەنگی (و)ی نیمچە کۆنسونانت بە دەنگی (ی)نیمچە کۆنسونانت. وەك:

ش.س	ش.گ
دوا	دیا

٥- گۆڕینی دەنگی (م) بە دەنگی (و)ی نیمچە کۆنسونانت. وەك:

ش.س	ش.گ
سمێڵ	سوێڵ
زمان	زوان
دامێن	داوێن/ داوەن

٦- گۆڕینی دەنگی (پ) بە دەنگی (م). وەك:

ش.س	ش.گ
پرخە	مرخە

٧- گۆڕینی دەنگی (ش) بە دەنگی (چ). وەك:

ش.س	ش.گ
شت	چت

٨- گۆڕینی دەنگی (س) بە دەنگی (ش). وەك:

ش.س	ش.گ
مست	مشت
سوێر	شۆر

٩- گۆڕینی دەنگی (ك، گ) بە دەنگی (ق). وەك:

ش.س	ش.گ
كرتاندن	قرتاندن
تاك	تاق
لاسیك	لاسیق
گاڵە گاڵ	قاڵە قاڵ
كاغەز	قاقەز
كنگر	قنگر/قنر

١٠- گۆڕینی دەنگی (گ) بە دەنگی (د). وەك:

ش.س	ش.گ
گرژ	درژ

١١- گۆڕینی دەنگی (گ) بە دەنگی (و)ی نیمچە كۆنسونانت. وەك:

ش.س	ش.گ
ئاگر	ئاور
سەگ	سەو
بەگ	بەو

١٢- گۆڕینی دەنگی (و)ی نیمچە کۆنسونانت بە دەنگی (هـ). وەك:

ش.س	ش.گ
(وا) لە کوێ	(ها) لە کوێ

١٣- گۆڕینی دەنگی (د) بە دەنگی (ت). وەك:

ش.س	ش.گ
دێم	تێم

١٤- گۆڕینی دەنگی (پ) بە دەنگی (ك). وەك:

ش.س	ش.گ
چڵپاو	چڵکاو

١٥- گۆڕینی دەنگی (ك) بە دەنگی (س). وەك:

ش.س	ش.گ
لەوکاتەوە	لەوساتەوە/لەوساوە

١٦- گۆڕینی دەنگی (پ) بە دەنگی (ت). وەك:

ش.س	ش.گ
زیپکە	زیتکە

١٧- گۆڕینی دەنگی (پ) بە دەنگی (ف). وەك:

ش.س	ش.گ
سپڵە	سفڵە

١٨- گۆڕینی دەنگی (ج) بە دەنگی (ڕ). وەك:

ش.گ	ش.س
ڕیقنه	جیقنه

١٩- گۆڕینی دەنگی (ت) بەدەنگی (س). وەك:

ش.گ	ش.س
ئەوەسا	ئەوەتا
دۆزیمەسۆ	دۆزیمەتەوە

٢٠- گۆڕینی دەنگی(ل) به دەنگی(ڵ) له وشه عەرەبییه وەگیراوەکاندا.[١] وەك:

ش.گ	زمانی عەرەبی
کەماڵ	کمال
جەماڵ	جمال
قەتڵ	قتل
جەوەڵ	جبل

٢١- گۆڕینی دەنگی(ژ) به دەنگی (ز). وەك:

ش.گ	ش.س
زەهر	ژەهر

٢/٣-٥-٢-٢)دەنگگۆڕکێ له نێوان ڤاوڵ و ڤاوڵ:

لەم دەنگگۆڕکێیەدا ڤاوڵێك دەگۆڕێت بەڤاوڵێکی تر. ئەمەش نموونەی چەند گۆڕینێکه.

١- گۆڕینی دەنگی (ی) به دەنگی (ێ). وەك:

ش.گ	ش.س
گورێس	گوریس
مێز	میز
تێژ	تیژ
پەنێر	پەنیر

(١)له زاری لوڕیشدا هەمان حاڵەت دەبینرێت.

٢- گۆڕینی دەنگی (ی) بە دەنگی (ا). وەك:

ش.گ	ش.س
هەڵوەران	هەڵوەرین
راچەڵەکان	راچڵەکین

٣- گۆڕینی دەنگی (ا) بە دەنگی (ە). وەك:

ش.گ	ش.س
سەرد	سارد
پەنکە	پانکە
جێگە	جێگا

٤- گۆڕینی دەنگی (ێ) بە دەنگی (ا). وەك:

ش.گ	ش.س
پا	پێ
پاخەسوو	پێ خەسوو
ما	مێ
هەلوکان	هەلوکێن
تۆپان	تۆپێن

٥- گۆڕینی دەنگی (ێ) بە دەنگی (ۆ). وەك:

ش.گ	ش.س
بۆن	بێن
مۆن	مێن

٦- گۆڕینی دەنگی (ێ) بە دەنگی (ە). وەك:

ش.گ	ش.س
گەزەر	گێزەر

٧- گۆڕینی دەنگی (ە) بە دەنگی (ێ). وەك:

ش.گ	ش.س
تێل	تەل

٨- گۆڕینی دەنگی (ە) بە دەنگی (ی). وەك:

ش.گ	ش.س
جامانی / جەمەدانی	جامانە
ئیمڕۆ	ئەمڕۆ
ئیمساڵ	ئەمساڵ

٩- گۆڕانی دەنگی بزرۆکە(i) بۆ دەنگی(و). وەك:

ش.گ	ش.س
تورش	ترش
سوڕ	سڕ

١٠- گۆڕینی دەنگی (وو) بە دەنگی (ی). وەك:

ش.گ	ش.س
قووتی	قووتوو
ئووتی	ئوتوو
خانی	خانوو
ڕۆژی	ڕۆژوو
بی	بوو

٣/٢-٥-٢-٣)دەنگگۆڕکێ لە نێوان ڤاوڵ و کۆنسونانت:

لەم دەنگگۆڕکێیەدا کۆنسونانتێك یان نیمچە کۆنسونانتێك دەگۆڕێت بەڤاوڵ، یان بـە پێچەوانەوە. ئەمەش نموونەی گۆڕینێکە.

گۆڕینی دەنگی (و)ی ڤاوڵ بە دەنگی (م). وەك:

ش.س	ش.گ
بەشکو	بەشکم

٤-٢-٥-٣/٢)گۆڕینی دەنگێك بۆ دیفتوونگ یان بە پێچەوانەوە. وەك:

١- گۆڕینی دەنگی (وو) بە دەنگی (وی).[١] وەك:

ش.س	ش.گ
دوور	دویر
قوول	قویل
سوور	سویر
موو	موی
لووت	لویت
تووتن	تویتن
زوو	زوی

٢- گۆڕینی دەنگی (وێ) بە دەنگی (ۆ). وەك:

ش.س	ش.گ
شوێن	شۆن
کوێر	کۆر
خوێندن	خۆندن

٦-٣/٢)جێگۆڕکێی دەنگ(Interversion):

هەندێك جار لە چوارچێوەی ئاخاوتندا هەندێك لە دەنگە دراوسێکان شوێنەکانیان دەگۆڕنەوە، ئەمەش پێی دەگوترێت جێگۆڕکێی دەنگ (interversion)هەروەها(metathesis)شی پێ دەوترێت. نموونەش بۆ ئەمە درکاندنی وشەی emniti:enmity. ئەمەش لە زمانی منداڵدا باوە.[٢]

(١)ئەم دیاردە دەنگییە لە کرمانجی سەروو و لوڕیشدا بەدی دەکرێت.

(2)Brosnahan, L.F., and Malmberg, B. 1970. 136.

لەم دیاردەیەدا دوو دەنـگ یـان دوو بڕگـە جێگاكانیـان دەگۆڕنـەوە. هەنـدێك جـار وشـەكە بـە هـەردوو شێوەكەی لە یەك زاردا دەبینرێن، هەندێك جاریش هەر شێوەی لە زارێكدا دەردەكەوێت و بـەكاردێت. هەنـدێك جێگـۆركێش پەیوەنـدی بـە چـینی كۆمەڵایـەتی و ئاسـتی ڕۆشـنبیرییەوە هەیـە.[1] كەواتـە دەكرێت بڵێین یەكـەم هۆكـار بـۆ پەیـدابوونی ئـەم دیاردەیـە هۆكـاری مێـژووی یـان زارەكـی یـە دووەم هۆكاریش ئاستی خوێندەواری و ڕۆشنبیری خەڵك و بەهەڵە دركاندنی وشـەكانە، بەتایبـەتی ئـەو وشـە بیانییانەی هاتوونەتە ناو زمانی كوردییەوە. وەك:

یۆنان	وێنان
جومعە	جوعمە
روبع	روعب
ملیۆن	ملوێن

لـە شـێوەزاری سـلێمانی و گـەرمیانـدا لـە هەنـدێك وشـەدا هەسـت بـە جێگـۆڕكێی دەنگێـك یـان زیـاتر دەكەین. وەك:

ش.س	ش.گ
خەڵووز	زووخاڵ
جگەر	جەرگ
برغو	بورغی
میروولە	مووریلە/مۆریلە
لەرزوتا	تاولەرز
توونی	تینوو
قازانج	قانجاز
چەوەندەر	چەنەوەر
نزیك	نیزك
فڕاندن	ڕفاندن
ماستاو	ئاوماست/ئاوماس

(١)محمدمعروف فتاح (١٩٩٠: ١١٧- ١١٨).

هەندێك جار لە شێوەزاری سلێمانی و گەرمیاندا زیاتر لە دەنگێك گۆڕانی بەسەردا دێت، یان لە وشەیەكدا زیاتر لە گۆڕانێكی دەنگی ڕوودەدات. وەك:

ش.س	ش.گ
وەستان	وێسان
بوەستە	بێسە
بێستان	بۆیسان
زستان	زمسان
ڕق	قار/قین
سك	زگ
گسك	گزی
سوێر	شۆر
گوێنی	گونێ/گونی
دراوسێ	هاوسێ/هاوسا
خەنجەر	خنجێر
شێلم	شەلەم
ئێسقان	سوقان
هێشتن	هێڵان
شووتی	شامی
هەستە	هەڵسە
توور	ترپ
كورت	كوڵ
شتن	شۆردن/شۆرین
نووستن	خەوتن
ڕووخان	ڕمیان
گوارە	گۆشەوارە
مێش	مەگەز
نووسین	نووسان/نووساندن
بینین	دونین

پەناگوێ	بناگوێ
زیان	زەرر
مریشك	مامر
گووشین	وشاردن
هێنان	هاوردن
هاویشتن	هەوادان/وەشاندن
چاندن	وەشاندن
کروژتن	کرماندن

لەو گۆڕانانەدا هەست بەوە دەکەین، کە هەموو یاسا دەنگییەکاندا لە شێوەزاری سلێمانی و گەرمیاندا هەست بە لایەنی لێکچوون و جیاوازی دەکەین، بەڵام بە پلەی یەکەم لە یاسای دەنگگۆڕکێدا جیاوازییەکە زۆرترو زیاتر دەبینرێت، هەروەها هەریەك لەو گۆڕانە دەنگیانە، کە باسکران کاریگەریی خۆیان دەبێت لەسەر بڕگەو هێز لە شێوەزاری گەرمیاندا.

٤/٢)گاریگەریی گۆڕانە دەنگییەکان لەسەر لەسەر بڕگەو هێز لە شێوەزاری گەرمیاندا:

١-٤/٢)بڕگە(Syllable):

هەرچەندە شیکردنەوەی بڕگەیی لایی زمانەوانەکان لە ئێستادا بووەتە ڕێبازێکی جێگیر لە ڕێبازەکانی شیکردنەوەی زمانی، بەڵام جیاوازی نێوان زاناکانی زمان و دەنگ لە سەر ناوڕۆك و گرنگی بڕگە لە شیکردنەوەی زمانیدا هەر لە زووە وە دەستی پێکردووە، هەندێك لە زاناکان وایان دەبینی، کە شیکردنەوەی بڕگەیی هیچ گرنگییەکی لە لێکۆڵینەوەی زمان و ئاخاوتندا نییە و هەندێکی تریان دەیان گوت، بڕگە تەنیا لە ئاخاوتنی بەش کراودا بوونی هەیە نەك پێکەوە نووساو، بەڵکو هەندێکیان لەمە زیاتر ڕۆیشتن دەیان گوت، شیکردنەوەی بڕگەیی نامۆیە بە شیکردنەوەی زمانی. بەڵام لێکۆڵینەوە ئەزموونییەکانی ئاخاوتن ئاستی بۆچوونی ئەو کەسانەی کەم کردەوە، دوای ئەوەی بەشێوەی پراکتیکی سەلماندیان کە دەمارەکانی سنگ لێدان(نبضة) گوشارێکی سەربەخۆ دروست دەکات لە گەڵ هەر بڕگەیەکدا، کاتێك سەرۆکی قوتابخانەی فێرکاری کەڕەکان لە پاریس لێکۆڵینەوەیەکی ئەزموونی بۆ جوڵەی ئاخاوتن بڵاو کردەوە، کە پشتی بە ژمارەیەك تۆماری دەنگی

بەستبوو، ئەم لێکۆڵینەوەش جۆرە دان نانێك بوو بەوەی بڕگە بنەمایەکی گرنگە لە بنەماکانی شیکردنەوەی زمانیدا.[١]

بڕگەش لە سادەترین شێوەیدا، بریتییە لە ژمارەیەك فۆنێمی بە دوای یەکدا هاتوو لە زمانێکدا، بەمەش پێکهاتەیەکی بڕگەیی پێك دێت، کە لە زمانێکەوە بۆ زمانێکی تر جیاوازە، بەڵام لە گەڵ ئەوەشدا زاناکانی بواری دەنگسازی تێڕوانینەکانیان بۆ بڕگە لە لەڕووی چەمك و پێناسەوە جیاوازە. بەشێوەیەکی گشتی دەکرێت بڵێین، دوو ئاراستەی جیاواز هەن بۆ دیاری کردنی چەمکی بڕگە و ناوڕۆکەکەی: ئاراستەیەکیان فۆنەتیکییە و ئاراستەکەی تریان فۆنۆلۆجییە.

ئاراستەی فۆنەتیکی بەم چەشنە پێناسەی بڕگە دەکات:
-بڕگە بەو کۆمەڵە دەنگە دەوترێت، کە لە ناو وشەدا درکاندنێکی بەرزی هەبێت و بیسەر بە ئاشکرا هەست بەو درکاندنە بەرزە بکات و بە گوێرەی ئەو سنوورەی، کە لە وشەدا هەیەتی بتوانێت لە بڕگەکانی تری جیا بکاتەوە.[٢]

- بڕگە بریتییە لە دەنگێك یاخۆد پتر لە دەنگێك، کە بەیەك تەکانی هەوای دەربازبوو لە دەمەوە گۆ کرابێت.[٣]

هەرچی ئاراستەی فۆنۆلۆجییە بەم شێوەیە پێناسەی بڕگە دەکات:
بڕگە بریتییە لە ڤاوڵێك و کۆنسونانتێك یا لە کۆنسونانتێك زیاتر پێك هاتبێت، لە زمانێکەوە بۆ زمانێکی تر دەگۆڕێت.[٤]

مەبەستیش لە شیکردنەوەی بڕگەیی، پارچە کردنی وشەیە بۆ بەشە جیاوازەکانی کە بریتی یە لە کۆمەڵێ خاڵی بە دوای یەکدا هاتوو لە زنجیرەی ئەو بزوێنانەی، کە پێکی دەهێنێت، پێکهاتەکانیشی بۆ دوو جۆر لە فۆنێم دابەش دەبێت.[٥]

١- بزوێن vowels هەر بزوێنێك تێیدا دەبێتە ناوەندی بڕگە.
٢- نەبزوێن consonants کە ئەمیش بە سنووری بڕگە دادەنرێت.

---

(١)حلمی خلیل (١٩٨٩: ٢٣٢- ٢٣٣).

(٢)غازی فاتح وەیس (١٩٨٤: ٨٣).

(٣)ئەوڕەحمانی حاجی مارف(١٩٧٦: ٦٨).

(٤)غازی فاتح وەیس (١٩٨٤: ٨٣).

(٥)یحیی عبابنة (٢٠٠٠: ١٤).

۲/٤-۱-۱)جۆر و قاڵبی بڕگە لە زمانی کوردیدا:

جۆرەکانی بڕگە لە زمانی کوردیدا، بەسەر دوو بەشی گشتیدا دابەش کراون، ئەویش بڕگەی ئاسایی و بڕگەی لێکدراو.(۱) بڕگەی ئاسایی سێ جۆرە:

ا- بڕگەی سووك (کراوە):
بڕگەی سووك بریتی یە لەو بڕگەیەی کە هەردوو خانە نەگۆڕەکەی، خانەی سەرەتا و خانەی ناوەند پڕن و خانەی کۆتا بەتاڵە. قاڵبی ئەم بڕگەیە لە چەشنی (CV)یە. وەك: پا ، تا ، جێ، ڕێ، کا، بۆ، دە ....تاد.

ب- بڕگەی پڕ (داخراو):
بریتی یە لەو بڕگەیەی کە هەردوو خانە نەگۆڕەکەی، خانەی سەرەتا و ناوەند پڕن و خانەی کۆتاش هەڕ پڕە. قاڵبی بڕگەکەش لە چەشنی (CVC)یە. وەك: مار ، بار ، نان ، کەو ، شەو ، مۆن، بۆن... تاد.

پ- بڕگەی گران:
بریتی یە لەو بڕگەیەی کە هەردوو خانە نەگۆڕەکەی، خانەی سەرەتا و خانەی ناوەند هەر پڕن و خانەی کۆتاش هەڕ پڕە، بەڵام بە هێشووە نەبزوێن پڕ دەکرێتەوە. قاڵبی بڕگەکەش لە چەشنی (CVCC)یە. وەك: سەرد ، مەرد، پشت، تەخت، ڕاست، نارد....تاد.

۲- بڕگەی لێکدراو:
وەك چۆن سێ بڕگەی ئاسایی هەیە (سووك، پڕ، گران)، هەر ئاوهاش لەبەرانبەریان سێ بڕگەی لێکدراویش هەن و هەڕ بڕگەیەك نیمچە بڕگەیەکی داوەتە پێش خۆی. واتە هەر یەك لە قاڵبەکانی بڕگەی ئاسایی (CV)، (CVC)، (CVCC) کۆنسونانتێك یان کۆنسونانت و ڤاولێك (بزرۆکەیەك) دەخاتە پێش خۆی.

ا-جۆری سووکی (CV)لێکدراو:
لەم جۆرەدا دەنگی کۆنسونانتی خانەی یەکەم دەنگێکی کۆنسونانتی داوەتە پێش خۆی، قاڵبەکەشی بووە بە (CCV) یان دوو بڕگە(CV)(CV). وەك: برا ، تکا، چیا...تاد.

ب- جۆری پڕی (CVC) لێکدراو:
لەم جۆرەدا دیسان دەنگی کۆنسونانتی خانەی یەکەم دەنگێکی کۆنسونانتی پێش خۆی دەخات و قاڵبەکەیشی دەگۆڕێت بۆ (CCVC) یان دوو بڕگە(CVC)(CV). وەك: بنار ، کڵاو، ژیار...تاد.

---

(۱)بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: شێرکۆ بابان (۲۰۰۵: ۳۸-٦٤).

پ- جۆری گرانی (cvcc)لێکدراو:
لە ئەم جۆرەشدا دەنگی کۆنسونانتی خانەی یەکەم دەنگێکی کۆنسونانت پێشی خۆی دادەنێت و قاڵبەکەیشی دەگۆڕێت بۆ (ccvcc) یان دوو بڕگە (cvcc)(cv). وەك: خوارد ، بنێشت...تاد.

لە ڕێگەی جۆری بڕگەکانەو دەکرێت قاڵبی بڕگەکان لەزمانی کوردیدا دەست نیشان بکەین، ئەویش بە دوو شێوە:

١- ئەگەر باوەڕمان وابێت، کە جۆرەکانی بڕگەی ئاسایی (سوك و پڕ و گران) خانەی یەکەمیان کۆنسونانت و ڤاوڵێك (بزرۆکەیەك) دەخەنە پێش خۆیان، ئەوکات دەتوانین بڵێین جۆری بڕگەی لێکدراومان نییە و قاڵبەکانی بڕگەش تەنیا بریتین لە قاڵبەکانی بڕگەی ئاسایی، بەوەش تەنیا سێ قاڵبی بڕگەمان دەبێت لە چەشنی (cv) و (cvc)و (cvcc)، ئەمە لە کاتێکدا ئەگەر باوەڕمان بەوە هەبوو کە بڕگە لە زمانی کوردیدا بە ڤاوڵ دەست پێ ناکات.

٢- ئەگەر باوەڕمان وابێت، کە جۆرەکانی بڕگەی ئاسایی خانەی یەکەمیان تەنیا کۆنسونانتێك پێش خۆیان دەخەن، ئەوکات دەتوانێن بڵێین جۆری بڕگەی لێکدراویشمان هەیە و قاڵبەکانی بڕگەش لە زمانی کوردیدا بریتی دەبێت لە شەش قاڵبی بڕگە لە چەشنی (cv)و (cvc)و (cvcc) و (ccv) و (ccvc) و (ccvcc). بە بۆچوونی ئێمە باوەڕی دووەم پەسەندترە، چونکە هەم بەشێوەیەکی یەکسان و دیار بەهۆیەوە بڕگە دەست نیشان دەکرێت ، هەم زیاتر لە گەڵ ئەو ئەلف و بێیەی لە ئێستادا پێی دەنووسین دەگونجێت.

٢-١-٤/٢)گۆڕان لە ئاستی بڕگەدا:

بێگۆمان هەندێك جار گۆڕان لە دەنگەکانی زماندا گۆڕانی بڕگەیی بەدوای خۆیدا دەهێنێت، ئەوەی لێرەدا مەبەستە گۆڕانە لە ئاستی بڕگەی فۆنۆلۆجیدا. بڕگەی فۆنۆلۆجیش لە زمانیکەوە بۆ زمانێکی تر دەگۆڕێت، لەبەر ئەوەی هەر زمانێك یاسای تایبەتی خۆی هەیە بۆ ڕیزبوونی فۆنێمەکان لە ناو قاڵبی بڕگەی فۆنۆلۆجیدا. هەرچەندە لە هەموو زمانێکدا ڤاوڵ ناوکی بڕگە پێك دێنێت لە گەڵ ئەم ڤاوڵەدا چەند کۆنسونانتێك دەردەکەوێت، بەڵام ژمارەی ئەو دەنگە کۆنسونانتانە و سروشتی ڕیزبوون و دەرکەوتنیان لە زمانەکاندا جیاوازە. بڕگەش لە زمانی کوردیدا لە سێ بەشی سەرەکی پێك دێت، پێش و لوتکە و پاش ، دیارە دەنگی پێش و پاشی لوتکە دەنگی کۆنسونانت پێکی دەهێنێت، لوتکەی بڕگەش هەمیشە دەنگی ڤاوڵ پێکی دەهێنێت. واتە ڤاوڵ بنەماو مەرجی سەرەکی دروست بوونی بڕگەیە، چونکە ئەگەر ڤاوڵ لابدەین شتێك بە ناوی بڕگەوە بوونی نامێنێت. لە گەڵ ئەوەشدا

ڤاولّ بە تەنیا گۆناكرێت، چونكە بەلای كەمەوە دەبێ كۆنسونانتێك لە پێشیەوە بێت بۆ ئەوەی برگەیەكی تەواو پێك بێت و بە ئاسانی بدركێنرێت. برگەش لە زمانی كوردیدا لە كەمترین هەل ومەرجدا لە كۆنسونانت و ڤاولێك پێك دێت. هەروەها خانەی سەرەتا و ناوەند هەمیشە (پڕن)، بەڵام خانەی كۆتایی ئەشێت پڕبێت یان بۆش بێت، واتە سووكترین گوفتار بریتییە لە بڕگە لە چەشنی (CV∅) كە قرتاندن پەسەند ناكات[1].

لە بڕگەی زمانی كوردیدا لە یەك تا چوار كۆنسونانت دەشێت لە گەڵ ڤاوڵا لە بڕگەدا دەركەوێت. هەرگیز لە دوو كۆنسونانت زیاتر ناكەوێتە لایەكی ڤاوڵەكەوە.[2] لە ناو بەشەكانی بڕگەشدا (سەرەتا و ناوەند و كۆتایی)دا بەشی كۆتایی بڕگە زیاتر تووشی گۆڕان و شوێن گواستنەوە دێت لە كاتی سەرباركردنی مۆرفیمەكاندا. بۆ نموونە:

شیر (CVC)+ ی = شیری (CV) + (CV)

كوڕ(CVC) + ان = كوڕان (CVC)+(CV)

لەو نموونانەی سەرەوەدا لە لایەك كۆنسونانتی بەشی كۆتای بڕگە شوێنی خۆی گواستۆتەوە، لە لایەكی ترەوە وشەكان لە یەك بڕگەوە بوون بە دوو بڕگە. گۆڕانی بڕگەیش لە شێوەزاری گەرمیاندا دەكرێت لە چەند ڕوویەكەوە بێت.

٤/٢-١-٢-١)گۆڕان لە ژمارەی بڕگەكانی وشە:

ئەمەش دەكرێت بە دوو بەشەوە زیادكردنی ژمارەی بڕگە یان كەمكردنەوەی ژمارەی بڕگە.

ا- زیادبوونی ژمارەی بڕگە:

لە ئەنجامی ئەو گۆڕانە دەنگییانەی بەسەر وشەكاندا دێن لە شێوەزاری گەرمیاندا بەتایبەتی گۆڕانی پەیدابوونی دەنگ، ژمارەی بڕگەكانیان زیاد دەكات. بۆ نموونە:

ش.س	ژمارەی بڕگە	ش.گ	ژمارەی بڕگە
چا — (CV)	یەك	چایی - (CV)(CV)	دوو
خالّ - (CVC)	یەك	خالّۆ- (CV)(CV)	دوو

(١)شێركۆ بابان (٢٠٠٥: ٣٤).

(٢)وریا عومەر ئەمین، گ-كاروان، ژ٢٠ (١٩٨٤: ٣٦).

کۆتر - (cv)(cvc)	دوو	کەمۆتر- (cv) (cv)(cvc)	سێ
سنگ — (cvcc)	یەك	سینە - (cv) (cv)	دوو
خوشك- (cvcc)	یەك	خۆیشك - (cvc) (cvc)	دوو

ب- کەمبوونەوەی ژمارەی بڕگەکان:

هەروەك چۆن بە هۆی گۆڕانی پەیدابوونی دەنگ لە وشەکاندا ژمارەی بڕگەکانی زیادی دەکرد، بەهەمان شێوە بە هۆی گۆڕانە دەنگییەکان لە ناویشیاندا سووان و توانەوەی دەنگ و جێگۆڕکێ دەنگ ژمارەی بڕگەکانی وشە لە شێوەزاری گەرمیاندا کەم دەکات. وەك:

ش.س	ژمارەی بڕگە	ش.گ	ژمارەی بڕگە
بوەستە- (cv) (cvc) (cv)	سێ	بێسە - (cv)(cv)	دوو
کوردستان- (cvc) (cvc) (cvc)	سێ	کوردسان- (cvcc)(cvc)	دوو
گەڵا - (cv)(cv)	دوو	گڵا - (ccv)	یەك
دراوسێ - (cv)(cvc) (cv)	سێ	هاوسێ - (cvc) (cv)	دوو
لەرزوتا - (cvc)(cv) (cv)	سێ	تاولەرز - (cvc) (cvcc)	دوو
دەسەسڕ- (cv)(cv)(cvc)	سێ	دەسڕ- (cv)(cvc)	دوو

مەرج نییە هەموو گۆڕانێکی دەنگی زیادبوون یان کەمبوونەوەی ژمارەی بڕگە بە دوای خۆیدا بهێنێت، لەم نموونانەی خوارەوەدا دەنگەکانی وشە گۆڕانیان بەسەردا هاتووە، بەڵام ژمارەی بڕگەکانیان وەك خۆیان ماونەتەوە. وەك:

ش.س	ژمارەی بڕگە	ش.گ	ژمارەی بڕگە
گریا- (cvc) (cv)	دوو	گیریا- (cvc) (cv)	دوو
پاڵتۆ - (cvc) (cv)	دوو	پاڵتاو- (cvc) (cvc)	دوو
وەستا - (cvc) (cv)	دوو	وەسا- (cv)(cv)	دوو
حەڤە- (cv) (cv)	دوو	حەڤدە - (cvc) (cv)	دوو
شەوگار- (cvc)(cvc)	دوو	شەوار- (cv) (cvc) (cv)	دوو

۲/٤-۱-۲-۲)گۆڕان لە جۆر و قاڵبی بڕگەکاندا:

هەروەك چۆن گۆڕان لە دەنگەکانی وشەکانی شێوەزاری گەرمیاندا هەندێك جار زیادبوون و کەمبوونەوەی ژمارەی بڕگەیی بە دوای خۆیدا دەهێنێت، بەهەمان شێوە دەکرێت هەندێك لەو گۆڕانە دەنگییانە گۆڕانکاری لە جۆر و قاڵبی بڕگەکاندا بهێننە ئاراوە.

۱- گۆڕان لە بڕگەی سووکەوە (cv) بۆ بڕگەی پڕ (cvc). وەك:

ش.س	جۆری بڕگە	ش.گ	جۆری بڕگە
پاڵتۆ - (cvc) (cv)	پڕ + سووك	پاڵتاو - (cvc) (cvc)	پڕ+ پڕ
قازانج - (cv) (cvcc)	سووك + گران	قانجاز - (cvc) (cvc)	پڕ+ پڕ
سووتا - (cv) (cv)	سووك + سووك	سووتیا- (cvc) (cv)	پڕ + سووك
گەنیو - (cv) (cvc)	سووك+ پڕ	گەنیاو- (cvc) (cvc)	پڕ+ پڕ
سەرین- (cv) (cvc)	سووك + پڕ	سەنیا- (cvc) (cv)	پڕ+ سووك
دانە — (cv)(cv)	سووك + سووك	دەنك - (cv)(cvc)	سووك+ پڕ

۲- گۆڕان لە بڕگەی پڕ(cvc)ەوە بۆ بڕگەی سووك(cv). وەك:

ش.س	جۆری بڕگە	ش.گ	جۆری بڕگە
شەوگار - (cvc) (cvc)	پڕ + پڕ	شەوار - (cv) (cvc)	سووك + پڕ
گوێنی - (cvc) (cv)	پڕ+ سووك	گونێ - (cv) (cv)	سوك + سووك
ئێستا - (cvc) (cv)	پڕ + سووك	ئیسە- (cv) (cv)	سووك + سووك
وەستا- (cvc)(cv)	پڕ + سووك	وەسا- (cv)(cv)	سووك + سووك

۳- گۆڕان لە بڕگەی گران(cvcc)ەوە بۆ بڕگەی پڕ(cvc). وەك:

ش.س	جۆری بڕگە	ش.گ	جۆری بڕگە
خەست- (cvcc)	گران	خەس — (cvc)	پڕ
مەست - (cvcc)	گران	مەس - (cvc)	پڕ

٤- گۆڕان لە بڕگەی گران(cvcc)ەوە بۆ بڕگەیەکی سووك و بڕگەیەکی گران(cv-cvcc). وەك:

ش.س	جۆری بڕگە	ش.گ	جۆری بڕگە
نارد - (cvcc)	گران	هەنارد- (cv)(cvcc)	سووك+ گران

٥- گۆڕان لە بڕگەی گران(cvcc)ەوە بۆ دوو بڕگەی سووك(cv-cv) یان دوو بڕگەی پڕ (cvc-cvc). وەك:

ش.س	جۆری بڕگە	ش.گ	جۆری بڕگە
گسك- (cvcc)	گران	گزی - (cv)(cv)	سووك+سووك
سنگ- (cvcc)	گران	سینە- (cv)(cv)	سووك+سووك
خوشك - (cvcc)	گران	خۆیشك - (cvc) (cvc)	پڕ+ پڕ

٦- گۆڕان لەدوو بڕگەی سووك یان پڕەوە بۆ بڕگەی گرانی ئاسایی (cvcc). وەك:

ش.س	جۆری بڕگە	ش.گ	جۆری بڕگە
لەرزوتا - (cv) (cv)(cvc)	پڕ+دووسووك	تاولەرز - (cvcc) (cvc)	پڕ + گران
کوردستان-(cvc)(cvc)(cvc)	دووپڕ+پڕ	کوردسان-(cvc)(cvcc)	گران + پڕ

٧- گۆڕان لە دوو بڕگەی سووکی ئاساییەوە (cv-cv)بۆ بڕگەی سووکی لێکدراو (ccv). وەك:

ش.س	جۆری بڕگە	ش.گ	جۆری بڕگە
گەڵا - (cv)(cv)	دوو سووك	گڵا- (ccv)	سووکی لێکدراو
بەڵا - (cv)(cv)	دوو سووك	بڵا- (ccv)	سووکی لێکدراو

مەرج نییە هەموو گۆڕانێکی دەنگی گۆڕانی قاڵبی بڕگەیی لێبکەوێتەوە. وەك:

ش.س	جۆری بڕگە	ش.گ	جۆری بڕگە
شەکر- (cv)(cvc)	سووك+ پڕ	شەکەر- (cv)(cvc)	سووك+ پڕ
شێلم - (cv)(cvc)	سووك+ پڕ	شەلەم- (cv)(cvc)	سووك+ پڕ
نزیك- (cv)(cvc)	سووك+ پڕ	نێزگ- (cv)(cvc)	سووك+ پڕ

هەندێك جار لە شێوەزاری گەرمیاندا بەهۆی هەندێك گۆڕانی مۆرفۆلۆژییەوە ژمارەو جۆرو قاڵبی بڕگەکان گۆڕانیان بەسەردا دێت، ئەمەش لە دوو باردا دەبێت.

١-بەکارهێنانی جێناوی لکاوی (یمان، یتان) بۆ کەسی یەکەم و دووەمی کۆ لە بری (ین، ن)لە گەڵ کرداری ڕابردووی تێنەپەڕدا. وەك:

ش.س	جۆری بڕگە	ژمارەی بڕگە	ش.گ	جۆری بڕگە	ژمارەی بڕگە
چوون(cvc)	پڕ	یەك	چوویتان - (cvc) (cvc)	پڕ+ پڕ	دوو
کەوتین- (cvc)(cvc)	پڕ+ پڕ	دوو	کەوتیمان- (cvc)(cv)(cvc)	پڕ+سووك+پڕ	سێ
فڕین (cv)(cvc)	سووك+ پڕ	دوو	فڕیتان (cv)(cv) (cvc)	سووك+سووك+پڕ	سێ
مردن (cvc)(cvc)	پڕ+ پڕ	دوو	مردیمان- (cvc)(cv)(cvc)	پڕ+سووك+پڕ	سێ

٢- بەکارهێنانی پاشگری (ۆ) لە گەڵ کرداری لێکدراودا لە شێوەزاری گەرمیاندا لە بری (ەوە) لە شێوەزاری سلێمانیدا. وەك:

ش.س	جۆری بڕگە	ژمارەی بڕگە	ش.گ	جۆری بڕگە	ژمارەی بڕگە
بیرچوونەوە- (cvc)(cv)(cv)(cv)	پڕ+سووك+سووك+ سووك	چوار	بیرۆچوون- (cv)(cv)(cvc)	سووك+سووك+پڕ	سێ
باش بوونەوە - (cvc)(cv)(cv)(cv)	پڕ+سووك+سووك+ سووك	چوار	باشۆبوون (cv)(cv)(cvc)	سووك+سووك+پڕ	سێ
چاك کردنەوە - (cvc)(cvcc)(cv)(cv)	پڕ+گران+سووك+سووك	چوار	چاکۆکردن- (cv)(cv)(cvc)(cvc)	سووك+سووك+پڕ+پڕ	چوار

٢-٤/٢)هێز (Stress):

زیادەوزەیێکی دەنگییە لەسەر یەکێك لە بڕگەکانی وشە سەر هەڵدەدا.[١] بە واتایەکی تر هێز جۆرە ڕوونییەکی ڕێژەیی یە لە هەر دەنگ و بڕگەیەکدا ئەگەر بەراورد بکرێت بە دەنگ و بڕگەکانی تر لە ئاخاوتندا، بڕگەی هێز لەسەریش لە لایەن قسەکەرەوە بە وزە و هێزێکی زیاتر لە بڕگەکانی دەوروبەری دەدرکێنرێت، لەبەر ئەوەی درکاندن لە کاتی هێزدا چالاکی و وزەیەکی زۆر لە هەموو

(١)وریا عومەر ئەمین (١٩٩٤: ١٤).

ئەندامەکانی درکاندن لە یەك کاتدا بە دوای خۆیدا دەهێنێت، لەسەر ئەم بنەمایەش دەنگەکە بەرزترو ڕوونتر دێتە بەر گوێ.[1] واتە هێز جۆرە چالاکییەکە لە هەموو ئەندامەکانی درکاندندا لە یەك کاتدا. لە کاتی درکاندنی بڕگەیەکی هێزدار (هێز لەسەر)دا، تێبینی ئەوە دەکرێت کە هەموو ئەندامەکانی درکاندن لە ئەوپەڕی پلەی چالاکیدا دەبن؛ بەمەش دەماری سییەکان زۆر چالاك دەبن، هەروەها بە جووڵەی ژێکان دەنگ بەهێزتر دەبێت و لەیەکتر نزیك دەبنەوە تاوەکو ڕێگا بدەن کەمترین بەشی هەوا تێپەڕێت، بەمەش مەودای لەرینەوەکان فراوان دەبێت، لە ئەنجامی ئەمە، دەنگەکە ڕوون و بەرزتر دێتە بەر گوێ. ئەمە لە کاتی دەنگە گڕەکاندا بەڵام لە کاتی دەنگە کپەکاندا ژێکانی دەنگ لە یەکتر دوور دەکەنەوە بە ڕادەی دوورییەکی زیاتر لە گەڵ دەنگی ناهێزداردا، بەمەش بەشێکی زیاتری هەوا تێدەپەڕێت.[2] بۆ نموونە وشەی (بەڵام) لە دوو بڕگە پێکهاتووە (بە + ڵام). لە بڕگەی یەکەمدا هەڵچوونێکی لە پڕی دەنگی سەر هەڵدەدا. ئەم هەڵچوونە ئەنجامی خێرا لەرینەوەی ژێکانە. ئەمە لە بڕگەی دووەمدا بە دی ناکرێت. لە زمانی کوردیشدا بە شێوەیەکی گشتی هێزی سەرەکی دەکەوێتە سەر دوا بڕگەی وشە. هەندێك ناوێزە بەرچاو دەکەوێت، وەك (چونکە، بەڵام، هێشتا....هتد) لەم وشانەدا هێز کەوتۆتە سەر بڕگەی یەکەم.[3]

لە هەندێك حاڵەتدا وا ڕوو دەدات، هێز لە یەك وشەدا شوێنی لە بڕگەیەکەوە بۆ بڕگەیەکی دیکە دەگوازێتەوە بەبێ ئەوەی کار بکاتە سەر مانای وشەکە... وەك وشەی (پەردە) هەرچەندە لە ڕەسەندا هێز بەسەر دوا دەنگەوەیە، بەڵام گەر لەسەر بزوێنی یەکەمین دابنرێت مانا هەر ناگۆڕێت، بەڵام هەندێك جاریش لە گواستنەوەی هێزدا مانای جیاواز پەیدا دەبێت. بە وێنە فۆرمی (سەوزە)، ئەگەر هێز لەسەر دوا دەنگی دابنرێت، ئەوە ماناکەی (هەموو جۆرە شینایيەك دەگرێتەوە کە ڕوابێت). خۆ ئەگەر هێز بخرێتە سەر دەنگی دووەمی، ئەوسا بە مانای (ڕەنگی سەوز)دێت.[4]

٢/٤-٢-١)گۆڕان لە هێزدا:

هەروەك چۆن گۆڕانە دەنگییەکان لە شێوەزاری گەرمیاندا هۆیەك بوون بۆ گۆڕانی ژمارەو جۆرو قاڵبی بڕگەی وشەکان، هەروەها هەندێك جار هۆیەکیش دەبن بۆ گۆڕانی هێزی بڕگەی وشەکان. وەك زانراوە هێز لە زمانی کوردیدا بەزۆری لەسەر دوا بڕگەیە، بۆیە کاتێك ژمارەی بڕگەکان لە وشەیەکدا زیاد دەکەن یان کەم دەکەن، ئەوە هێزی بڕگەکانیش دەگۆڕێن. وەك:

(١)احمد محمد قدور (٢٠٠٨: ١٦٣).

(٢)ابراهيم انيس (١٩٧٩: ٩٧-٩٨).

(٣)وریا عومەر ئەمین (١٩٩٤: ١٤).

(٤)ئەوڕەحمانی حاجی مارف(١٩٧٦: ٧٠).

ش.س	شوێنی هێز	ش.گ	شوێنی هێز
شەکر- (cv) (cvc)	یەکەم	شەکەر - (cv) (cvc)	دووەم
وەستا- (cvc)(cv)	دووەم	وەسا (cv)(cv)	یەکەم
سووتا - (cv) (cv)	دووەم	سووتیا- (cvc) (cv)	یەکەم
گەنیو - (cv) (cvc)	یەکەم	گەنیاو- (cvc) (cvc)	دووەم
نزیك- (cv)(cvc)	دووەم	نێزگ- (cv)(cvc)	یەکەم
دانە - (cv)(cv)	دووەم	دەنك- (cv)(cvc)	یەکەم

مەرج نییە هەموو گۆڕانێکی دەنگی شوێنی هێز لە سەر بڕگەکانی وشە بگۆڕێت. وەك:

ش.س	شوێنی هێز	ش.گ	شوێنی هێز
ڕۆژگار - (cvc) (cvc)	دووەم	ڕۆزار - (cv) (cvc)	دووەم
گوێنی - (cvc) (cv)	دووەم	گونێ - (cv) (cv)	دووەم
سەرین- (cv) (cvc)	یەکەم	سەرنیا- (cvc) (cvc)	یەکەم
بچووك- (cv)(cvc)	دووەم	بیچك - (cv)(cvc)	دووەم

لە کۆتایی ئەم بەشەدا ئەوەمان بۆ ڕوون دەبێتەوە، کە گۆڕان لە ئاستی دەنگدا لە شێوەزاری گەرمیاندا بابەتێکی حاشا هەڵنەگرەو و ڕوونە، بەچەشنێك، کە هەندێك جار ئەو گۆڕانە دەنگییانە لە ئاستی مۆرفۆلۆژی و سینتاکسیشدا ڕەنگ دەدەنەوە، وەك لە بەشی سێیەمی باسەکەماندا بەدەردەکەوێت.

٣/بەشی سێیەم/ئاستی ڕێزمان

١/٣)ئاستی مۆرفۆلۆژی:

١-١/٣)چەمك و سنووری مۆرفۆلۆژی:

مۆرفۆلۆژی وەکو لقێك لە زانستی ڕێزمان دادەنرێت و لە پێکهاتەی وشەکان دەکۆڵێتەوە لە بارەی مۆرفیمی ڕیشەیی و مۆرفیمی بەندەوە.[١] بەواتایەکی تر مۆرفۆلۆژی لە چۆنێتی لێکدانی مۆرفیمەکان دەکۆڵێتەوە لە فۆرمی وشەدا.[٢] واتە ئەو زانستەیە کە لەو یاسایانە دەکۆڵێتەوە کە پەیوەندییان بە داڕشتنی وشەو و گەردان و گۆڕانی پێکهاتەیانەوەیە،

لێکۆڵینەوەی زمانەوانی لەئاستی مۆرفۆلۆژیدا لە وشە دەکۆڵێتەوە لە دەرەوەی پێکهاتە، هەروەها لە ڕێژەی وشەکان دەکۆڵێتەوە لە ڕووی ڕۆنانەوە، ئەو گۆڕانکاریانەی بەسەریاندا دێت لە کرتاندن یان زیادکردن، وکاریگەری ئەمەش لەسەر مانا. لێکۆڵینەوەی زمانەوانی نوێ لەسەر بنەمای دەنگ لە گەڵ بابەتەکانی مۆرفۆلۆژیدا هەڵس و کەوت دەکات لە بری ئەوەی لە کۆندا پشت بە زمانی نووسین دەبەسترا بۆ دیاری کردنی وشە. هەر کۆمەڵە پیتێك بەیەکەوە بنووسرایە و شێوەیەکی سەربەخۆی لە نووسیندا وەربگرتایە لای پێشینان بە وشە دادەنرا، لە کاتێکدا لە ئێستادا لێکۆڵینەوەی زمانەوانی نوێ لە گەڵ یەکەی مۆرفۆلۆژی (Morpheme)دا هەڵس و کەوت دەکات.[٣] مۆرفیمیش بچوکترین یەکەی تایبەتییە لە شیکردنەوەی ڕێزمانیدا، خاوەنی گرنگییەکی تایبەتییە لە بواری مۆرفۆلۆژیدا بە شیوەیەکی تایبەت. ئەو چەمکە زانستی یە جێگرەوەیەکە بۆ چەمکی وشە، لەبەر ئەوەی چەمکی وشە بە ئاسانی ناتوانرێت هەڵس و کەوتی لە گەڵ بکرێت، ئەمە جگە لەوەی وشە پێکهاتەیەکی لێکدراو لە چوارچێوەی ڕێزماندا پێك دێنێت. لێرەدا مۆرفیم وا سەیر دەکرێت، کە بچووکترین یەکەی ئەرکییە لە پێکهاتەی وشەکاندا.[٤] بەمەش یەکەی سەرەکی لە شیکردنەوەی سیستەمی مۆرفۆلۆژیدا بریتی یە لە مۆرفیم.

١-١-١/٣)مۆرفیم:

هەرچەندە پێناسەی زۆر بۆ مۆرفیم کراوە و ئەو پێناسانەش جیاوازن بە پێی جیاوازی قوتابخانە زمانەوانییە نوێ و هاوچەرخەکان، بەڵام هەموویان کۆکن لەسەر ئەوەی مۆرفیم بچووکترین دانەی

---

(١)محمد علي الخولي (١٩٩١: ١٧٥).

(2)Radford(1997: 256).

(٣)محمد محمد داود (٢٠٠١: ١٠٦).

(٤)ر. هـ . روبنز (١٩٩٧: ٦).

زمانییە، کە هەڵگری واتایەك یان ئەرکێکی سینتاکسییە. واتە: مۆرفیم بچووکترین دانەی واتاداری زمانە لە فۆنێمێك یان زیاتر پێك دێت و دەورێکی لە ڕێزمانا هەیە. بە گۆڕین و لابردنی هەر فۆنێمێکی یا بە لەتکردنی مانا و دەورە ئەسڵەکەی تیا ئەچێت.[١] مۆرفیم یەکەیەکی ئەبستراکتە، بەهۆی یەکەی تروەوە لە ڕستەدا دەناسرێتەوە، کە پێی دەڵێن مۆرف، هەندێك مۆرفیم بەوە دەناسرێنەوە، کە زیاتر لە یەك مۆرف پێك دێنن بە گوێرەی شوێنیان لە وشە یان لە ڕستەدا، ئەم مۆرفیمانەش پێیان دەوترێت ئەلۆمۆرف.[٢] واتە: مۆرفیم لە کۆمەڵە ئەلۆمۆرفێك پێك دێت، کە لە ڕووی واتاو ئەرکەوە هاوبەشن و لە شێوە و فۆرمەوە لێك جیاوازن.[٣] بە وێنە مۆرفیمی کۆی (ان)خاوەنی ئەلۆمۆرفەکانی (یان، وان)ە، مۆفیمی (ات) خاوەنی ئەلۆمۆرفەکانی (جات، هات، وات)ە، دانەی مۆرفیمیش لە چەند ڕوانگەیەوە تێی دەڕوانرێت سییانیان تەواو بڵاون.[٤]

ا- مۆرفیم خاوەنی مۆرفە، کە دانەیەکی فیزیکی یە، بە واتای ئەوەی شێوەیەکی فۆنەتیکی هەیە یان فۆرم و بوونێکی مادی هەیە.

ب- مۆرفیم واتای هەیە. بەمە لە فۆنیم و هەموو دانەکانی تری ئاستی فۆنۆلۆجی جیا دەبێتەوە.

پ- مۆرفیم دەورێکی سینتاکسی هەیە کە لە ڕۆنانی ڕێزمانی گەورەتردا دەینوێنێت – بەواتای ئەوەی لە وشە و فرێز و ڕستەدا دووپات دەبێتەوە و ئەمانە دروستدەکات.

مۆرفیمیش بەوە لە بڕگە جیا دەبێتەوە کە یەکەمیان بە بەردەوامی خاوەنی واتایە دووەمیان هەموو کات واتای نییە؛ هەروەها مۆرفیم دەکرێت لە یەك بڕگە زیاتر پێك بێت وەکو (بەهار) کە یەك مۆرفیمەو لە دوو بڕگە پێك هاتووە. مۆرفیم لە وشەش جیاوازە، چونکە وشە دەکرێت لە یەك مۆرفیم یان زیاتر پێك بێت؛بە وێنە وشەی (ئاسنگەر) لە دوو مۆرفیم پێك دێت.

لە ڕووی ئەرکیشەوە مۆرفیم یەکێکە لەو هۆکارانەی حاڵەتی ڕێزمانی لە مۆرفۆلۆژی و هەروەها لە سینتاکسدا پێك دێنێت. هاوکات لە زمانی کوردیدا کە حاڵاتی ڕێزمانی زۆرە، مۆرفیمە هەمەچەشنەکانی هۆیەکی هەرە کاریگەر و ناسراون لە پێکهێنان و دەربڕینی ئەو حاڵەتە ڕێزمانیانەدا. بەڵام دەربڕینی حاڵاتی ڕێزمانی تاکە دەوری مۆرفیم نییە، بەڵکو دەورێکی دیکەی زۆر گرنگی هەیە، کە ئەویش ڕۆنانی وشەیە.[٥]

---

(١)وریا عومەر ئەمین،گ-کاروان، ژ٤٥ (١٩٨٦: ١١).

(2)Crystal (2003:300).

(٣)محمد علي الخولي (١٩٩١: ١٧٤).

(٤)محمد معروف فتاح (١٩٩٠: ٨١).

(٥)ئەوڕەحمانی حاجی مارف (١٩٧٧: ٢٤).

۱/۳-۱-۱-۱-۱)جۆرەکانی مۆرفیم:

لەسەر بنەمای پێکهاتن و ئەو واتاو ئەرکە مۆرفۆلۆژی و سینتاکسیانەی مۆرفیم هەیەتی مۆرفیم بەسەر ئەم جۆرانەی خوارەوەدا دابەش دەبێت.[۱]

۱- مۆرفیمی سەربەخۆ (Free Morpheme): ئەو مۆرفیمەیە، کە دەتوانرێت وەکو یەکەیەکی سەربەخۆ بەسەربەخۆی لە زماندا بەکاربێت. وەکو : پیاو، گەورە، ژیر...هتد.

۲- مۆرفیمی بەند (Bonnd Morpheme): ئەو مۆرفیمەیە کە ناتوانرێت بە تەنیا بەکاربێت و پێویستە بە مۆرفیمێکی ترەوە بلکێنرێت، ئەو مۆرفیمەش مۆرفیمی سەربەخۆ بێت یان بەند. وەك: مۆرفیمی ناسراوی (ەکە)لەگەڵ مۆرفیمی کوڕ (کوڕەکە) یان مۆرفیمی کۆی (ان) لە گەڵ مۆرفیمی پیاو (پیاوان).

۳- مۆرفیمی سفر (Zero Morpheme): ئەم مۆرفیمە نەبوونی وەکو فۆرمێك ئاماژەیە بۆ بوونی مۆرفیمێکی لابراو یان نادیار. وەکو جێناوی لکاو بۆ کەسی سێیەمی تاك لە گەڵ کرداری رابردووی تێنەپەڕدا، هەرچی ئەوڕەحمانی حاجی مارفە جۆرەکانی مۆرفیم بەم شێوەی خوارەوە دابەش دەکات و باسیان لێوە دەکات[۲]:

۱- مۆرفیمی ڕیشەیی: بچووکترین بنکەی وشەیە کە مانای سەرەکی وشە هەڵ دەگرێت، لە زانستی زماندا بە مۆرفیمی ڕیشەیی ناسراوە. بە وێنە (ڕەش) لە وشەی (ڕەشایی)دا بنکەیە و مۆرفیمی ڕیشەیی یە.

۲- مۆرفیمی وشە داڕێژەر: ئەو پێشگرو پاشگرانەن کە دەوری وشە ڕۆنان دەبینن. بۆ نموونە پاشگری (ێنە) کە دەچێتە سەر وشەی (نیسك، ماش) دوو وشەی نوێ دادەڕێژێت، (نیسکێنە، ماشێنە).

۳- مۆرفیمی وشە گۆڕ: ئەم مۆرفیمە دەچێتە سەر وشە و حاڵەتی جیاوازی رێزمانی پێك دێنێت. وەکو مۆرفیمەکانی ناسراوی و کۆ...تاد. بە واتایەکی تر مۆرفیمەکان گوزارشت لە کۆمەڵە چەمك و واتایەکی سینتاکسی دەکەن. وەك رەگەز(نێرو و مێ و بێلایەن)، ژمارە (تاك و دووانە و کۆ)، کەس (قسەکەر، قسەبۆکراو، قسەلەسەر کراو)، کاتی کردار(رابردوو و ئێستا و داهاتوو) خاوەنێتی (سەربارکراو) هتد. ئەم چەمك و واتایانە و هاوشێوەکانیان ، پۆلی سینتاکسیان پێ دەوترێت زۆرن و جۆراجۆر و جیاوازن لە ڕووی ژمارە و جۆرەوە بە جیاوازی زمانەکان؛ لەبەر ئەوەی کاتێك توێژەرێك لێکۆڵینەوە لە زمانێکی تر دەکات جگە لە زمانەکەی خۆی، ئەوە مەرج نییە هەمان ئەو پۆلە

---

(۱)حلمي خليل (۱۹۸۹: ۲٤۸).

۲- ئەوڕەحمانی حاجی مارف (۱۹۷۷: ۳۰-۳۳).

سینتاکسیانە لە ڕووی ژمارەو جۆرەوە لەو زمانەیشدا بدۆزێتەوە.[1] یەکێك لەو پۆلێنە دیارانەش کە بۆ جۆرەکانی مۆرفیم کراوەوە لە گەڵ زمانی کوردیدا تارادەیەك دەگونجێت و لە ئێستادا زیاتر پشتی پێ دەبەسترێت. بریتییە لەم پۆلینەی خوارەوە[2]:

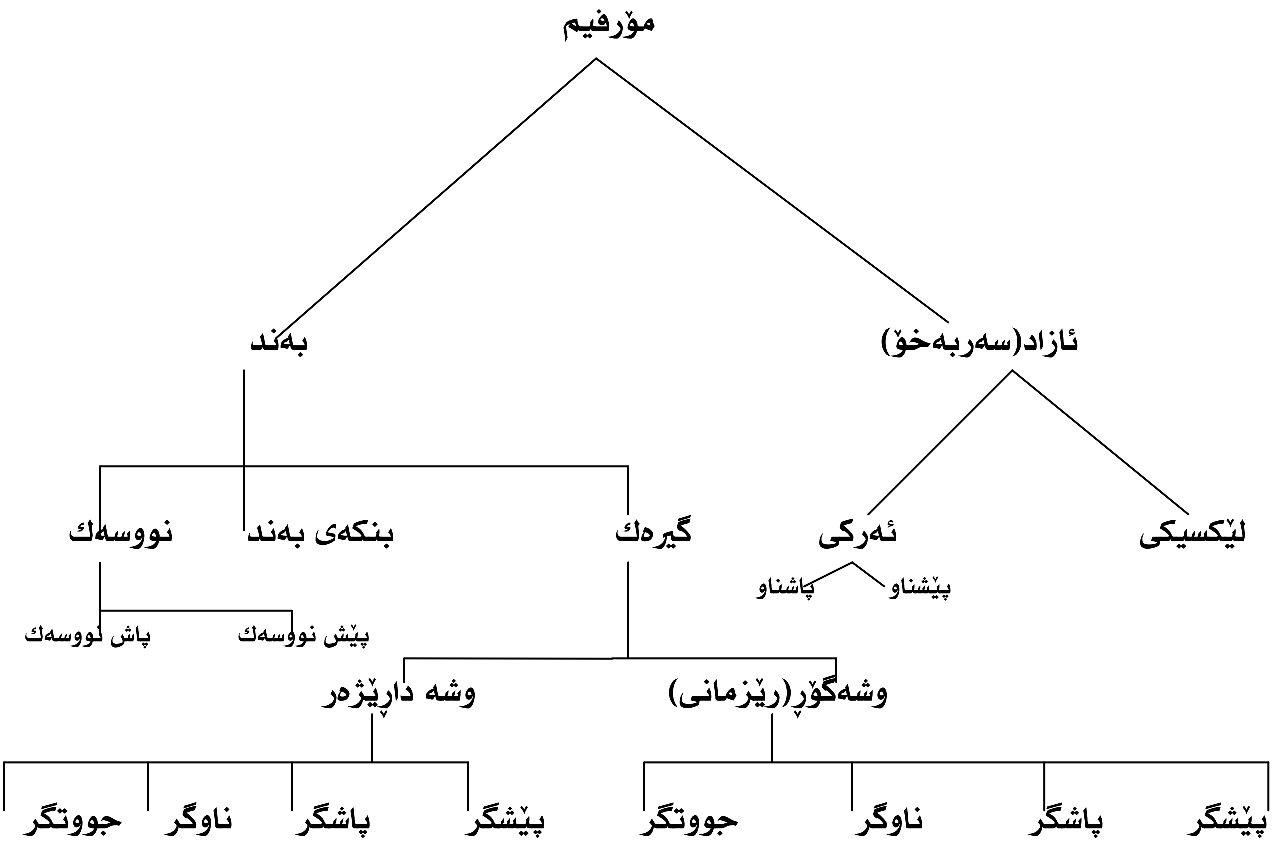

٢-١/٣))گۆڕانی مۆرفۆلۆژی:

هەموو سیستەمێکی مۆرفۆلۆژی کۆمەڵێك شوێنی کەم و کوڕی تیدایە و هیچ زمانێك لە زمانەکان لێی بەدەر نییە ئەگەر ئەو زمانە باشترینی زمانەکانیش بێت(زمانی باشتر مەبەست لەو زمانانەیە، کە خزمەتی زیاتر کراون)، چونکە لە هەر یاسایەك لە یاساکانیدا باری نەشازی ئەوتۆی تێدایە، کە هیچ لێکدانەوە و بیانوویەکی لۆجیکی هەڵناگرێت. کورتەی قسە ئەوەیە، کە سیستەمی مۆرفۆلۆژی لای هەر قسەکەرێك کۆمەڵە هۆکارێك لە گۆڕان لە خۆیدا هەڵ دەگرێت بە قەد ئەوەی سیستەمی دەنگی هەڵی دەگرێت. بەڵام ئەو ڕێگەیەی، کە بەهۆیەوە گۆڕان ڕوو دەدات لە هەریەك لەو دوو سیستەمەدا لە یەکتری جیاوازن، لەبەر ئەوەی گۆڕانە مۆرفۆلۆژییەکان بەر وشەکان دەکەوێت نەك ڕەگەزە مۆرفۆلۆژییەکان، ئەمەش بە پێچەوانەی گۆڕانە دەنگسازییەکانەوە، کە بەر دەنگەکان

---

(١)محمود السعران (٢٠٠٨: ٢٣٢-٢٣٣).

(٢)بۆ زانیاری زیاتر: بڕوانە محەمەد مەعروف فتاح، سەباح رشید قادر(٢٠٠٦: ٢٩-٤٧).

دەکەوێت بە شێوەی سەربەخۆ و جیا لە وشەکان. هۆکاری ئەمەش تەنیا بۆ ئەوە ناگەڕێتەوە، کە ڕەگەزە مۆرفۆلۆژییەکان زۆربەی کات بەشێکی دانەبڕاون لە وشە، بەڵکو هۆکاری ئەمە بەتایبەتی بۆ ئەوە دەگەڕێتەوە کە هۆی گۆڕانە مۆرفۆلۆژییەکان لە گشتێتی هۆشەکیدا نیین، بەڵکو لە بەکارهێنانی زمانە بۆ ئەو گشتێتییە. بەردەوام گۆڕانە مۆرفۆلۆژییەکان لە بەکارهێنانێك کە ڕووی دابێت دروست دەبن، دواتر فراوانبوونەکەی سنووردارە، کەواتە ئەوەی دەگۆڕێت سیستەمەکە نییە، هەروەك چۆن لە هەندێك لە گۆڕانە دەنگییەکاندا هەیە، واتە ئەوەی کە ڕوو دەدات تەنیا ڕەگەزێك لە ڕەگەزەکانی سیستەمەکە لە یەکێك لە بەکارهێنانەکانیدا دەگۆڕێت. جیاوازی ئەم دوو ڕێگەیە لە ئەنجامەکانیاندا بەدەر دەکەوێت. چونکە گۆڕانی دەنگی گشتگیر و فراوانترە و شوێنەوار لە دوای خۆی بەجێ ناهێڵێت ؛ واتە بارێکی نوێ جێگای بارە کۆنەکە دەگرێتەوە. بەڵام هەرچی گۆڕانی مۆرفۆلۆژییە هەموو ئەو بارانە دەگرێتەوە، کە کاری تێ دەکات ؛ چونکە لە پاڵ ئەو ڕێژە نوێیانەدا، کە نوێیان دەکاتەوە ڕێگە بە ژمارەیەکی زۆری ڕێژە کۆنەکان دەدات، کە لە بەکارهێنان بەردەوام بن. بەم چەشنە هەر زنجیرەیەك لە زنجیرەکانی گۆڕانی مۆرفۆلۆژی شوێنەوارێك لەدوای خۆی بەجێ دێڵێت.[١]

گۆڕان هەرگیز بە تەواوەتی و بە ڕەهایی ڕوو نادات، زۆرجار ڕێژە کۆنەکان لە پاڵ ڕێژە نوێکراوەکاندا دەمێننەوە، تەنانەت ئەمە لە سیستەمی گشتی ئەو زمانانەشدا تێبینی دەکەین، کە خاوەن مێژوویەکی درێژن و تووشی گۆڕانی گەورەش بوون وەك زمانی فەرەنسی و ئینگلیزی، کە تێکەڵەیەك لە سیستەم پێك هاتووە، کۆمەڵە حاڵەتێکی جیاوازی لە خۆ گرتووە. بۆ وێنە سەرەڕای ئەوەی لە زمانی فەرەنسیدا چاوگی (courir) لە ڕێژە کۆنەکەی (courre) وەرگیراوە، بەڵام تا ئێستاش ڕێژە کۆنەکە بەکاردێت بەوەی کە دەوترێ (chasse a courre).[٢] ئەم شوێنەوارە مۆرفۆلۆژییانەش لە سیستەمی کۆندا، لە ناو سیستەمە نوێیەکەدا بەشێوەی نەشاز دێنە بەرچاو.[٣]

دیاردەی گۆڕان لە ئاستی مۆرفۆلۆژی و یاسا مۆرفۆلۆژییەکاندا بە بەراورد بە ئاستی دەنگسازی کەمترە، ئەگەر ڕوویش بدات ماوەو کاتێکی زۆرتری دەوێت. لە کاتێکیشدا پەرتووك و نووسراوی زمانی کوردی بەکارهاتووی کۆنمان لا نییە تاوەکو شێوەی گۆڕانە مۆرفۆلۆژییەکانمان لە کۆن و نوێدا بۆ دیاری بکات، واتە ئەوەی ئێمە لەسەری دەدوێین جیاوازییە وەك لەوەی گۆڕان بێت، لەبەر ئەوە نازانین چ زارو شێوە زارێك شێوەی ئاخاوتنەکەی کۆنترە و بنچینەیی ترە، بە واتایەکی تر ناتوانین بیسەلمێنین، کە شێوەی ئاخاوتنی گەرمیان یان سلێمانی کۆنترە و بنچینەیی ترە. بۆیە لەم باسەماندا ئاماژە بەو بارە مۆرفۆلۆژیانە دەکەین لە شێوەزاری گەرمیاندا بە بەراورد بە شێوەزاری سلێمانی.

---

(١)ج.فندریس (١٩٥٠: ٢٠٣- ٢٠٤).

(٢)سەرچاوەی پێشوو، (٢٠٣-٢٠٤).

(٣)رمضان عبدالتواب (١٩٩٧: ١٧).

٣-١/٣)مۆرفێمە بەندە وشەگۆڕەکان لە شێوەزاری گەرمیاندا:

٣-١/٣-١)مۆرفیمی ناسراوی و نەناسراوی:

ئـەم مۆرفیمانـە هەرچـەندە ڕۆڵـی سینتاکسییان هەیـە، بـەڵام لـە پێکهاتـەی مۆرفۆلۆژیـدا دیـاری دەکرێن. حاڵەتی ناسـراوی لـە (ش.گ)دا بـە هـۆی مـۆرفیمی ناسـراوی (ەکە) ەوە سـازدەبێت و بـەهیچ شێوەیەك مۆرفیمی (ە) وەکو مۆرفیمی ناسراوی بەکارنایەت. وەك:

کوڕ + ەکە = کوڕەکە

ژن + ەکە= ژنەکە

مۆرفیمی (ەکە)ی ناسراویش بە پێـی هـاتنی لـە ژینگـەی جیـاوازدا شـێوە و ئەلـەمۆرفی جیـاواز لـە خـۆ دەگرێت.

ناخوون + ەکە = ناخونەکە (ەکە)

قاپی + ەکە = قاپێکە (ێکە)

پاتیلە + ەکە = پاتیلەکە (کە)

چەقۆ + ەکە = چەقۆکە (کە)

با + ەکە = باکە (کە)

جێ + ەکە = جێکە (کە)

پەموو + ەکە = پەمووەکە (وەکە)

بـە پێـی ئـەو وشـانەی سـەرەوە ئـەو ناوانـەی بـە دەنگـی کۆنسـونانت کۆتاییـان دێـت کاتێـك مـۆرفیمی ناسراوی (ەکە) بەکاردێت، ئەوە فۆرمی (ەکە) ناگۆڕێت، بەڵام کاتێك لـە گـەڵ ئـەو ناوانـەدا بـەکاردێت، کە بە ڤاوڵ کۆتاییان دێت، ئەوە تێبینی دەکەین بەشێوەیەکی گشـتی (ە) ی سـەرەتای مـۆرفیمی (ەکـە) تیادەچێت، ئەگەرچی لەو ناوانەی بە دەنگی (ی) کۆتایی دێن، کۆتا دەنگی ناوەکە کـە (ی) یـە لـە گـەڵ (ە) ی مۆرفیمی ناسراوی دەگۆڕێت بۆ (ێ) فۆرمی (ەکە) ش شـێوەی (ێکـە) وەردەگرێـت. هەرچـی ئـەو ناوانەی بە دەنگی (وو) کۆتاییان دێت، ئەوە نیمچە کۆنسونانتی (و) دێتە نێوانەوە و مـۆرفیمی (ەکـە) وەکو خۆی دەمێنێتەوە.

هەرچـی حاڵـەتی نەناسـراوییە، ئـەوە بـە هـۆی مـۆرفیمی (ێـك، ێ) ەوە پێکـدێت وەك دیـارە (ێ) کورتکراوەی (ێك)ە. وەك:

مامر + ێك/ێ = مامرێك/مامرێ

دگان + ێك/ێ = دگانێك/دگانێ

هەروەها مۆرفیمی نەناسراوی (ێك)یش بە پێی کۆتا دەنگی ناوەکان هەندێك جار گۆڕان لە شێوەیدا دێتە ئاراوە.

١- لە کاتی بەکارهێنانی مۆرفیمی نەناسراوی (ێك) لە گەڵ ئەو ناوانەی کۆتاییان بە دەنگی کۆنسونانت دێت فۆرمەکە بێ گۆڕان وەك خۆی دەمێنێتەوە. وەك:

تۆپ + ێك = تۆپێك

کەلوپەل + ێك = کەلوپەلێك

٢- کاتێك مۆرفیمی (ێك) لە گەڵ ئەو ناوانەی بە دەنگی (ا، ێ، ە، ۆ، وو، ی) کۆتای دێت بەکار دێت، ئەوە مۆرفیمەکە شێوەی (یەك) وەردەگرێت. وەك:

پا + ێك = پایەك

ڕێ + ێك = ڕێیەك

پەخشە+ ێك = پەخشەیەك

گەزۆ + ێك = گەزۆیەك

موو + ێك = موویەك

شامی + ێك = شامییەك

٢-٣-١/٣)مۆرفیمی ژمارە(تاك وکۆ):

هەموو زمانەکان جەخت لەسەر بیرۆکەی جیاوازی لە نێوان تاك و کۆ دەکەنەوە، هەر یەك لەو زمانانەش شێوازی تایبەتی بۆ ئەو جیاوازییە دەگرنەبەر. هەیانە تەنیا جیاوازی لە نێوان تاك و جگە لە تاکدا دەکات بەوەی، کە ڕێژەیەکی تایبەتی بۆ تاکەکە دادەڕێژێت. ئەوەی لەو ڕێژەیە زیادی کرد حاڵەتێکی ترەو بە هۆی مۆرفیمێکەوە، کە دەخرێتە سەر ڕێژە تاکەکە ئەو ناوەی، کە دەمانەوێت کۆی بکەینەوە دەبێت بە کۆ، هەندێك جاریش گۆڕانێکی بنەڕەتی لە پێکهاتەی ڕێژە تاکەکەدا ڕوو دەدات.[1] هەیشیانە جیاوازی لە نێوان تاك و دووانەیی (مثنی)و کۆشدا دەکات وەك زمانی عەرەبی. لە زمانی کوردیشدا گەر ناوێك ئاماژە بە یەك کەس یا یەك جۆر یا یەك چەمك بدات پێی دەوترێت تاك، گەر ئاماژەش بە زیاتر لە یەك بدات بە کۆ ناو دەبرێت. فۆرمی ناوی گشتیش لە زمانی کوردیدا

(١)پاکیزە رفیق حلمی (١٩٧٢: ١١).

ئەگەر نیشانەیەك، یاخود وشەیەکی بۆ دووپاتکردنەوە لە گەڵ نەبێت، ئەوە چۆن بۆ تاك، هەر بەو جۆرەش بۆ هەموو ڕەگەزی هاوچەشنەکەی بەکاردێت.[1] بڕوانە (١).

١)ا- مەلا لە مزگەوت هاتەوە. تاك

ب-مەلا لە مزگەوت کۆڕیان بەستبوو. کۆ

گەر بە دوای فۆرمی ناوی تاکەوە (ەکە)و(ە) نیشانەی ناسراوی ؛ (ێك/ێ) ی نیشانەی نەناسراوی بلکێن ؛ یاخود ئامرازی نیشاندانی (ئەم) و(ئەو) ؛ ژمارەی (یەك) لە پێشیەوە بێت، ئەوکاتە ناوەکە جەخت لەسەر تاك دەکات و واتای تاك دەگەیەنێت.[2] بڕوانە (٢).

٢)ا- ئازاد کتێبەکەی کڕی.

ب-ئازاد کتێبێکی کڕی.

پ- ئازاد ئەو کتێبەی کڕی.

ت- ئازاد یەك کتێبی کڕی.

هەرچی ناوی کۆیە وەکو چەمکێکی گشتی لە زۆربەی زمانەکاندا بوونی هەیە، بەڵام هەر زمانەو بە کەرەستەی تایبەتی خۆی گوزارشت لەم چەمکە ڕێزمانییە دەکات. لە (ش.گ)یشدا ڕاستە (ان) مۆرفێمی سەرەکی کۆیە، بەڵام مۆرفێمی (گەل) یاخۆد (ەیل)یش لە شێوەی (ەیل،ێل/یەل)دا وەکو مۆرفێمی کۆ بەکاردێن. وەك:

کوڕ + ان = کوڕان

ژن + ەیل = ژنەیل

کوڕ+ ێل = کوڕێل

گا + یەل = گایەل

مۆرفێمەکانی (ات، ەها)یش لەم شێوەزارەدا بەکاردێن. وەك:

مەروماڵات ، سەوزەوات ، ساڵەها، چەنەها،

مۆرفێمی (گەل)یش لەم شێوەزارەدا بۆ کۆ بەکاردێت، هەندێك جار دوای ناوەکە دەکەوێت. وەك: (مێگەل، کوڕگەل)، هەندێك جاریش پێش ناوەکە دەکەوێت لە بەکارهێناندا. وەك:

گەلەسەگ، گەلەمەڕ، گەلەگورگ، گەلەژن...تاد.

---

(١)ئەوڕەحمانی حاجی مارف (١٩٧٩: ١٤٠).

(٢)سەرچاوەی پێشوو (١٤١).

زۆربەی کات لە (ش.گ)دا ناو ناسراو دەکرێت، پاشان مۆرفێمی (ان)ی کۆ وەردەگرێت، بەتایبەتی لەو ناوانەی دوادەنگیان ڤاوڵە. وەك:

مەگەز + ەکە + ان = مەگەزەکان

برا + ەکە + ان = براکان

دەرگا + ەکە + ان = دەرگاکان

پاساری + ەکە + ان = پاسارییەکان

مێرووچە + ەکە+ ان = مێرووچەکان

٣-٣-١/٣)مۆرفیمی توخم (ڕەگەز):

ڕەگەز یەکێکە لە پۆلە سینتاکسییە گرنگەکان، کە هەر لە سەردەمە کۆنەکانەوە لە زۆربەی زمانەکاندا دەرکەوتنێکی دیاری هەبووە: بۆ وێنە بەکارهێنانی ئەو نیشانانەی ئاماژە بەوە دەدەن، کە ئەم ناوە جیاوازە لەویتر لە ڕووی رەگەزەوە، بابەتێك بووە هەر لە کۆنەوە جێی بایەخ و گرنگی بووە لای زمانەوانەکان. هەندێك جاریش رەگەز تاکە جیاکەرەوەیە لە نێوان ئەو جووت وشانەی لە ڕووی واتاوە جیاوازن و لە ڕووی دەنگەوە هاوشێوەن. بێگومان ڕەگەزی زمانی لەسەر لۆجیکێکی تایبەتی دەڕوات بەمانای ئەوەی ڕەگەزی زمانی لە گەڵ ڕەگەز لە واقیعی سروشتیدا یەك ناگرێتەوە، ئەوە زاراوەیە، کە هەوا بە نێرو ئاسمان و زەوی بە مێ دادەنێت لە زمانی عەرەبیدا. [1]

نیشاندانی ئەوەی کە ڕەگەز لە ڕێزماندا پێویست ناکات درکێنەری ڕەگەز بێت لە زیندەوەرناسیدا زۆر ئاسانە. یەکەم ئەوەی، لەو جۆرە زمانانەدا، کە ئەو جیاوازییانەیان تێدایە ناوی شتە بێ گیانەکان و ناوەکانی ماناش، کە نێرو مێ بۆ ئەوان نییە، لە باری ڕەگەزەوە دیاری دەکرێن : بۆ وێنە لە عەرەبیدا جسم (تەن) – نێرە و و نفس (ڕەوان) – مێیە. دووهەم ئەوەیە تەنانەت لە تاکە زمانێکیشدا شت و دیاردەکانی نزیك لە یەکتر، کە سەر بە بابەتێکن بەبێ هیچ هۆیەك ڕەگەزی جیاوازیان هەیە. بە وێنە لە زمانی ئەڵمانیدا loffel (کەوچك) – نێرە، بەڵام gabel (چنگاڵ)- مێیە. سێیەم ئەوەیە، کە ناوی شت و دیاردەی تاکانە لە زمانە جیاوازەکاندا زۆربەی کات ڕەگەزی جیاوازیان هەیە. بە وێنە لە زمانی فەرەنسیدا SOLEIL (خورشید) – ڕۆژ- نێرە و LUNE مانگ – مێ، بەڵام لە زمانی عەرەبیدا مانگ نێرەو رۆژ مێیە. چوارەم ئەوەیە، کە لە هەندێك لەو زمانانەدا ڕەگەز هەمیشە نەگۆڕە، جا ئەو وشەیە چ بۆ ژن یان پیاو و یان بۆ ئاژەڵی نێر یان مێ بەکاربێت. بە وێنە لە زمانی

---

(١)-محمود السعران (٢٠٠٨: ٢٣٤).

فەرەنسیدا professeur (مامۆستا) هەمیشە نێرە بێ گوێدانە ئەوەی، کە ئەو کەسەی مامۆستایە ژن بێ یان پیاو. هەروەها وشەی souris (مشك) هەمیشە مێیە.[1]

لە زۆر زماندا جنسەکانی ناو بەهۆی کۆتایی وشەوە بێت یاخۆد هەر نیشانە و خاسیەتێکی ترەوە بێت لەیەك جیادەکرێنەوە. بە وێنە لە زمانی لاتینیدا، ناو سێ جنسی هەیە : جنسی نێر (genus masculinum) ؛ جنسی مێ (genus femininum) ؛ جنسی بێ لایەن (genus neutrum) ئەم سێ جنسە یا لە ڕێی واتاوە یا لە ڕێی نیشانەی کۆتاییەوە یا لە ڕێی پاشگرەوە لە یەکتر جیا دەکرێنەوە.[2]

لە دیالێکتی خوارووی زمانی کوردیدا، بەتایبەتی لە ناوچەی سلێمانی و هەندێك شوێنی تردا لە مێژە جنسەکانی ناو دەوریان نەماوە... بەڵام لە دیالێکتی ژووروو و هەندێك بەشە دیالێکتی خواروودا هەرچەندە لە حاڵەتی ئاساییدا نیشانەی جیاکردنەوەی جنس بەسەرچووە، بەڵام لە ڕستەدا بەتایبەتی لە دۆخی تیان و دۆخی بانگهێشتن و دۆخی ئیزافەدا ڕوون و ئاشکرا خۆیان دەنوێنن.[3] بەشێوەیەکی گشتی لە دیالێکتی خواروودا جنسی ناو لە ڕێگەی واتاوە دیاری دەکرێت. ئەگەرچی لە هەندێك ناوچەی سەر بە دیالێکتی خوارووەك سۆران و موکریان و هەندێك شوێنی دەورووپشتی سلێمانی بە پێی دۆخی تیان و بانگهێشتن نیشانەی ئەوتۆمان بەرچاو دەکەوێت، کە ئاماژەن بۆ جیاوازی ڕەگەزی نێرومێ، بەم شێوەی خوارەوە. بۆ نموونە:

دۆخی تیان: مۆرفیمی(ی) بۆ نێر

مۆرفیمی (ێ) بۆ مێ

دۆخی بانگهێشتن: مۆرفیمی (ە) بۆ نێر

مۆرفیمی (ێ) بۆ مێ

بەڵام لە (ش.گ)داو لە دۆخی تیاندا مۆرفیمی نێرومێ بە هیچ شێوەیەك بوونیان نییە، هەرچی مۆرفیمی نێرۆ مێیە بۆ دۆخی بانگهێشتن، ئەوە لە ئاخاوتنی ئێستای (ش.گ)دا زۆر بە کەمی بەکاردێن، ئەگەریش بەکاربێن مۆرفیمەکان هەندێك جار بە جیاواز بەکاردێن. بۆ نموونە مۆرفیمی (ە) لە گەڵ هەندێك ناوی نێرو مێدا بەکاردێت. وەك:

باوك + ە = باوە ـــــ باوە بێ.

دایك + ە = دایە ـــــ دایە بچۆ.

کەچی لەگەڵ ناوی (کوڕ) و (کچ)دا (ە) بۆ نێرو (ێ) بۆ مێ بەکار دێت. وەك:

---

(١)محەمەد ڕەزای باتینی (١٩٩٣: ٣٣- ٣٤).

(٢)ئەوڕەحمانی حاجی مارف (١٩٧٩: ١٦٣- ١٦٧).

(٣)سەرچاوەی پێشوو (١٦٧).

کوڕ + ە = کوڕە ـــــ کوڕە زوو بێ.
کچ + ێ = کچێ ـــــ کچێ زوو بێ.

تەنانەت هەندێك جار مۆرفیمی ناسراوی جێگای مۆرفیمی بانگکردنەکە بۆ نێرومێ دەگرێتەوە. وەك:

پیاو +ەکە = پیاوەکە ـــــ پیاوەکە بێ. کوڕەکە بێ.
ژن + ەکە = ژنەکە ـــــ ژنەکە بەسە . کەنیشکەکە بەسە.

هەروەها هەندێك جار لە شێوەزاری گەرمیاندا بەکاریگەری زمانی عەرەبی کەسەکان بە ناوی منداڵەکانیانەوە بانگ دەکرێن. وەك:

١- باوك ئارام بێ.
٢- دایك ئازاد بێ.

هەندێك جاریش بەمەبەستی بانگکردن وشەی (ئەبوو)ی عەرەبی و ناوێکی تر بەکاردێت. بۆ نموونە بە حەسەن دەوترێت (ئەبوو فەلاح) و بە حسین دەوترێت (ئەبوو عەلی)و بە محەمەد دەوترێت (ئەبوو جاسم)... تاد. ئەمە لە کاتێکدا ئەو کەسانە لەوانەیە ژنیشیان نەهێنابێت یان منداڵەکانیشیان ئەو ناوەی نەبێت. بەکارهێنانی وشەی (ئەبوو) یەکێك لەو ناوانە لە باری بانگکردندا وەکو نازناوێکی لێهاتووە بۆ ئەو ناوانەی، کە باسکران.

٤-١/٣)جێناو لە شێوەزاری گەرمیاندا:

جێناو لەو کەرەستە چالاکانەی زمانە، کە مرۆڤ زیاتر لە کەرەستەکانی تر لە ئاخاوتنی ڕۆژانەیدا پەنای بۆ دەباو بەکاری دێنێت، هەروەها یەکێکیشە لەو بابەتە زمانیانەی جیاوازی دەخەنە نێوان زار و شێوەزارەکانی زمانی کوردییەوە لە ناویشیاندا شێوەزاری سلێمانی و شێوەزاری گەرمیان. جیاوازییەکانیش زیاتر لە جێناوە لکاوەکان یان نووسەکەکاندایە، چونکە چ لە ڕووی فۆرم و چ لە ڕووی بەکارهێنانەوە جێناوی سەربەخۆ کەسی لەم دوو شێوە زارەدا جیاوازییەکی زۆریان نییە، جگە لەوەی کەسی دووەمی تاك (تۆ) دەبێت بە (تو) کەسی یەکەمی کۆ (ئێمە)دەبێت بە (یەمە) کەسی دووەمی کۆ (ئێوە) دەبێت بە (یەوە) لەهەندێك ناوچەی (ش.گ)دا. سەبارەت بە جیاوازی جێناوی لکاو، ئەوە ئەوەندە جیاوازییەکان لە بەکارهێنانیان و جێکەوتەیاندا بەدی دەکرێت ئەوەندە جیاوازی لە فۆرمیاندا بەدی ناکرێت. بڕوانە خشتەی ژمارە (٤) و (٥).

ژ	شێوەزاری سلێمانی		شێوەزاری گەرمیان	
	تاك	کۆ	تاك	کۆ
١	من	ئێمە	من	ئێمە/یەمە
٢	تۆ	ئێوە	تو	ئێوە/ یەوە
٣	ئەو	ئەوان	ئەو	ئەوان

خشتەی (٤)

	شێوەزاری سلێمانی						شێوەزاری گەرمیان					
	دەستەی یەکەم		دەستەی دووەم				دەستەی یەکەم		دەستەی دووەم			
			A		B				A		B	
ژ	تاك	کۆ	تاك	کۆ	تاك	کۆ	تاك	کۆ	تاك	کۆ	تاك	کۆ
١	م	مان	م	ین	م	ین	م	مان	م	ین/یمان	م	ین
٢	ت	تان	یت	ن	یت	ن	ت	تان	یت	ن/یتان	یت	ن
٣	ی	یان	∅	ن	ات/ێت	ن	ی	یان	∅	ن	ات/ێت	ن

خشتەی (٥)

٥-١/٣)ڕونانی وشە لە شێوەزاری گەرمیاندا:

لە زانستی زماندا ئەو بەشەی، کە لە چۆنێتی پێکهاتن و یاسای دروست بوونی وشەکانی ئەمڕۆی زمان دەکۆڵێتەوە پێی دەڵێین وشە ڕۆنان، وشەکانی زمانی کوردیش لە ڕووی ڕۆنانەوە دەبن بە دوو بەشەوە:

١- وشەی سادە: ئەو وشانەن، کە تەنیا لە وشەیەکی بنجی و سەربەخۆ پێك هاتوون. وەك: سەر، بەرد، دار، شار، هێز...تاد.

٢- وشەی نادە: ئەو وشانەن، کە لە وشەیەك و پاشگرێك یان پێشگرێك، یان زیاتر لە وشەیەکی بنجی بەشداری لە ڕۆنانیاندا دەکات. وەك:

باخچە، بەجەرگ، گوڵەگەنم، مارماسی، ...تاد.

لە زمانی کوردیشدا بۆ ڕۆنانی وشە چەند ڕێگەیەك هەیە. ئەوەی لە ناویاندا سەرەکی بێت (داڕشتن) و (لێکدان)ە — واتە ئەم دوو ڕێگەیە هۆیەکی گرنگن بۆ دروست کردنی وشەی داڕێژراو لێکدراو.

١-٥-١/٣)وشەی داڕێژراو:

لە وشەیەکی سادە و مۆرفیمێکی وشەداڕێژەر یان زیاتر پێك دێت. وەك:
ئاسنگەر ، بەهێز ، گوڵدان ، نەخۆش، کتێبخانە ، پرسگە .

زۆرێك لەو گیرەکانەی لە شێوەزارەکانی تری زاری ناوەڕاستدا بەشداری لە ڕۆنانی وشەدا دەکەن، لە (ش.گ)یشدا بەهەمان شێوە بەشداری دەکەن، بەڵام هەندێك جار هەست بە بوونی جیاوازی دەکەین لە شێوە و بەکارهێنانیاندا لە خوارەوەش ئاماژە بەم جیاوازییانە دەدەین .

ا- هەندێك جار بە هۆکاری دەنگسازی گۆڕان لە شێوە و فۆرمی گیرەکەکاندا دێتە ئاراوە بە وێنە (بە، ەوە) لە (ش.س)دا (وە، ۆ) بەرانبەری دەوستێتەوە لە (ش.گ)دا. وەك:

ش.س	ش.گ
بەتەمەن	وەتەمەن
بەتوانا	وەتوانا
بردنەوە	بردنۆ
هاتنەوە	هاتنۆ

ب- جیاوازی گیرەکەکان لە ڕۆنانی وشەیەکدا. وەك:

ش.س	ش.گ
مێرووله	مێرووچە (جیاوازی پاشگر)
خوێناوی	خوێناوڵ (جیاوازی پاشگر)

پ- لێکچوونی گیرەکەکان و جیاوازی لە وشە پێکهێنەرەکانی وشە داڕێژراوەکەدا. وەك:

ش.س	ش.گ
شینایی	سەوزایی
ڕاوەشاندن	ڕاتەکاندن (داتەکاندن)
بریندار	زامدار

لێ وەرگرتن	لێ سەندن
هەڵاوسان	پەنەمیان
هەڵپچڕاندن	هەڵتەکاندن

ت- هەندێك جار وشە داڕێژراوەکە لە شێوەزارێکیاندا وشەیەکی سادە لە شێوەزارەکەی تردا بەرانبەری دەوستێت.

ش.س	ش.گ
چیمەن	هەرێز
ڕاوەستان	وێسیان
لێخوڕین	ڕانین
مێشوولە	پەخشە
گەڕان	گڕخۆاردن (بۆ پیاسەو گەشت کردن)
گەڕان	مینەکردن (بۆ شت و کەس گەڕان)
گۆڕین	ئاڵشت کردن

ج- جیاوازی لە وشە و گێرەکەکانی وشە داڕێژڕاوەکەدا. وەك:

ش.س	ش.گ
هەڵاتن	ڕاکردن
ڕاکشان	هەڵاژیان
گەڕانەوە	هاتنۆ

٢-٥-١/٣)وشەی لێکدراو:

ئەو وشە ناسادەی کە بەلای کەمەوە دوو مۆرفێمی واتاداری تێدا بێت. وەك:

مارماسی ، دوودڵ ، بەردەنوێژ ، دەستپاك . هێلکەوڕۆن.

لە ڕۆنانی وشەی لێکدراوی (ش.گ)دا بە بەراورد بە (ش.س) لە پێکهاتنی هەندێك لە وشەکاندا هەست بە جیاوازی دەکەین .

ا- پێش وپاش خستنی پارچەکانی وشە لێکدراوەکە لەم دوو شێوەزارەدا. وەك:

ش.گ	ش.س
براژن	ژن برا
خۆیشك ژن	ژن خوشك
كردنەبەر	لەبەركردن
تاولەرز	لەرزوتا

ب- جیاوازی یەكێك لە پێكهێنەرەكانی وشە لێكدراوەكان. وەك:

ش.گ	ش.س
وازدان	وازهێنان
لە خەو كردن	خەو لێ زڕاندن
گەچكاری	سپیكاری
گردبوونەوە/خڕبوونەوە	كۆبوونەوە
كەلەوپا	سەروپێ
سەرەوخوار	سەرەوژێر
سەردەركردن	سەردەرچوون
خێراتن (خێرهاتن)	بەخێرهێنان
سەرخاسكردن	سەرچاككردن
سەربەرزكردنەوە	سەرهەڵبڕین
چاو بەرزكردنەوە	چاوهەڵبڕین
خڕبوونەوە	كۆبوونەوە
قەپ گرتن	گازگرتن
بەفراو	سەهۆڵاو
ئاو تەماتە	دۆشاوی تەماتە
بركدان	فرێدان

پ- هەندێك جار وشەیەكی سادە یان داڕێژراو لە (ش.س)دا بە وشەیەكی لێكدراو گوزارشتی لێ دەكرێت لە (ش.گ)دا، یان بە پێچەوانەوە. وەك:

ش.س	ش.گ
بوورانەوە	لەهۆش چوون
سکچوون	ڕەوانی
ناردن	ڕەوانەکردن
ڕوانین	سەیرکردن (تەماشاکردن)
داپیرە	دادا، نەنە
باپیرە	بابا
خواربوونەوە	چەمانەوە
کەمەر	ناوقەد
دووپشك	کلاژدم
تێپەڕین	ڕەدبوون

ت- هەندێك جار وشە لێکدراوەکان لەم دوو شێوەزارەدا بەتەواوی لەیەك جیاوازن. وەك:

ش.س	ش.گ
هەناسەسواری	تەنەنەفەسی (تەنگەنەفەسی)
فریودان	دەسخەرۆ
دەست لێ بەردان	وازلێ هێنان
ڕوو وەرگێڕان	پشت تێ کردن

ج- لە هەندێك وشەی لێکدراودا شوێنی پاشگری (ەوە/ۆ) لەم دوو شێوەزارەدا دەگۆڕێت. وەك:

ش.س	ش.گ
لەبیرچوونەوە	لەبیرۆچوون
لەکوڵ کردنەوە	لەکۆڵۆکردن
چاك کردنەوە	چاکۆ کردن
باش بوونەوە	باشۆبوون

٦-١/٣)کردار لە شێوەزاری گەرمیاندا:

کردار یەکێکە لەو کەرەستە سەرەکییانەی ڕۆلی گرنگ لە ئاخاوتندا دەگێڕێت. ئەوەی لە کەرەستەکانی تری جیا دەکاتەوە بوونی کات و کەس و ژمارەیە لە ناوڕۆکیدا. بەواتایەکی تر کردار لە زمانی کوردیدا خاوەنی تایبەتێتی حاڵەتی کەس(یەکەم، دووەم،سێیەم)؛ ژمارە (تاك، کۆ)؛ کات(ڕانەبردوو : ئێستا، ئایندە؛ رابڕدوو: سادە، بەردەوام، تەواو، دوور) ؛ ڕێژە (هەواڵی، مەرجی، فەرمانی) ؛ ئەرێنی و نەرێنی ؛ تێپەڕی تێنەپەڕی، کارا دیارو کارا بزری ؛ سادەیی و ناسادەیی (دارێژراو، لێکدراو) ؛ ڕەگ و قەدە.[١] مۆرفۆلۆژیای کردار لە زۆربەی زمانەکاندا لە هەموو بەشە ئاخاوتنەکانی تر ئالۆزی زیاترە.[٢] کردار کە چەمکی ڕوودان لە خۆ دەگرێت، چەند لایەنێکی دانەبڕاوی هەیە و بە کاتە گۆڕییەکانی مۆرفۆلۆژی ئاماژەیی گشتی ناو دەبرێت و گیرەکە ڕێزمانییەکانی: کات (Tense)، ئەسپێکت(Aspekt) [٣]، ڕووکار(Mood) دەیان نوێنن.[٤].

١-٦-١/٣)ڕێژەکانی کردار لە شێوەزاری گەرمیاندا:

ڕێژە یان ڕووکار (Mood)، بریتیە لە هەستی قسەکەر بەرانبەر بە ڕاستی ڕوودان یان کردار، لە ڕوانگەی ئەنجامدان و جێبەجێ بوون یان جێبەجێنەبوونی کردارەوە،[٥] واتە: هەڵوێستی قسەکەرە بەرانبەر ئەوەی، کە دەیڵێ، کە لە شێوە جیاوازەکانی کردارەوە دەست دەکەوێت.[٦] لە زمانی کوردیشدا لە ڕووی وشەسازییەوە دەتوانین سێ ڕێژەی کردار جیابکەینەوە:(١- هەواڵی ؛ ٢- مەرجی ؛ ٣- فەرمانی). لە شێوەزاری گەرمیانیشدا هەمان دابەش کردن بەدی دەکرێت.

١-١-٦-١/٣)ڕێژەی هەواڵی (ئیخباری):

پێش ئەوەی قسە لەسەر ئەم ڕێژەیە بکەین لە ڕووی کاتەوە، پێویستە باس لەوە بکەین، کە دوو جۆر کاتمان هەیە، ١- کاتی سروشتی (Time). ٢- کاتی ڕێزمانی (Tense).

---

(١)ئەوڕەحمانی حاجی مارف (٢٠٠٠: ٤-٥).

(2)Katamba (1993: 220).

٣- ئەسپێکت هەڵگری چەمکی کاتە و ماوەی ڕوودانی کردار لە ئێستا و ڕابردوو ، ڕانەبردوودا دەخاتە ڕوو، مەبەست لە ماوە: سەرەتاو کۆتایی، تەواوبوون و تەواونەبوون یان درێژەکێشان دەگرێتەوە، هەروەها کاتێکی چەسپاو جێگیر نیشان نادات، چونکە بەردەوام بوونی ڕوودانی کردار نیشان دەدات. بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: ا- ئەبوبەکر عومەر قادر (٢٠٠٣: ٦٣). ب- کورش صفوی (٢٠٠٤: ٣٥). پ- غلام رضا ارذنط (٢٠٠٢: ١٤٢).

(٤)ئەبوبەکر عومەر قادر (٢٠٠٣: ٦٠).

(٥)سەرچاوەی پێشوو (٦٧).

(٦)بائیز عومەر ئەحمەد(٢٠٠٥: ٣)

١-كاتی سروشتی(Time): كاتی ڕوودان و ڕوونەدانی كردارێكە، كە لە كات و شوێنێكی دیاریكراو قسەو گفتوگۆی لەسەر دەكرێت، لە ڕێگەی واتا و مەبەستەوە ئاماژەی پێ دەكرێت.[١]

٢-كاتی ڕێزمانی (Tens): كاتی ڕێزمانی كاتیگۆری سینتاكسیە و جۆری كاتەكان (ڕابردوو و ڕانەبردوو) وەك پەیوەندییەكی ڕاستەوخۆی كات جیادەكاتەوە[٢]، واتە كاتی ڕوودانی كردارێكە لە ڕێگەی نیشانە مۆرفۆلۆژییەكانەوە وەكو گیرەكی ڕێزمانی ئاماژەی پێ دەكرێت و لەژێر كاریگەری یاسای سینتاكسی ئالۆزدا و تەم و مژی دەرڕوێنێتەوە، كەواتە دەكرێت بڵێین لە نێوان كاتی سروشتی و كاتی ڕێزمانیدا پەیوەندییەكی یەك بەیەك لە ئارادا نییە.[٣] هەروەها پەیوەندی فۆرمی كردار بەكاتەوە، پەیوەندییەكی چەسپاو جێگیر نییە، چونكە چوارچێوە (سیاق)ی زمان و بارودۆخ و فۆرمە بەشدارەكانی ڕۆنانی ڕستە دەیان گۆڕن.[٤] لە زمانی كوردیشدا كاتی ڕێزمانی بەسەر كاتی ڕابردوو و ڕانەبردوودا دابەش دەبێت.

ا/ڕابردووی ڕێژەی هەواڵی:

ڕابردووی ڕێژەی هەواڵی بە پێی ماوەی دەست پێكردن و ماوەی خایاندن و كۆتایی هاتنی ڕوودان بەسەر چوار جۆردا دابەش دەبێت.

١- ڕابڕدووی سادەی[5]هەواڵی:

ئەم جۆرە كردارە لە ڕەگی ڕابردوو و یەكێك لە مۆرفیمەكانی كاتی رابردوو (د، وو، ت، ی، یا[٦])پێك دێت و مۆرفیمی ئەسپێكت بەشداری لە ڕۆنانەكەیدا ناكات. یاساكەی بەم شێوەیەیە.

ڕەگی ڕابردوو + مۆرفێمی كاتی رابردوو + جێناوی لكاو = ڕابردووی سادەی هەواڵی

لە شێوەزاری گەرمیاندا هەمیشە بۆ كرداری ڕابردووی تێپەڕ دەستەی یەكەمی جێناوەكان (م، ت، ی، مان، تان، یان) و بۆ كرداری ڕابردووی تێنەپەڕ دەستەی دووەمA (م، یت،∅ ، یمان/ین، یتان/ن، ن) و بۆ ڕانەبردوو دەستەی دووەم B (م، یت، ات/ێت، ین، ن، ن) بەكاردێت.

ڕەگی ڕابردوو	م. كاتی ڕابردوو	جێناوی لكاو	ڕابردووی سادەی هەواڵی
بر(تێپەڕ)	د	ت	بردت (بردت)
برژ(تێنەپەڕ)	یا	یمان	برژیایمان (برژاین)

---

(١)محەمەد ڕەزای باتینی (١٩٩٣: ٣٩).

(٢)Trask(1993: 274).

(٣)محەمەد ڕەزای باتینی (١٩٩٣: ٣٩).

(٤) نایف خرما (١٩٧٨: ١٣١).

(٥)ئەم ڕێژەیە رابڕدووی (ڕووت و ڕەها)یشی پێ وتراوە لە زمانی كوردیدا.

(٦)مۆرفیمی كاتی ڕابردوو لە (ش.گ)دا (یا) یە بە بەراورد بە (ش.س)ی كە (ا)ە.

٢- ڕابردووی تەواوی هەواڵی:

لەم جۆرە کردارەدا جگە لە ڕەگی ڕابردوو و مۆرفیمی کاتی رابڕدوو ئەسپێکتی (ە)ش بەشداری لە ڕۆنانەکەیدا دەکات، یاساکەی بەم شێوەیە:

ڕەگی ڕابردوو + مۆرفیمی کاتی رابردوو + جێناوی لکاو + ئەسپێکتی (ە) = ڕابردووی تەواوی ئیخباری

ڕەگی ڕابردوو	م. کاتی ڕابردوو	جێناوی لکاو	ئەسپێکت	ڕابردووی تەواوی هەواڵی
هاور(تێپەڕ)	د	م	ە	هاوردمە (هێناومە)
کەف(تێنەپەڕ)	ت	یت	ە	کەفتیتە (کەوتوویتە)

کەواتە لەم نموونانەوە بۆمان ڕوون دەبێتەوە کە لە (ش.گ)دا نیشانەی جۆری کرداری تەواو (ە) یە بە بەراورد بە (ش.س)ی کە (ووە/وە)یە.

٣- ڕابردووی دووری هەواڵی:

فۆرمی ئەم کردارە لە هەندێك ناوچەی گەرمیان وەکو کەلار و ناوچەکانی دەوروبەری بە یاریدەی ڕەگی ڕابردوو و کرداری یاریدەدەری (بوو)ە سازدەبێت، بەڵام لە (ش.گ)دا بە گۆڕانی دەنگسازی دەنگی (ب) ەکەی سوواوە و بووە بە (وو یان وی). یاسای پێکهاتنی ئەم کردارەش بەم شێوەیە:

ڕەگی ڕابردوو + مۆرفیمی کاتی رابڕدوو + کرداری یاریدەدەر (وو/وی) + جێناوی لکاو = ڕابردووی دووری هەواڵی

ڕەگی ڕابردوو	م. کاتی ڕابردوو	کرداری یاریدەدەر(بوو)	جێناوی لکاو	ڕابردووی دووری هەواڵی
شۆر(تێپەڕ)	د	وو/وی	م	شۆردووم/شووردویم (شتبووم)
هەڵاژ(تێنەپەڕ)	یا	وو/وی	یتان	هەڵاژیاویتان/هەڵاژیاویتان(ڕاکشابوون)

لە هەندێك ناوچەی تری گەرمیان وەکو کفری و ناوچەی زەنگ ئاباد کرداری (بوو) فۆرمی (بی) وەردەگرێت. ئەوکات یاساکە بەم شێوەی لێ دێت:

ڕەگی ڕابردوو + مۆرفێمی کاتی ڕابردوو + کرداری یاریدەدەر(بی) + جێناوی لکاو = ڕابردووی دووری هەواڵی

ڕەگی ڕابردوو	م.کاتی ڕابردوو	کرداری یاریدەدەر	جێناوی لکاو	ڕابردووی دووری هەواڵی
شۆر(تێپەڕ)	د	بی	م	شۆردبیم (شتبووم)
هەڵاژ(تێنەپەڕ)	یا	بی	یمان	هەڵاژیابیمان(ڕاکشابووین)

٤- ڕابردووی بەردەوامی هەواڵی:

ئەم کردارە بەهەمان یاسایی (ش.س) لە (ش.گ)یشدا پێك دێت، بەڵام هەمیشە لە بری ئەسپێکتی(دە) (ئە) بەکاردێت. یاساکەی بەم شێوەیەیە:

ئەسپێکتی (ئـە)+ ڕەگی ڕابردوو + مۆرفیمی کاتی ڕابردوو = ڕابردووی بەردەوامی هەواڵی

شوێنی جێناوی لکاویش بەپێی (تێپەڕی و تێنەپەڕ)ی کردارەکە دەگۆڕێت.

ئەسپێکت	جێناوی لکاو	ڕەگی ڕابردوو	م.کاتی ڕابردوو	رابردووی بەردەوامی هەواڵی
ئە	ت	تەڤان (تێپەڕ)	د	ئەت تەڤاند (ئەت هاویشت)

ئەسپێکت	ڕەگی ڕابردوو	م.کاتی ڕابردوو	جێناوی لکاو	رابردووی بەردەوامی هەواڵی
ئە	کەف (تێنەپەڕ)	ت	ن	ئەکەفتن (ئەکەوتن)

ب/ ڕانەبردووی ڕێژەی هەواڵی:

ئەم ڕێژەیەش بە هەمان شێوەی (ش.س) پێك دێت جگە لە بەکارهێنانی ئەسپێکتی(ئە) لە بری (دە). یاساکەی بەم شێوەیەیە:

ئەسپێکتی (ئـە) + ڕەگی ڕانەبردوو + جێناوی لکاوی دەستەی دووەم B = ڕانەبردووی هەواڵی

ئەسپێکت	ڕەگی ڕانەبردوو	جێناوی لکاو	ڕانەبردووی هەالی
ئە	نووس (تێپەڕ)	ین	ئەنووسین (ئەنووسین)
ئە	گە (تێنەپەڕ)	ین	ئەگەین (ئەگەین)

٢-١-٦-١/٣) ڕێژەی خۆزگە و مەرجی(ئینشائی):

ڕیژەی مەرجیش هەروەکو ڕێژەی هەواڵی لە ڕووی کاتەوە دابەش دەبێت بەسەر:

ا- ڕابردوو

ب- ڕانەبردوو

ا/ ڕابردووی ڕێژەی مەرجی:

لـە ئاخـاوتنی ئێسـتای (ش.گ)دا تـەنیا دوو جـۆر رابـردووی ڕێـژەی مـەرجیمان هەیـە، کـە ئـەویش ڕابـردووی سـادە و تـەواوە. واتـە تـەنیا ئـەم دوو کـردارە فۆرمیـان هەیـە، هەرچـی ڕابـردووی دوورو بەردەوامە فۆرمێکی تایبەتیان لەم شێوەزارەدا نییە.

١- ڕابردووی سادەی مەرجی:

ئەم کردارەش بە دانانی مۆرفیمی ڕێژە (بـ) لەسەرەتای کرداری ڕابردووی سادەی هەواڵی و دانانی مۆرفیمی (ایە) لە پاشەوە ساز دەبێت. کە یاساکەی بەم شێوەی خوارەوەیە:

مۆرفیمی ڕێژە (بـ)+ ڕابردووی سادەی هەواڵی + تەواوکەری مۆرفیمی ڕێژە (ایە) = ڕابردووی سادەی مەرجی

(بـ...ایە) بەیەکەوە مۆرفیمی ڕێژە (mood)ن

لێرەشدا شوێن و جۆری جێناوی لکاو بەپێی (تێپەڕی و تێنەپەڕ)ی کردارەکە دەگۆڕێت.

م.ڕێژە (mood)	جێناوی لکاو	ڕابردووی سادەی هەواڵی	تەواوکەری م. ڕێژە	ڕابردووی سادەی مەرجی
بـ	ت	هـــــــــاورد (تێپەڕ)	ایە	بتهاوردایە
بـ	یان	برد (تێپەڕ)	ایە	بیانبردایە

م.ڕێژە	ڕابردووی سادەی هەواڵی	جێناوی لکاو	تەواوکەری م. ڕێژە	ڕابردووی سادەی هەواڵی
بـ	خەفت (تێنەپەڕ)	ن	ایە	بخەفتنایە
بـ	لەرزی (تێنەپەڕ)	ن	ایە	بلەرزینایە

٢- ڕابردووی تەواوی مەرجی:

ئەم کردارەش هەروەکو (ش.س) پێك دێت، بەڵام مۆرفیمی ڕێژەی(بێت) کە مۆرفیمی ڕێژەی مەرجیی تەواوە، لە (ش.س)دا دەگۆڕێت بە (وێت)لە (ش.گ)دا، واتە فۆنیمی /ب/ دەگۆڕێت بە /و/ . یاساکەیشی بەم شێوەی خوارەوەیە.

ڕابردووی سادەی هەواڵی + مۆرفیمی ڕێژە(وێت) + جێناوی لکاو = ڕابردووی تەواوی مەرجی

ڕابردووی سادەی هەواڵی	م.ڕێژە	جێناوی لکاو	ڕابردووی تەواوی مەرجی
وەشاند (تێپەڕ)	وێت	یان	وەشاندوێتیان (چاندبێتیان)
کەفت (تێنەپەڕ)	وێت	ن	کەفتوێتن (کەوتبێتن/کەوتبن)

ب/ڕانەبردووی ڕێژەی مەرجی:

ئەم کردارە لە ڕووی ڕۆنانەوە هیچ جیاوازییەکی نییە لە (ش.س) و(ش.گ)دا ، کە یاساکەی بەم شێوەیەیە:

مۆرفیمی ڕێژه (بـ)   + ڕەگی ڕانەبردوو + جێناوی لکاو = ڕانەبردووی ڕێژەی مەرجی

م.ڕێژه	ڕەگی ڕانەبردوو	جێناوی لکاو	ڕانەبردووی مەرجی
بـ	ێر (تێپەڕ)	ین	بێرین
بـ	خەو (تێنەپەڕ)	ن	بخەون

کرداری (هاوردن - هێنان) له (ش.گ)دا له چواچێوەی ڕستەی ئاساییدا ڕەگەکەی (ێر) ە .
قازانەکان بێرن. (مەنجەڵەکان بهێنن.)

بەڵام له ڕستەی مۆرفۆسینتاکسدا، واته گەر بکەرو بەرکار له ڕۆنانی کردارەکەدا هاتن، ئەوه دەنگی (ت) له ڕۆنانی کردارەکەدا پەیدا دەبێت. وەك: بیتێرن . (بیهێنن.)

٣-١-٦-١/٣)ڕێژەی فەرمان(داخوازی):

ئەم ڕێژەیه له ڕووی کاتەوه بەستراوه به کاتی ئێستاوه له ڕووی کەس و ژمارەیشەوه پەیوەسته به کەسی دووەمی تاك یان کۆوه، له (ش.س)و(ش.گ)یشدا هەمان یاسای پێکهێنانیان هەیه، که بەم چەشنەیه.

مۆرفیمی ڕێژه (بـ) + ڕەگی ڕانەبردوو + جێناوی لکاو (ە – بۆ کەسی دووەمی تاك / ن – بۆ کەسی دووەمی کۆ)

م.ڕێژه	ڕەگی ڕانەبردوو	جێناوی لکاو	ڕێژەی فەرمان
بـ	سێن (تێپەڕ)	ە/ن	بسێنە/بسێنن (بکڕە/بکڕن)
بـ	خەف(تێنەپەڕ)	ە/ن	بخەفە/بخەفن(بنوو/بنوون)

کرداری (هاتن) فۆرمی ڕێژەی فەرمانەکەیان له (ش.س)و (ش.گ)دا جیاوازه. بەوێنه (هاتن) له (ش.س)دا کرداری فەرمانەکەی (وەره) یه، که حاڵەتێکی شازەو پەیوەندی به ڕەگی (هات)ەوه نییه، بەڵام له (ش.گ)دا کرداری فەرمانی (هاتن)، (بێ) یەو ڕەگەکەی له (هات)ەوه وەرگیراوه بەم چەشنەی خوارەوه.

بـ + ڕەگی ڕانەبردووی هات (ێ) + ە = کرداری فەرمانی (هات)
بـــ + ێ + ە = بێ ـــــــ   تۆ بێ بۆ ماڵمان . (تۆ وەره بۆ ماڵمان.)

٢-٦-١/٣)کرداری گەرەك(ویستن) لە شێوەزاری گەرمیاندا:

کرداری ویستن لە زمانی کوردیدا بە پێی زارو شێوەزارەکان فۆرمی جیاواز وەردەگرێت بە وێنە لە شێوەزاری سلێمانیدا فۆرمی (ویستن) و لە زاری کرمانجی سەروودا فۆرمی (ڤیان) و لە زاری باشوور(لوڕی)دا فۆرمی (تواستن) و لە شێوەزاری هەورامی و گەرمیانیشدا فۆرمی (گەرەك) وەردەگرێت. بۆ گەردان کردن و دیاری کردنی کاتی ڕابردوو و ئێستای (گەرەك) پێویستە پەنا ببەینە بەر ڕستە، واتە لە ڕێگەی ڕستەوە زیاتر کاتەکەی دیاری دەکرێت.

١-٢-٦-١/٣)کرداری(گەرەك) بە پێی ڕێژەی هەواڵی:

کرداری گەرەك بە پێی ڕێژەی هەواڵی بەسەر ڕێژەی ڕابردوو و ڕانەبردوودا دابەش دەبێت.

ا- ڕابردووی ڕێژەی هەواڵی (گەرەك):
بۆ ڕابردوو لە جۆرەکانی (سادە، تەواو، دوور، بەردەوام)دا تەنیا کرداری تەواو و دوور فۆرمی تایبەتی هەیە بۆ کرداری گەرەك لە شێوەزاری گەرمیاندا.[1]

١- ڕابردووی تەواوی هەواڵی:
ڕابردووی تەواو بۆ کرداری (گەرەك) لە شێوەزاری گەرمیاندا لە فۆرمی گەرەك و نیشانە یان ئەسپێکتی کردارو جێناوی لکاو پێك دێت. بڕوانە(٣).

٣)ئەو ئێمەی گەرکوە.
گەرەکیوە.

یاساکەیشی بەم چەشنەیە:

ڕەگ	جێناوی لکاوی دەستەی یەکەم	ئەسپێکت
گەرەك	(ی)	وە

٢- ڕابردووی دووری هەواڵی:

کرداری (گەرەك) بۆ ئەم جۆرەیان لە فۆرمی گەرەك و کرداری یاریدەدەری (بوو)، (کە لە شێوەزاری گەرمیاندا لە شێوەی (وو)دا دەردەکەوێت) لە گەڵ جێناوی لکاو پێك هاتووە. بڕوانە (٤).

---

(١)سەرکەوت عەبدوڵا حوسێن لە نامەکەیدا بە هەڵە چوار جۆری ڕابردووی بۆ کرداری (گەرەك) دیاری کردووە (سادە- گەرەکمە، بەردەوام- ئەمگەرەگ، دوور- گەرەکموی ، تەواو- گەرەکمە) پێشی وایە سادە و تەواو هەمان فۆرمیان هەیە(گەرەکمە)، لە ڕاستیدا فۆرمی (گەرەکمە) بۆ ڕانەبردووی(ئێستا)یە، هەرچی فۆرمی (ئەمگەرەك)ە بە هیچ شێوەیەك لە شێوەزاری گەرمیاندا بەکارنایەت. بڕوانە: سەرکەوت عەبدوڵا حوسێن (٢٠٠٨: ٣٤).

٤)ئێمە ئەومان گەرەکوو.　　　　ئێمە ئەومان ویستبوو.

گەرەکمانوو /گەرەکوومان　　　　ویستبوومان

یاساکەی بەم دوو شێوەیەیە:

ڕەگ	جێناوی لکاوی دەستەی یەکەم	کرداری یاریدەدەر (بوو)
گەرەك	مان	وو

ڕەگ	ئەسپێکت	جێناوی لکاوی دەستەی یەکەم
گەرەك	وو	مان

فۆرمی (گەرەکمانوو)، یاخود یاسای یەکەم زیاتر بەکاردێت.

ب- ڕانەبردووی ڕێژەی هەواڵی (گەرەك):

کرداری گەرەك بۆ کاتی ئێستا لە ڕەگی (گەرەك) و جێناوی لکاوی دەستەی یەکەم و مۆرفیمی کاتی ئێستا(ە) پێك دێت. بڕوانە (٥).

٥) من پارەکەم گەرەکە.　　　　من پارەکەم ئەوێت.

گەرەکمە.　　　　ئەمەوێت.

یاساکەی بەم شێوەیەیە:

ڕەگ	جێناوی لکاوی دەستەی یەکەم	م. کاتی ئێستا
گەرەك	م	ە

ئەو شایانی تێبینی کردنە کرداری (گەرەك) بۆ ڕابردوو و ئێستایش جێناوی لکاوی دەستەی یەکەم (م-مان) وەردەگرێت.

٣/١-٦-٢-٢)کرداری(گەرەك)بە پێی ڕێژەی مەرجی:

ڕێژەی مەرجی بۆ کرداری (گەرەك) بە پێی کات بۆ ڕابردوو و ڕانەبردوو دابەش دەکرێت.

ا/ ڕابردووی ڕێژەی مەرجی (گەرەك):

تەنیا یەك جۆر ڕابردووی مەرجی بۆ کرداری (گەرەك) بوونی هەیە، ئەویش ڕابردووی دووری مەرجی یە، هەرچی جۆرەکانی ترە بەکارنایەن یان فۆرمیان نییە. بڕوانە(٦).

٦)ئەگەر گەرەكتانووایە بۆتانی ئەهاورد.   ئەگەر بتان ویستبووایە بۆی ئەهێنان.

یاساکەی بەم شێوەیەیە:

ڕەگ	جێناوی لکاوی دەستەی یەکەم	کرداری یاریدەدەر (بوو)	م.ڕێژە
گەرەك	تان	وو	ایە

ب- ڕانەبردووی ڕێژەی مەرجی (گەرەك):

کرداری گەرەك بۆ کاتی ڕانەبردووی مەرجی لە ڕەگی (گەرەك) و جێناوی لکاوی کۆمەڵەی یەکەم و ڕەگی کرداری بوون (و) و مۆرفیمی کاتی ڕانەبردوو پێك هاتووە. بڕوانە (٧).

٧)ئەگەر (گەرەکمبوێ/ گەرەکموێ) خانییەکەت بۆ دەفرۆشم.   ئەگەر بمەوێ خانووەکەت بۆ دەفرۆشم.

یاساکەی بەم چەشنەیە:

ڕەگ	جێناوی لکاوی دەستەی یەکەم	م.ڕێژە	ڕەگی کرداری (بوو)	م.کاتی ڕانەبردوو
گەرەك	م	بـ/∅	و	ێ

لە ڕاستیدا فۆرمی (گەرەکموێ) زیاتر بەکاردێت، هەروەها گەرەك وەکو کرداری یاریدەدەریش لە فۆرمی (گەرە/گەرەکە)دا بەکاردێت. بڕوانە (٨).

٨) گەرە / گەرەکە ئیمساڵ دەرچم.   پێویستە ئەمساڵ دەربچم.

٣-١/٣-٦)کرداری (بوون) لە شێوەزاری گەرمیاندا:

لە ئاستی ڕستەسازیدا (بوون) بە هەموو فۆرم و گەردانەکانیەوە وەك کارێکی تێنەپەڕ کار دەکات تەنیا جیاوازی لە گەڵ سەرجەم چاوگەکانی تردا لەوەدایە، کە دەتوانێت هەموو کاتەکانی (ئێستا، داهاتوو و ڕابردوو) بەیەکەوە دروست بکات.[١]

---

(١)عەبدولوەهاب خالد موسا، (٢٠٠٠: ٣٨).

١/٣-٦-١-٣-١)جۆرە جیاوازەکانی کرداری (بوون):

بە پێی ئەو واتاو چەمکانەی کرداری بوون لە ئاخاوتندا دەیان گەیەنێت جۆری جیاواز بەخۆوە دەگرێت، بەگشتیش دەتوانرێت چوار جۆر بەکارهێنانی (بوون) جیابکرێتەوە.[1]

(١)بوونی بوونایەتی ((کینونە))

(٢)بوونی گۆڕان ((صیرورە))

(٣)بوونی هەبوون ((خاوەنێتی))

(٤)بوونی هەیی ((وجود))

١/٣-٦-١-٣-١-١)بوونی بوونایەتی:

کرداری (بوون) لەم بارەدا بۆ کاتی ئێستاو و ڕابردوو و داهاتووش بەکاردێت. لە هەموو ئەو کاتانەشدا پێویستی بە تەواوکەر دەبێت.

١- بوونی بوونایەتی بۆ کاتی ئێستا:

ڕەگی کردار(بنکەی کردار)ی بوون بۆ کاتی ئێستا لە شێوەی مۆرفێمی سفردا دەردەکەوێت، جگە لە تەواوکەر جێناوی لکاوی دەستەی دووەم (A) (م، یت، ∅، یمان/ین، یتان/ن، ن) ە لە ڕۆنانی کردارەکەدا بەشداری دەکات، مۆرفیمی کاتی ئێستایش لە کاتی کەسی سێیەمی تاکدا دەردەکەوێت و (ە)یە. بڕوانە (٩).

٩)١- من کوردم . ئێمە کوردیمان/کوردین.

٢- تو کوردی. ئێوە کوردیتان/کوردن.

٣- ئەو کوردە. ئەوان کوردن.

یاساکەیشی بەم شێوەیەیە:

بەشی بکەر	تەواوکەر	ڕەگی کردار	م. کاتی ئێستا	جێناوی لکاو
من	**کورد**	∅	∅	**م**
تو	**کورد**	∅	∅	**یت**
ئەو	**کورد**	∅	**ە**	∅
ئێمە	**کورد**	∅	∅	**یمان/ین**
ئێوە	**کورد**	∅	∅	**یتان/ن**
ئەوان	**کورد**	∅	∅	**ن**

---

(١)فەرەیدون عەبدول (٢٠٠٠: ٧١).

ب- بوونی بوونایەتی بۆ کاتی ڕابردوو:

کرداری بوون بۆ کاتی ڕابردوو جگە لە تەواوکەر لـە ڕەگـی کـرداری بـوون و مـۆرفیمی کـات و جێنـاوی لکاوی دەستەی دووەم (A) پێك دێت، لە هەنـدێك ناوچـەی گـەرمیان وەك کـەلار و دەوروبـەری ڕەگـی کـرداری بـوون شـێوەی مـۆرفیمی (∅)وەردەگرێـت و مـۆرفیمی کـاتیش شـێوەی (وو) یـان (وی) وەردەگرێت. بڕوانە (١٠).

١٠) ١- من باش(وو/وی)م. ئێمە باش (وو/وی)یمان/ین.
٢- تو باش (وو/وی)یت. ئێوە باش (وو/وی)یتان/ن.
٣- ئەو باش (وو/وی)∅ . ئەوان باش(وو/وی)ن.

یاساکەیشی بەم شێوەیەیە:

بەشی بکەر	تەواوکەر	ڕەگی کردار	م. کاتی ڕابردوو	جێناوی لکاو
من	باش	∅	وو/وی	م
تو	باش	∅	وو/وی	یت
ئەو	باش	∅	وو/وی	∅
ئێمە	باش	∅	وو/وی	**یمان/ین**
ئێوە	باش	∅	وو/وی	**یتان/ن**
ئەوان	باش	∅	وو/وی	**ن**

لـە هەنـدێك ناوچـەی تـری گـەرمیان وەك کفـری و ناوچـەی زەنـد ئابـاد ڕەگـی کـرداری بـوون شێوەی (ب)ەو مۆرفیمی کاتیش فۆرمی (ی) وەردەگرێت. بڕوانە(١١).

١١) ١- من خاس(بی)م. ئێمە خاس (بی)یمان/ین.
٢- تو خاس (بی)یت. ئێوە خاس (بی)یتان/ن.
٣- ئەو خاس (بی)∅ . ئەوان خاس(بی)ن.

یاساکەیشی بەم شێوەیەیە:

بەشی بکەر	تەواوکەر	ڕەگی کردار	م. کاتی ڕابردوو	جێناوی لکاو
من	خاس	ب	ی	م
تو	خاس	ب	ی	یت
ئەو	خاس	ب	ی	∅

ئێمە	خاس	ب	ی	**یمان/ین**
ئێوە	خاس	ب	ی	**یتان/ن**
ئەوان	خاس	ب	ی	**ن**

پ- بوونی بوونایەتی بۆ کاتی داهاتوو:

کرداری بوون بۆ کاتی داهاتوو جگە لە تەواوکەر لە ئەسپێکتی (ئـ) و ڕەگی کرداری بوون (و)[1] و جێناوی لکاوی دەستەی دووەم (B) (م، یت، ێت، ین، ن، ن)پێك دێت. بڕوانە (١٢).

١٢)١- من چاك ئەوم. ئێمە چاك ئەوین .

٢- تۆ چاك ئەویت. ئێوە چاك ئەون.

٣- ئەو چاك ئەوێت. ئەوان چاك ئەون.

یاساکەیشی بەم شێوەیە:

بەشی بکەر	تەواوکەر	ئەسپێکت	ڕەگی کردار	م.کاتی ڕانەبردوو	جێناوی لکاو
من	چاك	ئە	و	∅	م
تو	چاك	ئە	و	∅	یت
ئەو	چاك	ئە	و	∅	**ێت**
ئێمە	چاك	ئە	و	∅	**ین**
ئێوە	چاك	ئە	و	∅	**ن**
ئەوان	چاك	ئە	و	∅	**ن**

٣/١-٦-٣-١-٢)بوونی گۆڕان:

کرداری بوون لەم بارەیدا لە شێوەزاری گەرمیاندا بۆ کاتی ڕابڕدوو و ڕانەبردوو بەکاردێت.

ا- بوونی گۆڕان بۆ کاتی ڕابردوو:

کرداری بوون بۆ کاتی ڕابردوو، جگە لە تەواوکەر کە بەیاریدەی پێشناوێکەوە دێت، لە ڕەگی کرداری (بوون - بـ) و مۆرفیمی کات (وو/وی) و جێناوی لکاوی دەستەی دووەم(A)پێك دێت. بڕوانە (١٣).

---

(١)(و) ڕەگی کرداری (بوون) ە، کە (بـ)ە، بەڵام بەکاریگەری دەنگسازی شێوەزاری گەرمیان گۆڕاوە بۆ (و)، لەبەر ئەوەی زۆربەی کات دەنگی (بـ) لە شێوەزاری گەرمیاندا گەر دەنگی ڤاوڵ بکەوێتە پێش یان پاشی، ئەوە دەگۆڕێت بە دەنگی (و).

۱۳)۱- من بوومە/بویمە مامۆستا. ئێمە بوویمانە/بویمانە/بووینە مامۆستا

۲- تو بوویتە/بویتە مامۆستا. ئێوە بوویتانە/بویتانە/بوونە مامۆستا.

۳- ئەو بووە /بویە مامۆستا. ئەوان بوونە/ بوینە مامۆستا.

یاساکەی بەم شێوەیەیە:

بەشی بکەر	ڕەگی کردار	م.کاتی ڕابردوو	جێناوی لکاو	پێشناو	تەواوکەر
من	بـ	وو/وی	م	ە	مامۆستا
تو	بـ	وو/وی	یت	ە	مامۆستا
ئەو	بـ	وو/وی	∅	ە	مامۆستا
ئێمە	بـ	وو/وی	**یمان/ین**	ە	مامۆستا
ئێوە	بـ	وو/وی	**یتان/ن**	ە	مامۆستا
ئەوان	بـ	وو/وی	**ن**	ە	مامۆستا

لە هەندێك ناوچەی تری گەرمیان وەك كفری و ناوچەی زەنـدئاباد كرداری بـوون جگـە لـە فۆرمی (بوی) فۆرمی (بی)ش وەردەگرێت. بڕوانە(۱٤).

۱٤)۱- من بیمە مامۆستا. ئێمە بیمانە/بینە مامۆستا.

۲- تو بیتە مامۆستا. ئێوە بیتانە/بینە مامۆستا.

۳- ئەو بییە مامۆستا. ئەوان بینە مامۆستا.

یاساکەی بە شێوەیەیە:

بەشی بکەر	ڕەگی کردار	م. کاتی ڕابردوو	ناوبڕ	جێناوی لکاو	پێشناو	تەواوکەر
من	بـ	ی		م	ە	مامۆستا
تو	بـ	ی		یت	ە	مامۆستا
ئەو	بـ	ی	**ی**	∅	ە	مامۆستا
ئێمە	بـ	ی		**یمان/ین**	ە	مامۆستا
ئێوە	بـ	ی		**یتان/ن**	ە	مامۆستا
ئەوان	بـ	ی		**ن**	ە	مامۆستا

ب- بوونی گۆڕان بۆ کاتی ڕانەبردوو:

کرداری بوونی گۆڕان بۆ کاتی ڕانەبردوو پێك هاتووە لە ئەسپێکتی (ئـ) و ڕەگی کرداری بوون(و)و جێناوی لکاوی دەستەی دووەم (B)، ئەمە جگە لە پێشناو و تەواوکەر، کە بەشداری لە ڕۆنانی ڕستەکەدا دەکەن. بڕوانە(١٥).

١٥)١- من ئەومە یاریزان .   ئێمە ئەوینە یاریزان.

٢- تو ئەویتە یاریزان.   ئێوە ئەونە یاریزان.

٣- ئەو ئەوێتە یاریزان.   ئەوان ئەونە یاریزان.

یاساکەی بەم شێوەیەیە:

بەشی بکەر	ئەسپێکت	ڕەگی کردار	م.کاتی ڕانەبردوو	جێناوی لکاو	پێشناو	تەواوکەر
من	ئە	و	∅	م	ە	یاریزان
تو	ئە	و	∅	یت	ە	یاریزان
ئەو	ئە	و	∅	**ێت**	ە	یاریزان
ئێمە	ئە	و	∅	**ین**	ە	یاریزان
ئێوە	ئە	و	∅	**ن**	ە	یاریزان
ئەوان	ئە	و	∅	**ن**	ە	یاریزان

٣/١-٦-٣-١-٣)بوونی خاوەنێتی:

لەم بارەدا بوون فۆرمی [(هە)بوون]وەردەگرێت، (هەبوون)یش وەك هەر چاوگێکی تری زمانی کوردی پێك هاتووە لە مۆرفیمی خاوەنداری (هە) و ڕەگی کار (بـ) و مۆرفیمی کاتی ڕابردوو (و) و (ن)ی چاوگ، بەڵام لەبەر گشتێتی واتای ڕەگەکەی (بـ = هاتنە ئارایی) کە واتای گۆڕانی ئارایی شتێك (هاتنە ئاراییێکی نوێ) دەدا. واتە چاوگی هەبوون لە چاوگی (بوون)ەوە وەرگیراوە. بوونی خاوەنێتیش لە شێوەزاری گەرمیاندا لە ڕووی کاتەوە بۆ کاتی ئێستاو ڕابردوو و داهاتوو ڕۆدەنرێت. لە هەرسێ کاتەشدا تەواوکەر دەشێت لە ڕۆنانی ڕستەکەدا هەبێت یان لاببرێت.

ا- بوونی خاوەنێتی بۆ کاتی ئێستا:

لەم جۆرە کردارەدا کرداری بوون پێك دێت لە (مۆرفیمی خاوەنێتی) لە گەڵ جێناوی لکاوی دەستەی یەکەم (م، ت، ی، مان، تان، یان) و مۆرفیمی کاتی ئێستا(ە)، ڕەگی کرداری (بوون)یش مۆرفیمی (∅)ە. بڕوانە (١٦).

١٦)١- منماڵم هەیە. ئێمە ماڵمان هەیە.
من هەیمە. ئێمە هەیمانە.
٢- تو ماڵت هەیە. ئێوە ماڵتان هەیە.
تو هەیتە. ئێوە هەیتانە.
٣- ئەو ماڵی هەیە. ئەوان ماڵیان هەیە.
ئەو هەیەتی. ئەوان هەیانە.

یاساکەی بەم شێوەیەیە:

بەشی بکەر	م. خاوەنداری	جێناوی لکاو (تەواوکەر)	جێناوی لکاو (بکەر)	ڕەگی کردار	ناوبڕ	م.کاتی ئێستا
من	هە	ی	م	∅		ە
تو	هە	ی	یت	∅		ە
ئەو	هە	ی	**ی**	∅	ت	ە
ئێمە	هە	ی	**مان**	∅		ە
ئێوە	هە	ی	**تان**	∅		ە
ئەوان	هە	ی	**یان**	∅		ە

ب- بوونی خاوەنێتی بۆ کاتی ڕابردوو: لەم جۆرە کردارەدا کرداری بوون لە ڕەگی کرداری بوون (ب) و مۆرفیمی کاتی ڕابردوو (وو/وی) وجێناوی لکاوی دەستەی یەکەم پێك دێت، هەرچی مۆرفیمی خاوەنێتیشە مۆرفیمی (∅)ە. بڕوانە(١٧).

١٧)١- من ئاڵتوونم بوو/بوی. ئێمە ئاڵتوونمان بوو/بوی.
من بووم/ بویم.[١] ئێمە بوومان/بوویمان.
٢- تو ئاڵتوونت بوو/ بوی. ئێوە ئاڵتوونتان بوو/بوی.
تو بووت/بویت. ئێوە بووتان/بویتان
٣- ئەو ئاڵتوونی بوو/بوی ئەوان ئاڵتوونیان بوو/ بوی
ئەو بووی/ بوی ئەوان بوویان/ بوییان

یاساکەیشی بەم شێوەیەیە:

(١)فۆرمەکانی کرداری بوونی خاوەنێتی بۆ ڕابردوو (من بووم/بوویم)دەبن بە هاوبێژ لەگەڵ فۆرمەکانی بوونی هەیی (وجوود) بۆ ڕابردوو. (من بووم/بویم).

جێناوی لکاو	م.کاتی ڕابردوو	ڕەگی کردار	م. خاوەنداری	بەشی بکەر
م	وو/وی	بـ	∅	من
یت	وو/وی	بـ	∅	تو
ی	وو/وی	بـ	∅	ئەو
مان	وو/وی	بـ	∅	ئێمە
تان	وو/وی	بـ	∅	ئێوە
یان	وو/وی	بـ	∅	ئەوان

لە ناوچەی کفری و زەندئابادیش جگە لە فۆرمی (بوی) فۆرمی(بی)یش بەکاردێت. بڕوانە(١٨).

١٨)١- من ئاڵتوونم بی. ئێمە ئاڵتوونمان بی.
من بیم. ئێمە بیمان.
٢- تو ئاڵتوونت بی. ئێوە ئاڵتوونتان بی.
تو بیت. ئێوە بیتان
٣- ئەو ئاڵتونی بی. ئەوان ئاڵتونیان بی.
ئەو بی. ئەوان بییان.

یاساکەیشی بەم شێوەیەیە:

جێناوی لکاو	م.کاتی ڕابردوو	ڕەگی کردار	م. خاوەنداری	بەشی بکەر
م	ی	بـ	∅	من
ت	ی	بـ	∅	تو
ی	ی	بـ	∅	ئەو
مان	ی	بـ	∅	ئێمە
تان	ی	بـ	∅	ئێوە
یان	ی	بـ	∅	ئەوان

هەر لە کفری و دەوروبەری فۆرمی (هەبی) بەشێوەیەکی سنووردار بەکاردێت. بڕوانە (١٩).

١٩)١- من ئاڵتوونم هەبی. ئێمە ئاڵتوونمان هەبی.
من هەمبی ئێمە هەمانبی
٢- تو ئاڵتوونت هەبی. ئێوە ئاڵتوونتان هەبی.
تو هەتبی ئێوە هەتانبی

٣- ئەو ئاڵتوونی هەبی. ئەوان ئاڵتوونیان هەبی.

ئەو هەیبی ئەوان هەیانبی

یاساکەیشی بەم شێوەیە:

بەشی بکەر	م. خاوەنداری	جێناوی لکاو	ڕەگی کردار	م.کاتی ڕابردوو
من	هە	م	بـ	ی
تو	هە	ت	بـ	ی
ئەو	هە	**ی**	بـ	ی
ئێمە	هە	**مان**	بـ	ی
ئێوە	هە	**تان**	بـ	ی
ئەوان	هە	**یان**	بـ	ی

لە ناو هۆزی جاف و نەوەی نوێشدا لە ناوچەی گەرمیان فۆرمی (هەبوو)ی شێوەی سلێمانی زیاتر بەکاردێت. بڕوانە(٢٠).

٢٠)١- من ئاڵتوونم هەبوو. ئێمە ئاڵتوونمان هەبوو.

من هەمبوو . ئێمە هەمانبوو.

٢- تۆ ئاڵتوونت هەبوو. ئێوە ئاڵتوونتان هەبوو.

تو هەتبوو. ئێوە هەتانبوو.

٣- ئەو ئاڵتوونی هەبوو. ئەوان ئاڵتوونیان هەبوو.

ئەو هەیبوو. ئەوان هەیانبوو.

یاساکەیشی بەم شێوەیە:

بەشی بکەر	م. خاوەنداری	جێناوی لکاو	ڕەگی کردار	م.کاتی ڕابردوو
من	هە	م	بـ	وو
تو	هە	ت	بـ	وو
ئەو	هە	**ی**	بـ	وو
ئێمە	هە	**مان**	بـ	وو
ئێوە	هە	**تان**	بـ	وو
ئەوان	هە	**یان**	بـ	وو

پ- بوونی خاوەنێتی بۆ کاتی داهاتوو:

کرداری بوونی خاوەنێتی بۆ کاتی داهاتوو پێك دێت لە ئەسپێکتی (ئـ) و ڕەگی کرداری بوون(و) و مۆرفیمی کاتی ئێستا (یٚ) و جێناوی لکاوی دەستەی یەکەم. بڕوانە (٢١).

٢١)- من پارەم ئەویٚ.	ئێمە پارەمان ئەویٚ.
من ئەمویٚ.	ئێمە ئەمانویٚ.
٢- تو پارەت ئەویٚ	ئێوە پارەتان ئەویٚ.
تو ئەتویٚ.	ئێوە ئەتانویٚ.
٣- ئەو پارەی ئەویٚ	ئەوان پارەیان ئەویٚ.
ئەو ئەیویٚ.	ئەوان ئەیانویٚ.

یاساکەیشی بەم شێوەیەیە:

بەشی بکەر	ئەسپێکت	م.خاوەنداری	جێناوی لکاو	ڕەگی کردار	م. کاتی ڕانەبردوو
من	ئە	∅	**م**	و	یٚ
تو	ئە	∅	**ت**	و	یٚ
ئەو	ئە	∅	**ی**	و	یٚ
ئێمە	ئە	∅	**مان**	و	یٚ
ئێوە	ئە	∅	**تان**	و	یٚ
ئەوان	ئە	∅	**یان**	و	یٚ

٣/١-٦-٣-١-٤)بوونی هەیی (وجوود):

ئەم جۆرە کارەی (بوون) پێویستی بە تەواوکەر نی یە.[1] لە ڕووی کاتیشەوە بۆ کاتەکانی ئێستا و ڕابردوو و داهاتوو دابەش دەکرێت.

ا- بوونی هەیی (وجود) بۆ کاتی ئێستا:

ڕۆنانی بوونی هەیی بۆ کاتی ئێستا پێك دێت لە مۆرفیمی هەیی و جێناوی لکاوی دەستەی دووەم (A)، هەرچی ڕەگی کرداری بوونە لە شێوەی مۆرفیمی (∅)دایە، مۆرفیمی کاتی ئێستاش تەنیا لە گەڵ کەسی سێیەمی تاکدا دەردەکەوێت. بڕوانە(٢٢).

(١)فەرەیدون عەبدول (٢٠٠٠: ٨٠).

٢٢)١- من هەم .   ئێمە هەیمان.

٢- تو هەیت.   ئێوە هەیتان.

٣- ئەو هەیە.   ئەوان هەن.

یاساکەیشی بەم شێوەیەیە:

بەشی بکەر	م. هەیی	ڕەگی کردار	جێناوی لکاو	ناوبڕ	م.کاتی ئێستا
من	هە	∅	م		∅
تو	هە	∅	یت		∅
ئەو	هە	∅	∅	ی	ە
ئێمە	هە	∅	**یمان**		∅
ئێوە	هە	∅	**یتان**		∅
ئەوان	هە	∅	ن		∅

ب- بوونی هەیی (وجود) بۆ کاتی ڕابردوو:

بوونی هەیی بۆ کاتی ڕابردوو لە ڕەگی کرداری بوون (ب) و مۆرفیمی کات (وو/وی) و جێناوی لکاوی دەستەی دووەم (A)پێك دێت. هەرچی مۆرفیمی (هەیی) یە شێوەی مۆرفیمی (∅)وەردەگرێت. بڕوانە(٢٣).

٢٣)١- من بووم/بویم.   ئێمە بووین/بوویمان/ بویمان.

٢- تو بوویت/ تو بویت.   ئێوە بوون/بوویتان/ بویتان.

٣- ئەو بوو/بوی.   ئەوان بوون/بوین.

یاساکەیشی بەم شێوەیەیە:

بەشی بکەر	م. هەیی	ڕەگی کردار	م. کاتی ڕابردوو	جێناوی لکاو
من	∅	ب	وو/وی	م
تو	∅	ب	وو/وی	یت
ئەو	∅	ب	وو/وی	∅
ئێمە	∅	ب	وو/وی	**ین/یمان**
ئێوە	∅	ب	وو/وی	**ن/یتان**
ئەوان	∅	ب	وو/وی	ن

هەروەها لە ناوچەی کفری و زەندئاباد جگە لە فۆرمی (بوو/بوی) فۆرمی (بی)یش بەکاردێت. بڕوانە(٢٤).

٢٤)١-من بیم. ئێمە بیمان/ بیین.

٢- توبیت. ئێوە بیتان/بین.

٣- ئەو بی. ئەوان بین.

یاساکەیشی بەم شێوەیەیە:

بەشی بکەر	م. هەیی	ڕەگی کردار	م. کاتی ڕابردوو	جێناوی لکاو
من	∅	ب	ی	م
تو	∅	ب	ی	یت
ئەو	∅	ب	ی	∅
ئێمە	∅	ب	ی	**یمان/ین**
ئێوە	∅	ب	ی	**یتان/ن**
ئەوان	∅	ب	ی	**ن**

پ- بوونی هەیی (وجود) بۆ کاتی داهاتوو:

بوونی هەیی بۆ کاتی داهاتوو لە ئەسپێکتی (ئـ)و ڕەگی کرداری بوون (و) و جێناوی لکاوی دەستەی دووەم (B) پێکهاتووە. بڕوانە (٢٥).

٢٥)١- من ئەوم. ئێمە ئەوین.

٢- تو ئەویت. ئێوە ئەون.

٣- ئەو ئەوێت. ئەوان ئەون.

یاساکەیشی بەم شێوەیەیە:

بەشی بکەر	م. هەیی	ئەسپێکت	ڕەگی کردار	م. کاتی ڕانەبردوو	جێناوی لکاو
من	∅	ئـە	و	∅	م
تو	∅	ئـە	و	∅	یت
ئەو	∅	ئـە	و	∅	**ێت**
ئێمە	∅	ئـە	و	∅	**ین**
ئێوە	∅	ئـە	و	∅	**ن**
ئەوان	∅	ئـە	و	∅	**ن**

٣/١-٦-٣-٢)کرداری (بوون) و ڕێژەکانی کردار:

لە شێوەزاری گەرمیاندا کرداری (بوون) بە پێی ڕیژەکانی (هەواڵی مەرجی و فەرمان)ڕۆدەنرێت.

٣/١-٦-٣-٢-١)کرداری بوون لە ڕێژەی هەواڵیدا:

کاتی کرداری بوون بۆ کاتی ڕابردوو و ڕانەبردووی دابەش دەبێت.
کاتی ڕابردوو بۆ کرداری بوون لە ڕێژەی هەواڵیدا بەسەر جۆری سادە و تەواو و بەردەوام دابەش دەبێت، هەرچی جۆری دوورە بەکارنایەت. بڕوانە(٢٦).

٢٦)ا- من چاك بووم/بویم. ڕابردووی سادەی هەواڵی
ب- من چاك بوومە/ بویمە. ڕابردووی تەواوی هەواڵی
پ- من چاك ئەووم/ئەویم. ڕابردووی بەردەوامی هەواڵی
ت- من چاك ئەوم . ڕانەبڕدووی هەواڵی

یاساکەیشی بەم شێوەیەیە:

بکەر	تەواوکەر	ئەسپێکت	ڕەگی ڕەگی کردار	م.کاتی ڕابردوو	جێناوی لکاوی دەستەی دووەم(A)	ئەسپێکت	جۆری کات
من	چاك		ب	وو/وی	م (A)		ڕابردووی سادە
من	چاك		ب	وو/وی	م (A)	ە	ڕابردووی تەواو
من	چاك	ئە	$\varnothing$	وو/وی	م (A)		ڕابردووی بەردەوام

بکەر	تەواوکەر	ئەسپێکت	ڕەگی کردار	م. کاتی ڕانەبردوو	جێناوی لکاوی دەستەی دووەم(B)	جۆری کات
من	چاك	ئە	و	$\varnothing$	م	ڕانەبردوو

٣/١-٦-٣-٢-٢)کرداری بوون لە ڕێژەی مەرجیدا:

کرداری بوون لە ڕێژەی مەرجیدا بە پێی کاتی ڕابردوو و ڕانەبردوو دابەش دەکرێن، بۆ کاتی ڕابردوو تەنیا جۆری سادەو تەواو فۆرمیان هەیەو بەکاردێن. بڕوانە(٢٧).

٢٧)ا- خۆزگە ئێوە بوونایە. ڕابردووی سادەی مەرجی

ب- خۆزگە ئێوە بووێتن. ڕابردووی تەواوی مەرجی

پ- گەرەکە ئێوە بون وە یاریزان. ڕانەبردووی مەرجی

یاساکانیشیان بەم شێوەیە:

ا-

بکەر	ڕەگی کردار	م.کاتی ڕابردوو	جێناوی لکاوی دەستەی دووەم(A)	تەواوکەری م.ڕێژە	جۆری کات
ئێوە	ب	وو	ن	ایە	ڕابردووی سادە

ب-

بکەر	ڕەگی کردار	م.کاتی ڕابردوو	م.ڕێژە	جێناوی لکاوی دەستەی دووەم(A)	جۆری کات
ئێوە	ب	وو	وێت	ن	ڕابردووی تەواو

پ-

بکەر	م.ڕێژە	ڕەگی کردار	م.کاتی ڕانەبردوو	جێناوی لکاوی دەستەی دووەم (B)	جۆری کات
ئێوە	ب	و	∅	ن	ڕانەبردوو

٣/١-٦-٣-٢-٣)کرداری بوون لە ڕێژەی فەرماندا:

کرداری بوون بۆ ڕێژەی فەرمان بە پێی کەسی دووەمی تاك و کۆ دیاری دەکرێت. بڕوانە (٢٨).

٢٨)ا- تو بووە وە پێشمەرگە. / تو بووە پێشمەرگە.

ب- ئێوە بوون وە پێشمەرگە. / ئێوە بوونە پێشمەرگە.

یاساکەی بەم چەشنەیە:

بکەر	م.ڕێژە	ڕەگی کردار	جێناوی لکاو	پێشناو	تەواوکەر	ڕێژە
تو	ب	وو	ە	وە	پێشمەرگە	فەرمان بۆ تاك
ئێوە	ب	وو	ن	وە	پێشمەرگە	فەرمان بۆ کۆ

٤-٦-١/٣)کرداری بکەر نادیار لە شێوەزاری گەرمیاندا:

کرداری بکەر نادیار یەکێکە لەو چەمکە گشتییانەی ڕێزمان کە لە هەموو زمانەکانی دونیادا بوونی هەیە، دەستووری گشتی هەموو زمانەکان لە گۆڕینی ڕستەیەکی بکەر دیار بۆ بکەر نادیار تا رادەیەك لێکەوە نزیکن و لە زمانی کوردیی زاری ناوەڕاستیشدا بەم چەشنەیە.

١- بکەرو ڕاناوی لکاو لادەبرێن.
٢- بەرکار دێتە خوار جێی بکەر دەگرێت، بەڵام چەمکی بەرکاری خۆی نادۆڕێنێت.[١]
٣- زیادکردنی مۆرفیمی نادیاری [-ر]بۆ ڕەگی ڕەگی کردار.
٣- بۆ دروست کردنی کاری ڕابردووی بکەر نادیار مۆرفیمی /ا/ و بۆ کاری ڕانەبردووی بکەر نادیار مۆرفیمی/ێ/ بە نیشانەی نادیارییەوە دەلکێنین. /ا/ مۆرفیمی کاتی ڕابردووە و /ێ/یش مۆرفیمی کاتی ڕانەبردووە.[٢]
٤- نیشانە و ئەسپێکتەکانی ماوەی ڕوودانی کردار و مۆرفیمەکانی ڕێژە شوێنی خۆیان لە ڕۆنانەکەدا دەگرن.
٥- بە پێی کەس و ژمارەی بەرکارەکە جێناوێکی لکاو ئەخرێتە سەر کردارەکە – وەك تێنەپەڕ خۆی ئەنوێنێت.[٣]

ئەگەرچی بنەمای سەرەکی کرداری بکەر نادیار لە هەموو زمانێکدا لابردنی بکەر و سپاردنی ئەرکە بە بەرکار، بەڵام هەر زمانە یان هەندێك جار هەر زارە یان هەر شێوەزارە تایبەتمەندی خۆی هەیە لە پێکهێنانی کرداری بکەر نادیاردا. لە زمانی کوردیدا کرداری بکەر نادیار بە زۆری بە لکاندنی (-ر) بە کرداری دیارەوە دەردەبڕێت، ئەمەش ڕێگەی مۆرفۆلۆژییە. وێرای ئەمە ڕێگەی ڕستەسازی و شیکاریش هەیە. بە وێنە کرمانجی ناوەڕاست و کرمانجی سەروو یاسای پێکهێنانی کرداری بکەر نادیارییان جیاوازە، لە شێوەزاری گەرمیانیشدا هەرچەندە زۆر جیاواز نییە لە گەڵ شێوەزارەکانی تری کرمانجی ناوەڕاستدا، بەڵام هەست بە هەبوونی هەندێك تایبەتی دەکەین. بڕوانە (٢٩).

٢٩)ا- پیاوەکە کەپرەکەی ڕمان/ڕماند.
کەپرەکە ڕمێنریا.
ب- بارام پەنجەرکەی هاورد.
پەنجەرەکە هاوریا.

---

(١)وریا عومەر ئەمین، گ-ڕۆشنبیری نوێ، ژ٩٥ (١٩٨٢: ٣٤-٣٥).
(٢)فەرەیدوون عەبدول محەمەد(١٩٨٨: ٦٤- ٦٦).
(٣)وریا عومەر ئەمین(١٩٨٢: ٣٤-٣٥).

پ-منالّەكە ئاشەكە ئەخوات.

ئاشەكە ئەخورێ.

ت- ئەوان خانییەكان ئەسێنن.

خانییەكان ئەسێنرێن.

بە پێی نموونەكانی (٢٩) یاسای پێكهێنانی كرداری بكەر نادیاری ڕابردوو و ڕانەبردوو لە شێوەزاری گەرمیاندا بەم چەشنەیە:

ڕەگی ڕانەبردوو	م. نادیاری	م. كاتی ڕابردوو	كرداری بكەر نادیاری ڕابردوو	جێناوی لكاوی دەستەی دووەم (A)
ڕمێن	ر	یا	ڕمێنریا	∅

ئەسپێكت	ڕەگی ڕانەبردوو	م. نادیاری	م. كاتی ڕانەبردوو	كرداری بكەر نادیاری ڕانەبردوو	جێناوی لكاوی دەستەی دووەم (B)
ئە	سێن	ر	ێ	ئەسێنرێ	ن

ئەوەی تێبینی دەكرێت كردار هەیە لە شێوەزاری گەرمیاندا كرداری بكەر نادیاری لێ دروست ناكرێت. وەك (گەرەك)، لە لایەكی ترەوە هەرچەندە بوونی ڕەگی كرداری ڕانەبردوو بە بناغەی سازكردنی كرداری بكەر نادیار دەستوورێكی گشتی زمانی كوردی و شێوەزاری گەرمیانە، بەڵام هەندێك حاڵەتی ناوێزە بەرچاو دەكەوێت، بە چەشنێك كە ڕەگی كرداری بكەر نادیار هەمان ڕەگی ڕانەبردوو نییە و هۆیەكی فۆنۆلۆژی یان مۆرفۆلۆژی گشتگیرمان نییە، كە هۆكاری ئەو جیاوازییە لە هەموو كردارەكاندا وەكو یاسایەكی گشتی بخاتە ڕوو. بڕوانە خشتەی ژمارە(٦).

ڕەگی ڕانەبروو	ڕەگی كرداری بكەر نادیار	م. نادیاری	م.كاتی ڕابردوو	كرداری بكەر نادیار
هاوردن (تێر)	هاو	ر	یا	هاوریا- ئەهاورێ
وتن (ێژ)	وت	ر	یا	وتریا- ئەوترێ
ویستن (ەوێ)	ویست	ر	یا	ویسترا- ئەویسترێ
گرتن (گر)	گیر	ر	یا	گیریا- ئەگیرێ
كردن (كە)	ك	ر	یا	كریا- ئەكرێ
بردن (بە)	ب	ر	یا	بریا- ئەبرێ
خستن (خە)	خ	ر	یا	خریا- ئەخرێ
دان (دە)	د	ر	یا	دریا- ئەدرێ
نان (نە/نێ)	ن	ر	یا	نریا- ئەنرێ

خشتەی ژمارە(٦)

۳/۱-٦-٤-۱)بکەر نادیاری ڕێژەکانی کردار:

حاڵەتی بکەر نادیار لە گەڵ ڕێژەکانی کردار چ هەواڵی یان مەرجیدا دەبینرێت.

۳/۱-٦-٤-۱-۱)بکەر نادیار لە ڕێژەی هەواڵیدا:

بۆ دیاری کردنی کرداری بکەر نادیار لە گەڵ کاتی ڕابردوو و ڕانەبردووی هەواڵیدا. بڕوانە (۳۰).

۳۰) ا- نامەکە نووسریا. ڕابردووی سادە هەواڵی

ب- نامەکە نووسریاوە. ڕابردووی تەواو هەواڵی

پ- نامەکە نووسریاوو. ڕابردووی دووری هەواڵی

ت- نامەکە ئەنووسریا. ڕابردووی بەردەوام هەواڵی

ج- نامەکە ئەنووسرێ. ڕانەبردووی هەواڵی

یاساکەیشیان بەم شێوەیەیە:

کرداری بکەر نادیار	ئەسپێکت	ڕەگی ڕانەبردوو	م. نادیاری	م. کات	ئەسپێکت	جۆری کات
نووسریا		نووس	ر	یا		ڕابردووی سادە
نووسریاوە		نووس	ر	یا	وە	ڕابردووی تەواو
ئەنووسریا	ئە	نووس	ر	یا		ڕابردووی بەردەوام
ئەنووسرێ	ئە	نووس	ر	ێ		ڕانەبردوو

کرداری بکەر نادیار	ڕەگی ڕانەبردوو	م.نادیاری	م.کات	ڕەگی کرداری بوون	م.کات	جۆری کات
نوسریاوو	نووس	ر	یا	$\varnothing$	وو	ڕابردووی دوور

۳/۱-٦-٤-۱-۲)بکەر نادیار لە ڕێژەی مەرجیدا:

هەروەك پێشتریش ئاماژەمان پێدا لە شێوەزاری گەرمیاندا تەنیا دوو جۆر کرداری ڕابردووی مەرجی فۆرمی تایبەتیان هەیەو بەکاردێن ، ئەویش جۆری سادە و تەواوە. بڕوانە(۳۱).

۳۱)ا- خۆزگە بابەتەکە بخۆنریایە. ڕابردووی سادەی مەرجی

ب- خۆزگە بابەتەکە خۆنراوێت. ڕابردووی تەواوی مەرجی

پ- خۆزگە بابەتەکە بخۆنرێ. ڕانەبردووی مەرجی

یاساکەیشیان بەم شێوەیەیە:

کرداری بکەر نادیار	م.ڕێژە	ڕەگی ڕانەبردوو	م.نادیاری	م. کات	م. ڕێژە	جۆری کات
بخۆنریایە	بـ	خۆن	ر	یا	ایە	ڕابردووی سادە
خۆنراوێت		خۆن	ر	یا	وێت	ڕابردووی تەواو
بخۆنرێ	بـ	خۆن	ر	ێ		ڕانەبردوو

٢/٣) ئاستی ڕستەسازی:

٢/٣-١)چەمك و سنووری ڕستەسازی:

ڕستەسازی زانستێکە لە ڕستەو فرێزو وشە دەکۆڵێتەوە، واتە ڕستەسازی لێکۆڵینەوەیە لە یەکگرتنی وشە لە نووسین و ئاخاوتندا.[١] کەرەستەی سەرەکی لێکۆڵینەوەی سینتاکسیش ڕستەیە، ڕستەش بریتی یە لە ڕەگی کارو پێویستییەکانی.[٢]چونکە دروستەی ڕستە گەورەترین دانەی سینتاکسییە، بۆیە لە شیکردنەوەی تەپۆڵکەیی پێکهێنانی زماندا، ڕستە پێکهێنی ڕاستەوخۆی تەپۆڵکەکە دەگرێت و شیدەکرێتەوە بۆ پێکهێنی ناوەندی، کە دروستەی فرێزە، تا دەگاتە دواپێکهین کە، دروستەی وشەیە، هەریەکە لە دروستەکانی ڕستەو فرێزو وشە پێکهێنی تایبەتی خۆیان هەیە و بەپێی یاسای دروستەکانیان ڕیز دەکرێن، بەم پێیە دروستەی فرێز پێکهێنی ناوەندی دەگرێت و دەکەوێتە نێوان دروستەی ڕستە و دروستەی وشەوە، واتە، لە ڕووی دروستەوە لە ڕستە بچوکترە، لەبەر ئەوەی دروستەیەکی نزمتر لە ڕستە دەگرێت و لە وشەش گەورەترە، چونکە دروستەیەکی گەورەتر لە وشە دەگرێت.[٣] سادەترین ئەو نموونە سینتاکسیانەی کە چۆمسکی خستۆنێتی ڕوو ئەو یاسایانەیە، کە لە توانایدایە ژمارەیەکی بێ کۆتا لە ڕستە بە هۆی ژمارەیەك یاسای دیاریکراو و دووبارە بووەوە بەرهەم بێنێت، ڕستەش بە پێی ئەو نموونانە خۆی لە دوو ئاستدا دەبینێتەوە.[٤]

ا- ئاستی پێکهاتەی (syntactic level): بریتی یە لە بەدوای یەکدا هاتنی کۆمەڵێك مۆرفیم.

ب- ئاستی فۆنۆلۆجی (Phonological level): بریتی یە لە بەدوای یەکدا هاتنی کۆمەڵە فۆنێمێك.

٢/٣-٢)ڕۆنانی ڕستە لە شێوەزاری گەرمیاندا:

ڕستە لە هەر زمانێکدا لە چەند بەشێکی بنجی (ڕیشە) پێك دێت... هەر دانەیێکی ڕێزمانی بتوانێت دەوری بەشێکی بنجی ڕستە بگێڕێت (فرێز) ێك پێك دەهێنێت. سادەترین ڕستە لە دوو فرێز پێك دێت.[٥]

١- فرێزی ناوی Noun phrase

٢- فرێزی کرداری Verb phrase

---

(١)ئەورەحمانی حاجی مارف (٢٠٠٤: ١٩٥).

(٢)عەبدوڵا حوسین رەسول (٢٠٠٦: ٤).

(3)Fattah:(1997:182).

(٤)جون لیونز (١٩٨٥: ٩٨- ٩٩).

(٥)وریا عومەر ئەمین، گ-ڕۆشنبیری نوێ، ژ١١١ (١٩٨٦: ١٨٣).

بەواتایەکی تر ڕستە لە دوو وەچە پێکهاتە پێك دێت، کە وەچە پێکهاتەکانی بەشی بکەری و بەشە کرداریین. لە ڕستەیەکی سادەدا بەشی بکەر هەمیشە جێکەوتەی فرێزێکی ناوییە و بەشە کردارەکەش جێکەوتەی فرێزێکی کردارییە.(١)

٢/٣-٢-١)جۆرەکانی فرێز:

چەند جۆریکی فرێز جیا دەکرێنەوە سەرەکی ترینیان فرێزی ناوی و فرێزی کردارییە.

٢/٣-٢-١-١) فرێزی ناوی:

فرێزی ناوی پێکهێنەرێکی سەرەکی ڕستەیە، لە ناوێك، یان ناوێك و کەرەستەیەك یان زیاتر پێك دێت. ناو ناوکی فرێزە ناوییەکەیە و پێ دەوترێت (سەرە)، کە مەرجە لە هەموو فرێزیکی ناویدا هەبێت. هەرچی کەرەستەکانی ترە ئەگەر هەبوون دەبنە دیارخەر بۆ ناوەکە و زانیاری لە بارەی ناوەکەوە بەدەستەوە دەدەن.

٢/٣-٢-١-١-١)دروستەی فرێزی ناوی:

فرێزی ناوی لە ناوێك یان زیاتر پێك دێت. سادەترین فرێزی ناویش لە ناوێك پێك دێت.
بە پێی جۆری ئەو کەرەستانەی بەشداری لە دروستەی فرێزی ناویدا دەکەن دروستەی فرێزی ناوی دەبێتە دوو جۆرەوە :

١- دروستەی ناوەوەی فرێزی ناوی
٢- دروستەی دەرەوەی فرێزی ناوی

٢/٣-٢-١-١-١-١) دروستەی ناوەوەی فرێزی ناوی:

مەبەست لە دروستەی ناوەوەی فرێزی ناوی، بەشداریکردنی ئەو مۆرفیمانەیە، کە لە پێکهاتنی فرێزەکەدا تایبەتن بە ناوەوە و ئەرکی دیاریخەر دەبینن و دەچنە پاش ناوەکەوە.(٢) وەکو مۆرفیمەکانی (ناسراوی، نەناسراوی، کۆ، خاوەنێتی ، دۆخ، ....تاد). وەك:

١- مۆرفیمی ناسراوی / کەنیشك + ەکە = کەنیشکەکە
٢- مۆرفیمی نەناسراوی / کەنیشك + ێك/ێ = کەنیشکێك/کەنیشکێ
٣- مۆرفیمی کۆ / کەنیشك + ان = کەنیشکان

(1)Noel Burton- Roberts:(1997:31).

(٢)محەمەد عومەر عەول (٢٠٠٨: ٨).

٤- مۆرفیمی ناسراوی + مۆرفیمی کۆ / کەنیشك + ەکە + ان = کەنیشکەکان

٥- مۆرفیمی کۆ + مۆرفیمی نەناسراوی / پیاو + ان + ێك = پیاوانێك

٦- مۆرفیمی ناسراوی + مۆرفیمی کۆ + مۆرفیمی خاوەنێتی / کەنیشك + ەکە + ان + م = کەنیشکەکانم

سەبارەت بە مۆرفیمی دۆخی تیان، ئەوە بەهیچ شێوەیەك لە (ش.گ)دا بوونی نییە، هەرچی دۆخی بانگکردنە ئەوە زۆر بە کەمی بەکاردێت، کە بۆ نێر (ە)و بۆ مێ (ێ)بەکاردێت، یاخود زیاتر مۆرفیمی (ە) بۆ هەردوو ڕەگەزی نێر و مێ بەکاردێت . وەك:

١- مۆرفیمی نێر / کوڕە

٢- مۆرفیمی مێ /کچێ

١- مۆرفیمی نێر / باوکە

٢- مۆرفیمی مێ / دایکە

٣/٢-٢-١-١-١-٢)دروستەی دەرەوەی فرێزی ناوی:

مەبەست لە دروستەی دەرەوەی فرێزی ناوی فراوان کردنی سەرەی فرێزێکی ناوییە، کە بەهۆی دیارخەرەکانی پێشەوە (Specifier) و دیارخەرەکانی دواوە (Modifier) فراوان دەکرێت، واتە سەرەی فرێزە ناوییەکە لە لای ڕاست و چەپەوە فراوان دەکەن.(١)

ا- دیارخەرەکانی پێش سەرە:

ئەو کەرەستانە دەگرێتەوە، کە دەکەونە پێش سەرەی فرێزی ناوی و بەزۆریش بێ مۆرفیمی خستنەسەر دەبنە دیارخەر بۆ سەرەی فرێزە ناوییەکە. دیارخەرەکانیش بریتین لەمانە:

١- وشەی نیشانە:

ئەم نیشانانە بە نیشانەی پراگماتیکی دەژمێردرێن، چونکە ئەرکی سەرەکییان ئەوەیە بەشێوەیەکی ڕاستەوخۆ شوێن و کات و هاوبەشەکانی گوتن دیاری دەکەن، واتە زمان(گوتن) بە دەوروبەرەوە دەبەستێتەوە، هەرچەندە خۆیان لە سنووری نێوان سیمانتیك و پراگماتیکدا کار دەکەن و لە هەردوولاوە دەور دەبینن.(٢)

ئەم: بۆ نزیکی لە قسەکەر سیمانتیکە

نازانی ئەمە چییە. (پراگماتیکە)

---

(١)حاتەم ولیا محەمەد (٢٠٠٠: ٤٠).

(٢)محەمەد معروف فتاح (١٩٩٠: ١٩٥).

وشەی نیشانەش بەشداری لە فراوان کردنی فرێزی ناویدا دەکات. بڕوانە (٣٢).

	ش.گ	ش.س
٣٢)ا-	ئەی/ئەم کارە سەرناگرێت.	ئەم کارە سەرناگرێت.
ب-	ئەو مەگەزە لە ناو ئاشەکەتدایە.	ئەو مێشە لە ناو چیشتەکەتدایە.
پ-	ئەم شامییانە فرەیان سوورن.	ئەم شووتییانە زۆرییان سوورن.
ت-	ئەو مامرانە گەورەن.	ئەو مریشکانە گەورەن.

لە نموونەکانی (٣٢-ا، ب، پ، ت) ئەوەمان بۆ ڕوون دەبێتەوە، کە وشەی نیشانە بە پێی تاك و کۆ دوور و نزیکی ناو فۆرمی جیاواز لە خۆ دەگرن ئەرکی دەستنیشان کردن و جیاکردنەوەی سەرەی فرێزەکە دەبینن. بڕوانە خشتەی ژمارە (١).

ڕادە	تاك	کۆ
نزیك	ئەی/ئەم .... ە	ئەی/ئەم .... انە
دوور	ئەو .... ە	ئەو .... انە

خشتەی ژمارە (١)

فۆرمەکانی (ئەوە – ئەوانە ، ئەمە – ئەمانە)ش بە وشەی نیشانە ناوزەدکراون، لەبەر ئەوەی ئەگەر بە تەنیاش بەکاربێن لە دروستەی قوڵیاندا ناوێك هەیە.[١] بڕوانە (٣٣).

	ش.گ	ش.س
٣٣)ا-	ئەیە/ئەمە پارەکەی برد.	ئەمە پارەکەی برد.
ب-	ئەیانە/ئەمانە پارەکەیان برد.	ئەمانە پارەکەیان برد.
پ-	ئەوە تۆمەکەی وشاند.	ئەوە تۆوەکەی چاند.
ت-	ئەوانە دارەکەیان نا.	ئەوانە دارەکەیان ڕواند.
ج-	ئازاد کوا ؟ ئەیتا/ئەمەتا.	
چ-	ئازاد کوا؟ ئەوەتا.	

لە نموونەکانی (٣٣- ا، ب، پ، ت، ج، چ) وشەی نیشانەکان لە گەڵ ئەوەی ناوەکەمان بۆ دەست نیشان دەکەن لە هەمان کاتدا جێگەی ئەو ناوەیشیان گرتووتەوە کە لە دروستەی ڕووکەشدا دەرنەکەوتووە .

(١)عەبدولجەبار مستەفا معروف (٢٠١٠: ٢٠).

هەندێك جار لەگەڵ ئەم فۆرمەدا ناوە دەست نیشان کراوەکە لە دروستەی ڕووکەشدا دەردەکەوێت. بڕوانە (٣٤).

٣٤)ا- ئەیە پیاوە .

ب- ئەیانە پیاون.

پ- ئەوە گوڵە.

ت- ئەوانە گوڵن .

بە پێی نموونەکانی (٣٣) و(٣٤) فۆرمی ئەم وشانە بە پێی تاك و کۆ و دوور و نزیکی بەم چەشنەیە. بڕوانە خشتەی ژمارە (٢).

ڕادە	تاك	کۆ
نزیك	ئەیە/ ئەمە	ئەیانە / ئەمانە
دوور	ئەوە	ئەوانە

خشتەی ژمارە (٢)

هەروەها چەشنێکی تری وشەی نیشانە هەن، کە شوێنی کەسێك یان شتێك دەست نیشان دەکەن. بریتین لە فۆرمەکانی (ئێرە ، ئەوێ) لە (ش.گ)یشدا فۆرمەکانی (ئەمرە ، ئەورە) لە بەرانبەریاندا هەن. هەندێك جار ئەم فۆرمانە لە گەڵ پێشناوی (لە ، بە) و پاشگری (ەوە، دا)دێن. وەك (لەوێ ، لێرە، لێرەوە، لەوێوە، بە ئێرەدا، بە ئەوێدا) لە (ش.گ)یشدا فۆرمەکانی (لەورە ، لەیرە/لەمرە/لەمێ، لێرۆ/لەیرەوە/ لەمێوە/لەمرەوە، لەورەوە، وەیرا/وەمرا، وەورا) دێن. بڕوانە (٣٥).

ش.گ	ش.س
٣٥) ا- ئەمرە ساردە .	ئێرە ساردە .
ب- ئەورە خۆشە .	ئەوێ خۆشە .
پ- لەمرە دانیشە .	لێرە دانیشە .
ت- لەورە بژی .	لەوێ بژی .
ج- وەمرا چوو .	بە ئێرەدا ڕۆیشت .
چ. وەورا چوو .	بە ئەوێدا ڕۆیشت .

لە نموونەکانی (٣٥- ا، ب، پ، ت، ج. چ) دەردەکەوێت کە ئەم وشە نیشانانە ئەرکیان دەست نیشان کردنی ناوی شوێنیك و جێگرتنەوەیەتی. بۆ دیاری کردنی جیاوازی فۆرمی وشەی نیشانە لە هەردوو شێوەزارەکەدا بڕوانە خشتەی ژمارە (٣).

	ش.س		ش.گ	
	تاك	كۆ	تاك	كۆ
نزيك	ئەم ...... ە	ئەم .... انە	ئەی/ئەم .... ە	ئەی/ئەم .... انە
دوور	ئەو ...... ە	ئەو......... انە	ئەو .... ە	ئەو .... انە
نزيك	ئەمە	ئەمانە	ئەیە/ ئەمە	ئەيانە / ئەمانە
دوور	ئەوە	ئەوانە	ئەوە	ئەوانە
نزيك	ئێرە		ئەيرە / ئەمرە	
دوور	ئەوێ		ئەورە	
نزيك	لێرە		لەيرە/لەمرە/لەمێ	
دوور	لەوێ		لەورە	
نزيك	بەئێرەدا		وەيرا/وەمرا	
دوور	بەئەوێدا		وەورا	
نزيك	لێرەوە		لێرۆ/لەيرەوە/لەمرەوە/لەمێوە	
دوور	لەوێوە		لەورەوە	

خشتەی (٣)

٢- ژمارە:

یەكێكی تر لەو كەرەستانەی بەشداری لە سەرەی فرێزی ناويدا دەكات ژمارەيە، جا ئەو ژمارەيە بنجی بێت يان لێكدراو يان پلەيی يان كەرتی. بڕوانە(٣٦).

ش.گ	ش.س
٣٦) ا- دوو ميمكم هەيە.	دوو پورم هەيە .
ب- سێيەم خانی ماڵ يەمەيە.	سێيەم خانوو ماڵی ئێمەيە.
پ- چواردە (بيست وسێ) مناڵ دەمارە كۆڵە دای پێيانوو.	چواردە (بيست و سێ) مناڵ دووپشك پێوەی داون.
ت- چواريەكی زەوييەكە ئاوی تێدايە .	چوارەيەكی زەوييەكە ئاوی تێدايە.
ج- نيمەی ئيشەكە تەواوبوو .	نيوەی كارەكە تەواو بوو.

لە نموونەكانی (٣٦- ا، ب، پ)دا ژمارەی بنجی و پلەيی بێ ياريدەی مۆرفيمی خستنەسەر بەشدارييان لە فرێزەكەدا كردووە، بەڵام لە نموونەكانی (٣٦- ت، ج) ژمارە كەرتييەكان بە ياريدەی مۆرفيمی خستنەسەر بەشداريان لە ڕۆنانی فرێزە ناوييەكەدا كردووە.

٣- ئامرازەکانی پرس و دەرهاویشتن:

ئەو ئامرازە پرسانەی بەشداری لە ڕۆنانی سەرەی فریزی ناویدا دەکەن لە ڕووی فۆرمەوە لە هەردوو شێوەزارەکەدا جیاوازی ئەوتۆیان نییە، ئامرازەکانی (کام ، چ ، چی...) بەکاردێن، هەرچی ئامرازی دەرهاویشتنە ئەوە لە (ش.س)دا ئامرازەکانی (هەر، تەنیا) لە (ش.گ)یشدا ئامرازەکانی (بەس، هەر، تەنیا) بەکاردێن. بڕوانە (٣٧).

ش.گ	ش.س
٣٧) ا- چ کەسێ داری ناوە ؟	چ کەسێ داری ڕواندووە ؟
ب- کام گوڵیان جوانە؟	کام گوڵەیان جوانە ؟
پ- بەس ئارام هاتە.	هەر ئارام هاتووە .
ت- تەنیا ئێمە ڕۆیین.	تەنیا ئێمە ڕۆیشتین.

٤- وشەی ڕادە:

وشەکانی ڕادە، کە بریتین لەفۆرمەکانی (گشت، زۆر، کەم، هیچ، هەندێك ، ...تاد)بڕوانە (٣٨).

ش.گ	ش.س
٣٨) ا- گشت ئاوەکە ڕژیا.	هەموو ئاوەکە ڕژا.
ب- زۆر خەوتن باش نییە.	زۆر نووستن باش نییە.
پ- هیچ خوێندکارێك لە تاقیکرنەوەکەدا نەکەفت.	هیچ خوێندکارێك لە تاقیکردنەوەکەدا نەکەوت.

٥- ئاوەڵناوی پلەی باڵا:

یەکێکی تر لەو کەرەستانەی دەچنە پێش سەرەی فریزی ناوی ئاوەڵناوی پلەی باڵایە. بڕوانە (٣٩).

ش.گ	ش.س
(٣٩) ا- جوانترین دار شکیا.	جوانترین دار شکا.
ب- باشترین مامۆستا بابەتمان پێ ئەژێتۆ.	باشترین مامۆستا بابەتمان پێ ئەڵێتەوە.

٦- وشەی بریتی (بدل):

کۆمەڵە وشەیەکن دەکەونە پێش سەرەی فریزی ناوی و زانیاری لە بارەی پیشەی کەسێکەوە دەخەنە ڕوو. بڕوانە (٤٠).

ش.گ	ش.س
٤٠) ا- مەلا محەمەد وتارەكەی خوێندۆ.	مەلا محەمەد وتارەكەی خوێندەوە.
ب- مامۆستا شیرین هاتۆ.	مامۆستا شیرین گەڕایەوە .

٧- ناوی شوێن:

ئەو وشانەی، كە واتای شوێنیان تێدایە، دەتوانن بەشداری لە فراوان كردنی فرێزی ناویدا بكەن و بچنە پێش سەرەی فرێزی ناوییەوە. بڕوانە (٤١).

ش.گ	ش.س
٤١) ا- تەنیشت خانووەكەمان باخچەیە.	تەنیشتی خانووەكەمان باخچەیە.
ب- بەردەم سەیارەكە شكیاوە .	پێشی ئۆتۆمبیلەكە شكاوە.

هەندێك جار زیاتر لە یەكێك لەو كەرەستانەی سەرەوە بەشداری لە ڕۆنانی فرێزە ناوییەكەدا دەكەن و دەكەونە پێش سەرەی فرێزی ناوی. بڕوانە (٤٢).

ش.گ	ش.س
٤٢) ا- دوو كەمۆتر فڕییە .	دوو كۆتر فڕیوە
ب- بەس دوو كەمۆتر فڕییە .	هەر دوو كۆتر فریوە.
پ- بەس تەنیا دوو كەمۆتر فڕییە .	هەر تەنیا دوو كۆتر فڕیوە.
ت- بەس تەنیا ئەم دوو كەمۆترە فڕییە.	هەر تەنیا ئەم دوو كۆترە فڕیوە.

ب- دیارخەرەكانی پاش سەرە:

ئەو كەرەستانە دەگرێتەوە، كە دەتوانن وەك دیارخەرێك بكەونە دوای سەرەی فرێزی ناوییەوە، لە زمانی كوردیشدا بە شێوەیەكی گشتی ئەم دیارخەرانە بەهۆی چەند مۆرفیمێكەوە، كە پێیان دەوترێ مۆرفیمی خستنەسەر یان ئامرازی بەستن بەشداری لە ڕۆنانی فرێزە ناوییەكەدا دەكەن. لە زمانی كوردیدا سێ ئامرازی بەستن Conjunction هەیە. (ناو و ناو) و (ناو و ئاوڵناو) (ناو و جێناو)لە ناو چوارچێوەی فرێزو ڕستەدا لە یەك ئەدەن كە ئەمانەن (و – ی – ە).[1]
هەریەك لەم ئامرازانەش لە باری تایبەتدا بەكاردێن. ئەو ناوانەی بە (و) لە یەك ئەدرێن هەموو بەشداری لە ڕووداوی فرمانەكەدا ئەكەن بە پێی ئەو ئەركەی لە ناو چوارچێوەی ڕستەدا پێیان

(١) وریا عومەر ئەمین، گ- ڕۆژی كوردستان، ژ٦٧ (١٩٨٤: ٢٨).

سپێرراوە. لەلاییەکی تـرەوە ئـەو ناوانـەی بـە (ی) لێـك ئـەدرێن پەیوەنـدییان لەگـەڵ یـەکتردا لەسـەر بناغەیی هەیی دایە (Possessive). تەنیا ناوی یەکەم ڕووداوی فرمانەکە بە پێـی ئـەو ئەرکـەی لـە ناو چوارچێوەی ڕستەدا پـێ سـپێرراوە بـەجێ ئـەهێنێت. ئـەم نـاوەش سـەر بـە نـاوی دووەم ئـەبێت و ناوی دووەم سەر بە ناوی سێیەم ئەبێت و بەم جۆرە.[1] بڕوانە (٤٣).

٤٣) ا- ئارام و بارام و شیرین نانیان خوارد.

ب- ئازادی برای شلێر هات.

لە نموونەی (٤٣-ا)دا هەرسێ ناوەکە (ئارام، بارام، شیرین) ئـەرکی بکـەری ڕسـتەکەیان کەوتۆتـە سـەر، بەڵام لە نموونەی (٤٣-ب)دا تەنیا (ئازاد) ئەرکی بکەری ڕستەکەی گێڕاوە. ئەوەی شایانی تێبینییـە لـە شێوەی ئاخاوتنی ئێستایی (ش.گ)دا ئامرازی خستنەسەری (ی) بەکارنایەت گـەر کۆتـا دەنگـی سـەرەی فرێـزە ناوییەکـە کۆنسـونانت بێـت، بـەڵام گـەر هـاتوو بـەدەنگی ڤـاوڵ کۆتـایی هـات، ئـەوە ئـامرازی خستنەسـەری (ی) بـەکاردێت، پێدەچـێت ئەمـەش پەیوەنـدی بەرێکخسـتنی بڕگـەو مۆسـیقای وتنـی شێوەزاری گەرمیانەوە هەبێت. بڕوانە(٤٤).

ش.گ	ش.س
٤٤) ا- ماڵ بەختیار ئەزانم .	ماڵی بەختیار ئەزانم.
ب- مامر بچووك بسێنە.	مریشکی بچووك بکرە.
پ- گەزۆی خۆشم هاوردە.	گەزۆی خۆشم هێناوە.
ت- میوەی شارەزوور وەتامە.	میوەی شارەزوور بەتامە.

لـە نموونـەکانی (٤٤-ا، ب)دا نـاوە دیارخراوەکـە (سـەرەی فرێزەکـە) بـە دەنگـی کۆنسـونانتی/ڵ/ و/ر/ کۆتایی هاتووە، بۆیە ئامرازی خستنەسـەری (ی) بەکارنایـەت، بـەڵام لـە نموونـەکانی (٤٤-پ، ت)دا نـاوە دیارخراوەکە بە دەنگی ڤاوڵی /ۆ/ و / ە/ کۆتای هاتووە، بۆیە ئامرازی خستنەسـەری (ی) بـەکاردێت و بڕگەی دووەمی ناوەکەش لە (cv)ەوە دەگۆڕێت بۆ (cvc).

هەرچی ئامرازی خستنەسەری (ە) یە تەنیا لە بارێکدا بەکاردێت، گەر سەرەی فرێزە ناوییەکە ناوێکی ناسـراو بێـت و بـە هـۆی مـۆرفیمی ناسـراوی (ەکـە)وە ناسـراو کرابێـت و دیارخـەرەکەیشـی ئاوەڵنـاوی جۆنێتی بێت. لەم بارەشدا مۆرفیمی ناسراوی دەچێتە کۆتا ئاوەڵناوی دیارخەرەوە. بڕوانە (٤٥).

٤٥)ا- ژنە جوانەکە ناسراوە .

ب- ژنە جوانە باڵا بەرزەکە ناسراوە .

---

(١)وریا عومەر ئەمین، گ- ڕۆژی کوردستان، ژ٦٧ (١٩٨٤: ٢٨).

ئەو کەرەستانەی وەکو دیارخەرێك دەکەونە دوای سەرەی فرێزی ناوی بریتین لەمانە:

١- ناو:

ش.گ	ش.س
٤٦) ا- دایك ئارام هات .	دایکی ئارام هات.
ب- کوڕەکەی هێمن نەخۆشە.	کوڕەکەی هێمن نەخۆشە.
پ- ماس مەڕ ترشە.	ماستی مەڕ ترشە.
ت- ئاوەکەی سیروان پیس بویە.	ئاوەکەی سیروان پیس بووە.
ج- شووشەی پەنجەرەکان پاکە.	شووشەی پەنجەرەکان خاوێنە.

لە نموونەکانی (٤٦-ا، ب، پ، ت، ج) ئەوەمان بۆ ڕوون دەبێتەوە، کە ئەو ناوانەی دەبنە دیارخەر دەشێت تایبەتی یان گشتی یان تاك یان کۆ یان ناسراوبن، هەروەها ئەو ناوە دیارخراوانەی مۆرفیمی (ەکە)یان دەچێتە سەر لە دۆخی خستنەسەردا هەمیشە مۆرفیمی خستنەسەری (ی) بەکاردێت، چونکە بەهۆی (ەکە) ەوە ناوەکە بە ڤاوڵ کۆتای دێت.

٢- جێناو:

ش.گ	ش.س
(٤٧)ا- دەست تو سووتا.	دەستی تۆ سووتا.
ب- کوڕ خۆم یاری باش دەکات.	کوڕی خۆم یاری باش دەکات.
پ- دەفتەرەکەی هین دڕیا.	دەفتەرەکەی هین دڕا.
ت- نامەی کێ هات.	نامەی کێ هات.

لە نموونەکانی (٤٧- ا، ب، پ، ت)دا ئەوە دەردەکەوێت، کە جێناوەکانی کەسی و خۆیی و نادیار و پرس دەتوانن ببنە دیارخەری سەرەی فرێزی ناوی.

٣- ئاوەڵناو:

ش.گ	ش.س
٤٨) ا- هەنار شیرین لە هەڵەبجەیە.	هەناری شیرین لە هەڵەبجەیە.
ب- کەل وپەل ژنانە گرانە.	جلی ژنانە گرانە.
پ- پیاو وەها نییە.	پیاوی وەها نییە.

لەنموونەکانی (٤٨-ا، ب، پ)دا دەردەکەوێت، کە ئاوەڵناو بەهەر سێ جۆرەکەیەوە (چۆنێتی، ڕێژەیی، نادیار) دەتوانن ببنە دیارخەری سەرەی فرێزی ناوی.

٤- ژمارە:

ش.گ	ش.س
٤٩) ا- پۆل یەکەم زیرەکن.	پۆلی یەکەم زیرەکن.
ب- جێگەی دووەم گیراوە.	جێگای دووەم گیراوە.

لە نموونەکانی (٤٩- ا، ب) وشەکانی (یەکەم، دووەم) وەك ژمارەی پلەیی (تەرتیبی) بوون بە دیارخەری سەرەی فرێزی ناوی، هەرچی ژمارەی بنجی و کەرتی یە ناتوانن وەك دیارخەری پاشەوەی فرێزی ناوی ڕۆڵ ببینن.

٥- ناوی شوێن و کات:

ش.گ	ش.س
٥٠) ا- جادەی بەردەمماڵمان خۆڵە.	شەقامی پێش ماڵمان گڵە.
ب- نان بەیانیان بەسوودە.	نانی بەیانیان بەسوودە.

لە نموونەکانی (٥٠- ا، ب) وشەکانی (بەردەم، بەیانی)، کە ناوی شوێنی و کاتن بوونەتە دەرخەری سەرەی فرێزی ناوی.

٦- ناوی نازناو و پیشە:

ش.گ	ش.س
٥١) ا- ئازاد چاوشین هات.	ئازاد چاوشین هات.
ب- کاوە گەرمیانی ڕۆژنامەنووسێکی ئازا بوی.	کاوە گەرمیانی ڕۆژنامەنووسێکی ئازا بوو.
پ- ئارام فیتەر شارەزایە.	ئارامی فیتەر شارەزایە.

لە نموونەکانی (٥١-ا، ب، پ)دا وشەکانی (چاوشین، گەرمیانی، فیتەر) بەبێ یاردەی ئامرازی خستنەسەر بوون بە دیارخەری سەرەی فرێزی ناوی .

٧- وشەی ڕادە:

ش.گ	ش.س
(٥٢)ا- نەخۆشیی زۆر لە وڵاتدا بڵابۆتۆ.	نەخۆشیی زۆر لە وڵاتدا بڵابووتەوە.
ب- نمرەی کەمم بۆ هاتۆ.	نمرەی کەمم بۆ هاتەوە.

لە نموونەکانی (٥٢ا، ب)دا وشەکانی ڕادە (زۆر، کەم) دیارخەری سەرەی فرێزی ناویین. بە وردبوونەوە لەو ڕستانەی دیارخەری پاش سەرەی فرێزی ناوییان تێدایە، ئەوەمان بۆ ڕوون دەبێتەوە کە زۆربەی کات کرداری ئەو ڕستانە تێنەپەڕن جا چ کرداری تەواو بن، یان کرداری بوون بن لە کاتی ڕابردوو و ئێستاو داهاتوودا، بەتایبەتی گەر دیارخەرەکانیان (ناوی شوێن، ژمارە، ڕادە)بێت.

٢/٣-٢-١-٢)فرێزی کرداری:

فرێزی کرداری پێکهێنێکی تری ڕاستەوخۆی دروستەی ڕستەیە و ئەرکێکی گەورەو دیاریکراو لە سازدانی ڕستەدا دەبینێت.[١] یەکێك لەو پێکهاتە گرنگانەی، کە لە بەشە کرداردا هەبوونی گرنگ و خورتییە، کردارە. کردار لە ناو بەشە کرداردا وەك سەرە هەڵس و کەوت دەکات و یەکێك لە تەواوکەرەکانی فرێزێکی ناوییە، کە ئەویش هەبوونی خورتییە.[٢] بە واتایەکی تر ناوکی فرێزە کردارییەکە لە ڕەگی کردارو جێناوێکی لکاو پێك دێت.[٣] فرێزی کرداری لە جۆرەکانی تری فرێز (ناوی، ئاوەڵناوی، ....تاد) گرنگترە، چونکە بەخۆرتییە و ناتوانرێت لابرێت، لە کاتێکدا فرێزەکانی تری ڕستە وەك فرێزی ناوی بکەر دەشێت لە دروستەی ڕووکەشدا دەرنەبڕدرێت، ئەویش بەهۆی دەرکەوتنی نیشانەکەی لە ناو فرێزە کردارییەکەدا.[٤]

٢/٣-٢-١-٢-١)دروستەی فرێزی کرداری:

دروستەی فرێزی کرداری خاوەنی پێکهاتەیەکی ئالۆزی ناوەکی و دەرەکییە و بەشێوەی جۆراجۆری مۆرفۆسینتاکسی و سینتاکسی فراوان دەکرێت، ئەو یەکە ڕێزمانیانەی (مۆرفیم، فرێز)، کە لە دروستەی فرێزی کرداریدا لە گەڵ ڕەگی کرداردا دێن. هەریەکەیان جۆرە پێوەندییەکی ڕێزمانی دەهێنێتە ئاراوە.[٥]

---

(١)حاتەم ولیا محەمەد (٢٠٠٠: ٦٦).

(2)Norman.c.stageberg(1971:165) .

(٣)وریا عومەر ئەمین،گ- ڕۆشنبیری نوێ، ژ١١١ (١٩٨٦: ١٨٨).

(٤)محەمەد عومەر عەول (٢٠٠٨: ١٥).

(٥)سەرچاوەی پێشوو، لاپەڕەی پێشوو.

بەم پێیە فرێزی کرداریش هەر وەکو فرێزی ناوی دابەش دەبێت بەسەر دروستەی ناوەوە و دروستەی دەرەوەدا.

٢/٣-٢-١-٢-١-١-١)دروستەی ناوەوەی فرێزی کرداری:

دیارترین ئەو مۆرفیمانەی بەشداری لە دروستەی سادەترین فرێزی کرداریدا دەکەن بریتین لە مۆرفیمەکانی کات و جێناوە لکاوەکان (کەس، ژمارە)، ڕەگی کردارەکەش وەکو سەرەی فرێزە کردارییەکە ڕۆڵ دەبینێت. هەرچەندە ڕەگی کردار بەکارهێنانێکی سەربەخۆی نییە و پێویستی بە مۆرفیمی تر هەیە بۆ تەواوکردنی واتاکەی، واتە بۆ تەواوکردنی دروستەیەك کە پێی دەوترێت کردار.[1] ڕێزمانی کوردی دوو ڕەگی جیاوازی بۆ کردار دەست نیشان کردووە. ئەوانەن کە پێیان دەوترێ (ڕەگی ڕابردوو) و (ڕەگی داهاتوو) ... هەموو کاتە ڕێزمانییەکان بەم دوو ڕەگە دادەڕێژرێن.[2]

یاساکانیشیان بەم چەشنەیە:

جۆری کردار	ڕەگی کرداری ڕابردوو	م. کاتی ڕابردوو	جێناوی لکاو (کەس وژمارە)
تێپەڕ	کر	د	ت
تێنەپەڕ	کەف	ت	یت

جۆری کردار	ئەسپێکت	ڕەگی ڕانەبردوو	م.کاتی ڕانەبردوو[3]	جێناوی لکاو (کەس و ژمارە)
تێپەڕ	ئە	کڕ	∅	ن
تێنەپەڕ	ئە	سووت	ێ	ن

هەروەها جگە لە مۆرفیمەکانی کات و جێناوە لکاوەکان هەندێك مۆرفیمی تریش بەشداری لە فراوانکردنی دروستەی ناوەوەی فرێزی کرداریدا دەکەن. وەك مۆرفیمەکانی (نەرێ کردن، نادیاری، جۆری ڕێژەی کردار، ...تاد). بڕوانە (٥٣

ش.گ	ش.س
٥٣) ا- ئارام نەهات .	ئارام نەهات.
ب- نامەکە خوێنریا.	نامەکە خوێنرا.

---

(١)حاتەم ولیا محەمەد (٢٠٠٠: ٦٩).

(٢)وریا عومەر ئەمین، گ- ڕۆشنبیری نوێ، ژ١١١ (١٩٨٦: ١٨٨).

(٣)مۆرفیمی کاتی ڕانەبردوو لە هەندێ کرداردا دەرناکەوێت و لە هەندێ کرداری تردا (ێ) یە. بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: وریا عومەر ئەمین: (١٩٩٢: ٨٨-٩٢).

پ- دەفتەرەکەم هاوردە.   دەفتەرەکەم هێناوە.

لە نموونەکانی (٥٣- ا، ب، پ)دا مۆرفیمەکانی (نە، یا، ە) جگە لە ئەرکەکانی خۆیان بەشدارییان کردووە لە فراوان کردنی سەرەی فرێزە کردارییەکە، کە کردارەکەیە. هەروەها ئەو فۆرمانەی، کە ڕۆڵی بەرکار دەبینن لە کرداری تێپەڕدا، دەبنە کەرەستەی ناوەوەی فرێزی کرداری. واتە بەرکار لە کرداری تێپەڕدا بوونی پێویستە، بەڵام لە کرداری تێنەپەڕدا بوونی پێویست نییە. بڕوانە (٥٤).

ش.گ	ش.س
٥٤)ا-شیرین بابەتەکەی خوێندۆ	شیرین بابەتەکەی خوێندەوە.
ب- بارام خەوت.	بارام نووست.

لە هەندێك کرداردا وەك(پێدان، لێسەندن، لێچوون، لێکەوتن یان لێهاتن، تێچوون) لە باری تێپەڕی و تێنەپەڕیدا بوونی کەرەستەی تەواوکەر یان فرێزی پێشناوی دەبێت بە مەرج لە دروستەی ڕستەکەدا. لەم کاتەشدا فرێزە پێشناوییەکان دەبنە دیارخەری ناوەوەی فرێزی کرداری. بڕوانە(٥٥).

ش.گ	ش.س
٥٥)ا- ئەوان دیارییەکەیان دا وە خوێندکارەکە.	ئەوان دیارییەکەیان بە خوێندکارەکە دا.
ب- جلەکە لە تو دەکەوێت.	جلەکە لە تۆ دێت.

لە نموونەکانی (٥٥-ا،ب)دا هەر یەك لە کەرەستەکانی (لە تو، وە خوێنکارەکە) وەکو تەواوکەرێك بوون بە دیارخەری ناوەوەی سەرەی فرێزی کرداری.

٢/٣-٢-٢-١-٢-١-٢)دروستەی دەرەوەی فرێزی کرداری:

مەبەست لە دروستەی دەرەوەی فرێزی کرداری فراوانکردنی فرێزی کردارییە بەهۆی چەند کەرەستەیەکی ڕێزمانییەوە (مۆرفیم، فرێز، ڕستە). ئەم کەرەستانەش ئەرکی سەربار یان تەواوکەر لە ڕستەی کرداری تەواودا دەبینن. ئەمەش پێوەندی بە جۆری کردارەکەوەیە، کە ڕۆڵی بەرچاویان لە هەڵبژاردنی ئەم فرێزە تەواوکەرانەدا هەیە.[1] ئەو کەرەستانەش کە بەشداری لە فراوانکردنەکەدا دەکەن بریتین لە (ئاوەڵکردار، وشەی ڕادە، ژمارە، فرێزی پێشناوی، ڕستەی شوێن کەوتوو، ...تاد). بڕوانە (٥٦).

---

(١)محەمەد عومەر عەول (٢٠٠٨: ١٥).

ش.گ	ش.س
٥٦) ا- ئەو زوی هات.	ئەو زوو هات.
ب- میوانەکە نان کەم ئەخوات.	میوانەکە نان کەم دەخوات.
پ- ئازاد دوو بێڵی سەند.	ئازاد دوو خاکەنازی کڕی.
ت- مەلەوانەکە لە ئاوەکا خنکا.	مەلەوانەکە لە ئاوەکەدا خنکا.
ج- دیمان، کە ئەوان یەوەیان برد.	بینیمان، کە ئەوان ئێوەیان برد.

لە نموونەکانی (٥٦-ا، ب، پ، ت،ج)دا هەریەك لە کەرەستەکانی (زوی، کەم، دوو، لە ئاوەکەدا، کە ئەوان ئێوەیان برد) بەشداریان لە فراوان کردنی فرێزە کردارییەکەدا کردووە. هەرچی کردارە ناتەواوەکانە ناتوانن بەتەنیا بین، بۆیە ئەو کردارانە بە گشت چەشن و جۆرەکانی فرێزدا هەڵدەواسرێن، کەواتە هەبوونی ئەو فرێزە تەواوکەرانە خورتییە.[1] بڕوانە(٥٧).

ش.گ	ش.س
٥٧) ا- ئەوە شیرین بوی.	ئەوە شیرین بوو.
ب- ئەوە ئێوەن لێرە !	ئەوە ئێوەن لێرە !
پ- کاتەکە درەنگە.	کاتەکە درەنگە.
ت- ژنەکە وەتەمەنە.	ژنەکە بەتەمەنە.
ج- پارەکە زۆر بوی.	پارەکە زۆر بوو.
چ- ئەیە چۆن بی؟	ئەمە چۆن بوو؟
ح- ئازاد لە ماڵایە.	ئازاد لە ماڵدایە.

لە نموونەی (٥٧-ا)دا ناوێك، (٥٧-ب)دا جێناوێك، (٥٧-پ)دا ئاوەڵکردرێك، (٥٧-ت)دا ئاوەڵناوێك، (٥٧-ج)دا وشەیەکی ڕادە، (٥٧-چ)دا وشەیەکی پرس، (٥٧-ح)دا فرێزێکی پێشناوی بەشداری لە فراوانکردنی فرێزە کردارییەکەدا کردووە.

(١)عەبدولجەبار مستەفا معروف (٢٠١٠: ٧٧).

٣-٢/٣)ئەرك و جێکەوتەی جێناوەلکاوەکان لە شێوەزاری گەرمیاندا:

یەکێك لەو بابەتە دیارانەی خاڵی جیاوازی دەخەنە نێوان شێوازاری گەرمیان و شێوەزاری سلێمانییەوە فۆرم و جێکەوتەی جێناوە لکاوەکانە. هەروەکو پێشتریش ئاماژەمان پێدا لە (ش.گ)یشدا هەروەکو (ش.س) دوو دەستە جێناوی لکاومان هەیە تەنیا لە کەسی یەکەم و دووەمی کۆدا لە گەڵ کرداری ڕابردووی تێنەپەڕدا لە هەندێك ناوچەی گەرمیان لە بری (ین، ن) (یمان، یتان) بەکاردێت. لە کاتێکدا هەندێك زمانەوان بە هەڵە ئەوەیان دیاری کردووە، کە هەموو جێناوەکانی دەستەی (م-مان) لە گەڵ کرداری ڕابردووی تێنەپەڕدا بەکاردێن.[١] وەك لە خوارەوە ڕوونکراوەتەوە.[٢]

	شێوەزاری سلێمانی						شێوەزاری گەرمیان					
	دەستەی یەکەم		دەستەی دووەم				دەستەی یەکەم		دەستەی دووەم			
			A		B				A		B	
ژ	تاك	كۆ	تاك	كۆ	تاك	كۆ	تاك	كۆ	تاك	كۆ	تاك	كۆ
١	م	مان	م	ین	م	ین	م	مان	م	ین/یمان	م	ین
٢	ت	تان	یت	ن	یت	ن	ت	تان	یت	ن/یتان	یت	ن
٣	ی	یان	∅	ن	ات/ێت	ن	ی	یان	∅	ن	ات/ێت	ن

١-٣-٢/٣)ئەرك و جێکەوتەی دەستەی یەکەم:

دەستەی یەکەمی جێناوە لکاوەکان (م، ت، ی، مان، تان، یان) لە چوارچێوەی فرێزو ڕستەدا لە چەند ئەرکێکدا دەردەکەون. وەك (نیشانەی بکەر، بەرکار، بەرکاری ناراستەخۆ(سەربار)، دیارخەر).

ا- نیشانەی بکەر:

جێناوە لکاوەکانی دەستەی یەکەم ئەرکی نیشانەی بکەر دەبینن لەگەڵ چەند کردارێکدا:

١- کرداری ڕابردووی تێپەڕ:

کاتی کرداری ڕستەکە ڕابردووی تێپەڕ بێت، جێناوە لکاوەکانی دەستەی یەکەم وەکو نیشانەی بکەر بەکاردێن و دەچنە دوای بەرکاری ڕستەوە. بڕوانە (٥٨).

---

(١)بڕوانە: ا- عەبدوڵا حوسین ڕەسوول (٢٠٠٢: ٢٠). ب- ئومێد بەرزان برزۆ (٢٠١٢: ١٧٥٩).

(٢)ئەم خشتەی پێشتر لە باسی جێناودا بە خشتەی ژمارە (٥) دیاری کراوە، بەڵام بۆ بەرچاو ڕوونی و پێوەندی بە باسەکەوە بە پێویستمان زانی لێرەدا دووبارەی بکەینەوە.

ش.گ ش.س

٥٨) یەمە دارەکانمان سووتان . ئێمە دارەکانمان سووتاند.

یاسای ڕیزبوونەکەیان بەم شێوەیەیە:

ش.گ	ش.س
٥٨-بکەر + بەرکار + جێناوی لکاوی دەستەی یەکەم(نیشانەی بکەر) + کرداری ڕابردووی تێپەڕ	بکەر + بەرکار + جێناوی لکاوی دەستەی یەکەم(نیشانەی بکەر) + کرداری ڕابردووی تێپەڕ

٢- کرداری ڕابردووی تێنەپەڕ:

جێناوە لکاوەکانی دەستەی یەکەم تەنیا لە گەڵ ئەو کردارە تێنەپەڕانەدا بەکاردێن، کە لە ناوی دەنگە سروشتییەکانەوە وەرگیراون بە یاریدەی (اندن). واتە ئەم دەستە جێناوە لە گەڵ هیچ کردارێکی تێنەپەڕی بنەڕەتیدا بەکارنایەن. بڕوانە(٥٩).

ش.گ ش.س

٥٩) مناڵەکە قیژانی . مناڵەکە قیژاندی.

★ ئەوان کەفتیان . ئەوان کەوتیان.

لە نموونەی (٥٩)دا (قیژاند) کردارێکە لە ناوی دەنگێکی سروشتییەوە (قیژە)ەوە وەرگیراوە، جێناوی (ی) ی وەرگرتووە کە لە دەستەی یەکەمەو نیشانەی بکەرە، بەڵام نموونەی (★ئەوان کەفتیان) ڕستەیەکی نادروستە، چونکە نە لە (ش.س)داو نە لە (ش.گ)دا ئەم جۆرە بەکارهێنانە بەکارنایەت. ئەوەی هەیە لە هەندێك ناوچەی گەرمیان تەنیا بۆ کەسی یەکەم و دووەمی کۆ (یمان، یتان) لە گەڵ کرداری ڕابردووی تێنەپەڕدا بەکاردێن. بڕوانە (٦٠).

ش.گ ش.س

٦٠) ا- ئێمە چوویمان. ئێمە چووین(ڕۆیشتین).

ب- ئێوە کەفتیتان. ئێوە کەوتن

یاسای ڕیزبوونەکەیان بەم شێوەیەیە:

ش.گ	ش.س
٥٩- بکەر + کرداری ڕابردووی تێنەپەڕ (وەگیراو لە ناوی دەنگی سروشتی) + جێناوی لکاوی دەستەی یەکەم (نیشانەی بکەر)	بکەر + کرداری ڕابردووی تێنەپەڕ (وەگیراو لە ناوی دەنگی سروشتی) + جێناوی لکاوی دەستەی یەکەم (نیشانەی بکەر)
٦٠-ا،ب- بکەر + کرداری ڕابردووی تێنەپەڕ+ جێناوی لکاو بۆ کەسی یەکەم و دووەمی کۆ (یمان، یتان)(نیشانەی بکەر)	بکەر + کرداری ڕابردووی تێنەپەڕ+ جێناوی لکاوی دەستەی دووەم (A) (ین، ن) (نیشانەی بکەر)

ب- بەرکار:

جێناوە لکاوەکانی دەستەی یەکەم ڕۆڵی بەرکار دەبینن لە ڕستەی مۆرفۆسینتاکسدا لە گەڵ کرداری ڕانەبڕدوو و فەرماندا. بڕوانە (٦١).

ش.گ	ش.س
٦١) ا- ئەتاننێرین.	دەتاننێرین.
ب- بیانوەن.	بیانبەن.
پ- دەستمان ئەگرن.	دەستمان دەگرن.
ت- هەڵی بژێرن .	هەڵی بژێرن.

لە نموونەکانی (٦١- ا، ب، پ، ت)دا دیارە جێناوەکانی دەستەی یەکەم لە ڕۆڵی بەرکاردا لە گەڵ کرداری ڕانەبردوو و فەرمانی سادەدا دەکەونە دوای ئەسپێکت (ئـ) ەو مۆرفێمی ڕێژەی فەرمان (بـ)ەوە، بەڵام لە گەڵ کرداری دارِژاو و لێکدراودا جێناوەکان دەکەونە دوای بەشی یەکەمی کردار. ئەمە لە (ش.س)و زۆربەی ناوچەکانی (ش.گ)یشدا تارادەیەك وەك یەکە. یاسای ڕیزبوونەکەیان بەم شێوەیەیە:

ش.گ	ش.س
ا- ئەسپێکتی (ئـە)+ جێناوی لکاوی دەستەی یەکەم(بەرکار)+ ڕەگی کرداری ڕانەبردووی سادە + جێناوی لکاوی دەستەی دووەم (B)(نیشانەی بکەر)	ئەسپێکتی (دە)+ جێناوی لکاوی دەستەی یەکەم(بەرکار)+ ڕەگی کرداری ڕانەبردووی سادە + جێناوی دەستەی دووەم (B)(نیشانەی بکەر)
ب- م.ڕێژە(ب) + جێناوی لکاوی دەستەی یەکەم(بەرکار)+ ڕەگی کرداری فەرمانی سادە + جێناوی لکاوی (ە،ن) (نیشانەی بکەر)	م.ڕێژە (بـ) + جێناوی لکاوی دەستەی یەکەم(بەرکار)+ ڕەگی کرداری فەرمانی سادە + جێناوی لکاوی (ە،ن) (نیشانەی بکەر)
پ- بەشی یەکەمی کردار+ جێناوی لکاوی دەستەی یەکەم(بەرکار)+ ئەسپێکتی (ئـە) + ڕەگی کرداری ڕانەبردووی دارِژاو یان لێکدراو + جێناوی لکاوی دەستەی دووەم (B) (نیشانەی بکەر)	بەشی یەکەمی کردار+ جێناوی لکاوی دەستەی یەکەم(بەرکار)+ ئەسپێکتی (دە) + ڕەگی کرداری ڕانەبردووی دارِژاو یان لێکدراو + جێناوی لکاوی دەستەی دووەم (B) (نیشانەی بکەر)
ت- بەشی یەکەمی کردار+ جێناوی لکاوی دەستەی یەکەم(بەرکار)+ م.ڕێژە (بـ) + ڕەگی کرداری فەرمانی دارِژاو یان لێکدراو + جێناوی لکاوی (ە،ن) (نیشانەی بکەر)	بەشی یەکەمی کردار+ جێناوی لکاوی دەستەی یەکەم(بەرکار)+ ئەسپێکتی (بـ) +ڕەگی کرداری فەرمانی دارِژاو یان لێکدراو + جێناوی لکاوی (ە،ن) (نیشانەی بکەر)

بەڵام لە هەندێك ناوچەی گەرمیان وەك ناوچەی زەنگ ئاباد شێوەی ڕیزبوونی جێناوەکان دەگۆڕێت. بڕوانە (٦٢).

ش.گ	ش.س
٦٢)ا- ئەنێرینە[1]تان بۆ ماڵ.	دەتاننێرین بۆ ماڵ.
ب- بوەنەیان بۆ یاری.	بیانبەن بۆ یاری.

(١)دەنگی (ە) لە نێوان جێناوی لکاوی بکەری و جێناوی لکاوی بەرکاریدا پەیدا دەبێت، هیچ ئەرکێکی ڕێزمانی نییە، دەکرێت وەکو مۆرفیمی بەتاڵ دیاری بکرێت.

یاسایی ڕیزبوونەکەی بەم چەشنەیە:

ش.گ	ش.س
ا- ئەسپێکتی (ئـە) + ڕەگـی کـرداری ڕانـەبردووی سـادە + جێنـاوی لکـاوی دەسـتەی دووەم (B)(نیشـانەی بکـەر) + مۆرفیمی بەتاڵ (ە)+ جێناوی لکاوی دەستەی یەکەم(بەرکار)	ئەسپێکتی (دە) + جێنـاوی لکـاوی دەسـتەی یەکەم(بـەرکار)+ ڕەگـی کـرداری ڕانـەبردووی سادە + جێنـاوی لکـاوی دەسـتەی دووەم(B) (نیشانەی بکەر)
ب- م.ڕێـژە (بـ) + ڕەگـی کـرداری فـەرمانی سـادە + جێنـاوی لکاوی(ە، ن)(نیشانەی بکەر) + مۆرفیمی بـەتاڵ (ە)+ جێنـاوی لکاوی دەستەی یەکەم(بەرکار)	م.ڕێژە (بـ) + جێناوی لکاوی دەستەی یەکەم(بـەرکار)+ ڕەگـی کـرداری فـەرمانی سـادە + جێنـاوی لکـاوی (ە،ن) (نیشـانەی بکەر)

دەستە جێناوی یەکەم لە (ش.گ)دا لە ڕستەی مۆرفۆسینتاکسدا لە گەڵ کرداری ڕابـردووی تێپەڕیشدا ئەرکی بەرکار دەبینێت، کە ئەمـەش بـەخاڵی جیـاوازی ئـەم شـێوەزارە دادەنرێـت لـە گـەڵ شـێوەزاری سلێمانیدا. بڕوانە (٦٣).

مۆرفۆسینتاکی (ش.گ)	مۆرفۆسینتاکی (ش.س)	ڕستەی سینتاکی
٦٣)ا- بردیانت .	بردتن.	تۆ ئەوانت برد.
ب- هەنارد∅مان.	ناردمان.	ئێمە ئەومان نارد.
پ- گرتیانی.	گرتنی .	ئەو ئەوانی گرت.
ت- دامانیان گرت .	دایان بەزاندین.	ئەوان ئێمەیان دابەزاند.
ج- پێشتانی خست.	پێشی خستن.	ئەو ئێوەی پێش خست.

لە نموونەکانی (٦٣-ا ، ب، پ، ت، ج) چەند جیاوازییەك بەدی دەکەین لە نێوان (ش.س) و (ش.گ)دا، بە وێنە لە نموونەی (٦٣-ا)دا کرداری ڕستەکە ڕابردووی تێپەڕە جێناوی لکاوی بکەری و بەرکاریش هەر لە هەمان دەستەیە، کە دەستەی (م.مان)ە، لە (ش.گ)دا هەمیشە جێناوی لکاوی بەرکاری پێش دەکەوێت و جێناوی لکاوی بکەری بەدوایدا دێت، بەڵام لە نموونەی بەرانبەری (بردتن) کە شێوەزاری سلێمانییە هەمیشە جێناوی لکاوی بکەری لە دەستەی (م.مان) دەبێت و جێناوی لکاوی بەرکاری لە دەستەی دووەم (A)(م، ین)دەبێت، لە ڕووی ڕیزبوونیشەوە لە (ش.س)دا تەنیا لە یەك حاڵەتدا نەبێت هەمیشە جێناوی لکاوی بکەری پێش دەکەوێت و جێناوی لکاوی بەرکاری بەدوایدا دێت. لە نموونەی (٦٣-ب)دا ئەوە ڕوون دەبێتەوە کە لە (ش.گ)دا گەر بەرکارمان کەسی سێیەمی تاك بوو، ئەوە جێناوەکە لە دەستەی دووەم (A) دەبێت کە (∅)ە بە پێچەوانەی کەسەکانی ترەوە کە لە دەستەی یەکەم (م.مان)ە، ئەمەش جۆرێکە لە ناوێزەیی. لە نموونەی (٦٣-پ)دا ئەوەمان بۆ ئاشکرا دەبێت کە لە (ش.س)دا گەر بکەرمان کەسی سێیەمی تاك بوو، ئەوە لە ڕووی ڕیزبوونەوە بە پێچەوانەی کەسەکانی ترەوە جێناوی لکاوی بەرکاری پێش دەکەوێت و جێناوی لکاوی بکەری کە

(ی)یە بەدوایدا دێت، کەواتە ئەمەش جۆرێکە لە ناوێزەیی.[1] بۆ ڕوونکردنەوەی زیاتر بڕوانە: خشتەی ژمارە (٧).

ژ	ڕستەی سینتاکی	ش.س	ش.گ	ڕستەی سینتاکی	ش.س	ش.گ
١	من ئەوانم برد.	بردمن	بردیانم	تۆ منت برد.	بردتم	بردمت
٢	تۆ ئەوانت برد.	بردتن	بردیانت	من تۆم برد.	بردمیت	بردتم
٣	ئەو ئەوانی برد.	بردنی	بردیانی	تۆ ئەوت برد.	بردت(∅)	برد(∅)ت
١	ئێمە ئەوانمان برد.	بردمانن	بردیانمان	تۆ ئێمەت برد.	بردتین	بردمانت
٢	ئێوە ئەوانتان برد.	بردتانن	بردیانتان	من ئێوەم برد.	بردمن	بردتانم
٣	ئەوان ئەوانیان برد	بردیانن	بردیانیان	تۆ ئەوانت برد.	بردتن	بردیانت

لە نموونەکانی (٦٣-ت،ج)دا کردارەکان ڕابردووی تێپەڕی داڕژاو و لێکدراون لەم بارەشدا دیسان لە (ش.گ)دا جێناوی لکاوی بکەری و بەرکاری لە هەمان دەستەی (م.مان)دەبن، جێناوی لکاوی بکەری دەچێتە کۆتایی بەشی یەکەمی کردارەکە و جێناوی لکاوی بەرکاری بەدوایدا دێت، بەڵام لە نموونەی بەرانبەری کە شێوەزاری سلێمانییە جێناوی لکاوی بکەری لە دەستەی یەکەمە و جێناوی لکاوی بەرکاری لە دەستەی دووەم (A)یە. لە ڕووی جێکەوتەوە جێناوی لکاوی بکەری دەکەوێتە کۆتای بەشی یەکەمی کردارەکە و جێناوی لکاوی بەرکاری دەکەوێتە کۆتای بەشی دووەمی کردارەکەوە. یاسای ڕیزبوونەکانیشیان بەم شێوەیەیە:

ش.گ	ش.س
ا- کرداری ڕابردووی تێپەڕی سادە +جێناوی لکاوی دەستەی یەکەم(بەرکار) جگە لە کەسی سێیەمی تاک + جێناوی لکاوی دەستەی یەکەم (نیشانەی بکەر).	کرداری ڕابردووی تێپەڕی سادە +جێناوی لکاوی دەستەی یەکەم(نیشانەی بکەر)جگە لە کەسی سێیەمی تاک + جێناوی لکاوی دەستەی دووەم (A) (بەرکار).

---

(١)ئەم حاڵەتە لە ناوچەی شارەزووردا بەشێوەیەکی ترە، بەو پێیەی لەو ناوچەیەدا جێناوە لکاوەکان لە ڕستەی مۆرفۆسینتاکسدا لە ڕوویەکەوە لە شێوەزاری گەرمیان دەچێت بەوەی هەر وەك شێوەزاری گەرمیان لە ڕووی ڕیزبوونەوە جێناوی لکاوی بەرکاری پێش دەخات و جێناوی لکاوی بکەری بەدوایدا دێت. لە ڕوویەکی ترەوە لە شێوەزاری سلێمانی دەچێت بەوەی جێناوی لکاوی بکەری لە دەستەی یەکەمە و جێناوی لکاوی بەرکاری لە دەستەی دووەم(A)ە. وەك لەم خشتەیەدا ڕوونکراوەتەوە.

ڕستەی سینتاکسی	شێوەزاری سلێمانی	شێوەزاری گەرمیان	شێوە شارەزوور
تۆ ئەوانت برد	بردتن	بردیانت	بردنت
تۆ ئەوت برد	بردت∅	برد∅ت	برد∅ت
ئەو ئەوانی برد	بردنی	بردیانی	بردنی

گەر تێبینی بکەین لە شێوەی شارەزووردا ناوێزەی ناکەوێتە ناو یاساکەوە و یاساکەیشی لە هەموو کاتێکدا بەم چەشنەیە:
کرداری ڕابردووی تێپەڕی سادە + جێناوی لکاوی دەستەی دووەم (A) (بەرکار) + جێناوی لکاوی دەستەی یەکەم (نیشانەی بکەر)

ب- کرداری ڕابردوو تێپەڕی سادە +جێناوی لکاوی دەستەی دووەم (A) (∅)(بەرکار) کەسی سێیەمی تاك + جێناوی لکاوی دەستەی یەکەم (نیشانەی بکەر). هەنارد ∅مان. ئێمە ئەومان هەنارد.	کرداری ڕابردوو تێپەڕی سادە +جێناوی لکاوی دەستەی یەکەم(نیشانەی بکەر) جگە لە کەسی سێیەمی تاك + جێناوی لکاوی دەستەی دووەم (A) (بەرکار) کەسی سێیەمی تاك.وەك: ناردمان ∅. ئێمە ئەومان نارد.
پ- کرداری ڕابردوو تێپەڕی سادە +جێناوی لکاوی دەستەی یەکەم(بەرکار) جگە لە کەسی سێیەمی تاك +جێناوی لکاوی دەستەی یەکەم (نیشانەی بکەر)کەسی سێیەمی تاك. وەك: گرتیانی. ئەو ئێوی گرت.	کرداری ڕابردوو تێپەڕی سادە +جێناوی لکاوی دەستەی دووەم (A)(بەرکار)+ جێناوی لکاوی دەستەی یەکەم (نیشانەی بکەر) کەسی سێیەمی تاك. وەك: گرتنی. ئەو ئێوەی گرت.
ت-ج- بەشی یەکەمی کردار + جێناوی لکاوی دەستەی یەکەم (بەرکار)+ جێناوی لکاوی دەستەی یەکەم (نیشانەی بکەر)+کرداری ڕابردووی دارِژاو یان لێکدراو.	بەشی یەکەمی کردار + جێناوی لکاوی دەستەی یەکەم(نیشانەی بکەر) + کرداری ڕابردووی دارِژاو یان لێکدراو + جێناوی لکاوی دەستەی دووەمA (بەرکار).

پ- بەرکاری ناڕاستەوخۆ(سەربار):

جێناوەلکاوەکانی دەستەی یەکەم ڕۆڵی بەرکاری ناراستەوخۆ (سەربار) دەگێڕن لەم جێکەوتانەی خوارەوەدا. بڕوانە (٦٤).

ش.گ	ش.س
٦٤) ا- پارەکەت لێ کەفت.	پارەکەت لێ کەوت.
ب- پارەکەت لێ ئەکەفێت.	پارەکەت لێ دەکەوێت.
پ- دیارییەکەتان پێ ئەسێنم.	دیارییەکەتان پێ دەکڕم.
ت- نامەکەیان بۆ بوە.	نامەکەیان بۆ ببە.
ج- پێیان بگەن.	پێیان بگەن.
چ- سەیارەکەیان بۆمان چاك کرد.	ئۆتۆمبیلەکەیان بۆ چاك کردین.

لەنموونەکانی (٦٤-ا، ب) جێناوی لکاوی دەستەی یەکەم کە ڕۆڵی بەرکاری ناراستەخۆ(سەربار) ی بینیوە لە گەڵ کرداری ڕابردوو و ڕانەبردووی تێنەپەڕدا هاتوون کەوتوونەتە دوای بکەرەوە، لە نموونەکانی (٦٤-پ، ت)دا لە گەڵ کرداری ڕانەبردوو و فەرمانی تێپەڕدا هاتوون و کەوتوونەتە دوای بەرکارەوە، لە نموونەی (٦٤-ج)دا لە گەڵ کردارێکی فەرمانی تێنەپەڕدا هاتووە و کەوتۆتە دوای پێشناوەکەوە لە (ش.گ) و(ش.س)دا، واتە تا ئێرە جیاوازی بەدی ناکرێت، بەڵام لە نموونەی (٦٤-چ)دا جێناوی لکاوی دەستەی یەکەمی بەرکاری ناراستەوخۆ (مان) لە (ش.گ)دا لە گەڵ کرداری ڕابردووی تێپەڕدا هاتووە و کەوتۆتە دوای پێشناوەکەوە، بەڵام لە (ش.س)دا دەستەی دووەمی جێناوە لکاوەکان ئەرکی بەرکاری ناراستەوخۆ دەبینن و دەچنە کۆتای کردارەکەوە. یاسای ڕیزبوونەکەیان بەم شێوەیەیە:

ش.گ	ش.س
ا- بکەر + جێناوی لکاوی دەستەی یەکەم(سەربار)+ پێشناو+ کرداری ڕابڕدووی تێنەپەڕ	بکەر + جێناوی لکاوی دەستەی یەکەم(سەربار)+ پێشناو+ کرداری ڕابڕدووی تێنەپەڕ
ب- بکەر + جێناوی لکاوی دەستەی یەکەم(سەربار)+ پێشناو+ ئەسپێکتی (ئە) + ڕەگی کرداری ڕانەبڕدووی تێنەپەڕ+ جێناوی لکاوی دەستەی دووەم(B)(نیشانەی بکەر)	بکەر + جێناوی لکاوی دەستەی یەکەم(سەربار)+ پێشناو+ ئەسپێکتی (دە) + ڕەگی کرداری ڕانەبڕدووی تێنەپەڕ+ جێناوی لکاوی دەستەی دووەم(B)(نیشانەی بکەر)
پ- بەرکار+ جێناوی لکاوی دەستەی یەکەم(سەربار)+ پێشناو + ئەسپێکتی (ئە) + ڕەگی کرداری ڕانەبردووی تێپەڕ+ جێناوی لکاوی دەستەی دووەم (B) (نیشانەی بکەر)	بەرکار+ جێناوی لکاوی دەستەی یەکەم(سەربار)+ پێشناو + ئەسپێکتی (دە) + ڕەگی کرداری ڕانەبردووی تێپەڕ+ جێناوی لکاوی دەستەی دووەم (B)(نیشانەی بکەر)
ت- بەرکار+ جێناوی لکاوی دەستەی یەکەم(سەربار)+ پێشناو + م.ڕێژە (ب) + ڕەگی کرداری فەرمانی تێپەڕ+ جێناوی لکاوی (ە،ن)(نیشانەی بکەر)	بەرکار+ جێناوی لکاوی دەستەی یەکەم(سەربار)+ پێشناو + م.ڕێژە (ب) + ڕەگی کرداری فەرمانی تێپەڕ+ جێناوی لکاوی (ە،ن)(نیشانەی بکەر)
ج- پێشناو + جێناوی لکاوی دەستەی یەکەم(سەربار) + م.ڕێژە (ب) + ڕەگی کرداری فەرمانی تێنەپەڕ+جێناوی لکاوی (ە،ن)(نیشانەی بکەر)	پێشناو + جێناوی لکاوی دەستەی یەکەم(سەربار) + م.ڕێژە (ب) + ڕەگی کرداری فەرمانی تێنەپەڕ+ جێناوی لکاوی (ە،ن)(نیشانەی بکەر)
چ- بەرکار+ جێناوی لکاوی دەستەی یەکەم(نیشانەی بکەر) +پێشناو+ جێناوی لکاوی دەستەی یەکەم(سەربار) + کرداری ڕابردووی تێپەڕ	بەرکار+ جێناوی لکاوی دەستەی یەکەم(نیشانەی بکەر) +پێشناو + کرداری ڕابردووی تێپەڕ + جێناوی لکاوی دەستەی دووەم (B)(سەربار)

ت- دیارخەر :

یەکێك لەو ئەرکانەی تر کە، دەستەی یەکەم لە چوارچێوەی فرێزو ڕستەدا دەیانگێڕێت ئەرکی دیارخەرییە، کە واتای خاوەنێتیشی لە خۆیدا هەلگرتووە . بڕوانە (٦٥).

ش.گ	ش.س
٦٥) ا- کوڕەکەمان هاتۆ.	کوڕەکەمان هاتەوە.
ب- نەخۆشەکەیان ئەمێنێت.	نەخۆشەکەیان دەژێت.
پ- دارەکەیان ئەنەین.	دارەکەیان دەچێنین.
ت- نانەکەتانی خوارد.	نانەکەی خواردن.

لە نموونەکانی (٦٥-ا، ب، پ، ت)دا ناوەکانی (کوڕ، نەخۆش، زەوی، نان) دیارخراون جێناوێکی لکاو بووە بە دیارخەرییان، هەموو ناوەکانیش مۆرفیمی ناسراوییان وەرگرتووە. لە نموونەی (٦٥-ا، ب)دا کرداری ڕستەکە ڕابردوو و ڕانەبردووی تێنەپەڕن، بۆیە جێناوە لکاوەکە دەکەوێتە دوای بکەرەوە ، لە نموونەی (٦٥-پ) کرداری ڕستەکە ڕانەبردووی تێپەڕە، بۆیە جێناوە لکاوەکە دەکەوێتە دوای بەرکارەوە لە هەردوو شێوەزاری سلێمانی و گەرمیاندا، بەڵام لە نموونەی (٦٥-ت)دا کرداری ڕستەکە ڕابردووی تێپەڕە، بۆیە لێرەدا هەست بە جیاوازی دەکەین هەم لە ڕووی جۆری جێناوەکان و هەم لە

ڕووی جێکەوتەی جێناوەکان، لە شێوەزاری گەرمیانـدا جێنـاوی لکاوی دیارخـەری لـە دەسـتەی یەکـەم (م.مان) دەبێت و دەکەوێتە دوای بەرکار پێش جێناوی لکاوی بکەری، بـەڵام لـە شـێوەزاری سـلێمانیدا جێنـاوی لکـاوی دیارخـەری لـە دەسـتەی دووەم(A) دەبێـت و دەچـێتە کۆتـایی کردارەکـەوە. یاسـای ڕیزبوونەکەیان بەم چەشنەیە:

ش.گ	ش.س
ا- بکـەر + جێنـاوی لکـاوی دەسـتەی یەکەم(دیارخـەر)+ کـرداری ڕابردووی تێنەپەڕ	بکـەر + جێنـاوی لکـاوی دەسـتەی یەکەم(دیارخـەر)+ کـرداری ڕابردووی تێنەپەڕ
ب- بکەر + جێناوی لکاوی دەستەی یەکەم(دیارخەر)+ ئەسپێکتی (ئە) + ڕەگی کـرداری ڕانـەبردووی تێنەپـەڕ+ جێنـاوی لکـاوی دەسـتەی دووەم(B)(نیشانەی بکەر)	بکەر + جێناوی لکاوی دەستەی یەکەم(دیارخەر)+ ئەسپێکتی (دە) + ڕەگی کرداری ڕانەبردووی تێنەپەڕ+ جێناوی لکاوی دەستەی دووەم(B)(نیشانەی بکەر)
پ- بـەرکار+ جێنـاوی لکـاوی دەستەی یەکەم(دیارخـەر)+ ئەسـپێکتی (ئـە) + ڕەگی کرداری ڕانـەبردووی تێپـەڕ+ جێنـاوی لکـاوی دەسـتەی دووەم (B)(نیشانەی بکەر)	بـەرکار+ جێنـاوی لکـاوی دەسـتەی یەکەم(دیارخـەر)+ ئەسـپێکتی (دە) + ڕەگی کرداری ڕانەبردووی تێپەڕ+ جێنـاوی لکاوی دەستەی دووەم (B)(نیشانەی بکەر)
ت- بەرکار+ جێناوی لکاوی دەستەی یەکەم(دیارخەر)+ جێناوی لکاوی دەستەی یەکەم (نیشانەی بکەر) + کرداری ڕابردووی تێپەڕ	بەرکار+ جێناوی لکاوی دەستەی یەکەم(نیشانەی بکەر) + کرداری ڕابردووی تیپەڕ+ جێناوی لکاوی دەستەی دووەم(A) (دیارخەر)

٢/٣-٣-٢)ئەرك و جێکەوتەی دەستەی دووەم (A):

دەستەی دووەمی جێناوەلکاوەکان (A)(م، یت، ∅ ، ین، ن، ن) لـە شـێوەزاری سـلێمانیدا لـە چـەند ئەرکێکـدا دەردەکـەوێت. وەك (نیشـانەی بکـەر، بـەرکار، بـەرکاری ناراسـتەوخۆ، دیارخـەر)، بـەڵام لـە شـێوەزاری گەرمیانـدا تـەنیا لـە گـەڵ کـرداری ڕابـردووی تێنەپـەڕدا ئـەرکی نیشـانەی بکـەر دەبینێـت، هەروەها وەك حاڵەتێکی ناوێزە لە گەڵ کـرداری ڕابـردووی تێپـەڕی سادەدا ئـەرکی بـەرکار بـۆ کەسـی سێیەمی تاك دەبێنێت. بڕوانە (٦٦).

ش.گ	ش.س
٦٦) ا- هاتین.	هاتین.
ب- هەناردم.	ناردم.
پ- هەناردمانیان.	ناردیانین.
ت- یارمەتییەکەمان پێیان گەیاند.	یارمەتییەکەمان پێ گەیاندن.
ج- خانییەکەمانیان فرۆشت.	خانووەکەیان فرۆشتین.

لە نموونەی (٦٦-ا، ب)دا جێناوی لکاوی دەستەی دووەم(A) لە هەردوو شێوەزاری سلێمانی و گەرمیاندا ڕۆڵـی نیشـانەی بکـەر و بـەرکارییان بینیـوە، بـەڵام لـە نموونـەی (٦٦- پ، ت،ج)دا جێنـاوە لکاوەکـانی

دەستەی دووەم (A) تەنیا لە شێوەزاری سلێمانیدا ئەرکی بەرکار یان بەرکاری ناراستەوخۆ یان دیارخەریان بینیوە لە گەڵ کرداری ڕابردووی تێپەڕدا. یاسای ڕیزبوونەکەیان بەم چەشنەیە:

ش.گ	ش.س
ا- کرداری ڕابردووی تێنەپەڕ+ جێناوی لکاوی دەستەی دووەم (A)(نیشانەی بکەر)	کرداری ڕابردووی تێنەپەڕ+ جێناوی لکاوی دەستەی دووەم (A) (نیشانەی بکەر)
ب- کرداری ڕابردووی تێپەڕ+ جێناوی لکاوی کەسی سێیەمی تاک دەستەی دووەم(A)(∅)(بەرکار) + جێناوی لکاوی دەستەی یەکەم (نیشانەی بکەر)	کرداری ڕابردووی تێپەڕ+ جێناوی لکاوی دەستەی یەکەم (نیشانەی بکەر)+ جێناوی لکاوی کەسی سێیەمی تاک دەستەی دووەم (A) (∅)(بەرکار)
پ- کرداری ڕابردووی تێپەڕ+ جێناوی لکاوی دەستەی یەکەم (بەرکار)+ جێناوی لکاوی دەستەی یەکەم (نیشانەی بکەر)	کرداری ڕابردووی تێپەڕ+ جێناوی لکاوی دەستەی یەکەم (نیشانەی بکەر) + جێناوی لکاوی دەستەی دووەم (A) (بەرکار)
ت- بەرکار+ جێناوی لکاوی دەستەی یەکەم(نیشانەی بکەر)+ پێشناو + جێناوی لکاوی دەستەی یەکەم (بەرکاری ناڕاستەوخۆ) + کرداری ڕابردووی تێپەڕ	بەرکار+ جێناوی لکاوی دەستەی یەکەم(نیشانەی بکەر)+ پێشناو + کرداری ڕابردووی تێپەڕ + جێناوی لکاوی دەستەی دووەم (A) (بەرکاری ناڕاستەوخۆ)
ج- بەرکار+ جێناوی لکاوی دەستەی یەکەم(دیارخەر)+ جێناوی لکاوی دەستەی یەکەم (نیشانەی بکەر) + کرداری ڕابردووی تێپەڕ	بەرکار + جێناوی لکاوی دەستەی یەکەم(نیشانەی بکەر) + کرداری ڕابردووی تێپەڕ + جێناوی لکاوی دەستەی دووەم (A) (دیارخەر)

٣-٢/٣-٣)ئەرك و جێکەوتەی دەستەی دووەم (B):

دەستەی دووەمی جێناوە لکاوەکان (B) (م، یت، ات/ێت، ین، ن، ن) لە هەردوو شێوەزاری گەرمیان و سلێمانیدا تەنیا ئەرکی نیشانەی بکەر دەبینن لە گەڵ کرداری ڕانەبردووی تێپەڕو تێنەپەڕدا. بڕوانە(٦٧).

ش.گ ش.س

٦٧)ا- بابەتەکە ئەخوێنین . بابەتەکە دەخوێنین.

ب- ئارام ئەتێتۆ . ئارام دەگەڕێتەوە.

لەنموونەکانی (٦٧-ا، ب) جێناوەلکاوەکانی (ین، ێت) لە هەردوو شێوەزارەکەدا ئەرکی نیشانەی بکەریان بینیوە لە گەڵ کرداری ڕانەبردووی تێپەڕو تێنەپەڕدا. یاسای ڕیزبوونەکەیان بەم چەشنەیە:

ش.گ	ش.س
بەرکار + ئەسپێکتی (ئە) + ڕەگی کرداری ڕانەبردووی تێپەڕ + جێناوی لکاوی دەستەی دووەم (B)(نیشانەی بکەر)	بەرکار+ ئەسپێکتی (دە) + ڕەگی کرداری ڕانەبردووی تێپەڕ + جێناوی لکاوی دەستەی دووەم (B)(نیشانەی بکەر)
بکەر+ ئەسپێکتی (ئە) + ڕەگی کرداری ڕانەبردووی تێنەپەڕ + جێناوی لکاوی دەستەی دووەم (B)(نیشانەی بکەر)	بکەر+ ئەسپێکتی (دە) + ڕەگی کرداری ڕانەبردووی تێنەپەڕ + جێناوی لکاوی دەستەی دووەم (B)(نیشانەی بکەر)

٤-٢/٣)پێشناو پاشناو له شێوەزاری گەرمیاندا:

پێشناو و پاشناو لەو کەرەستە زمانییە چالاکانەن کە ڕۆڵی سینتاکسی لە ڕستەدا دەگێڕن. ئەو پێشناوانەش لە شێوەزاری گەرمیاندا بەکاردێن بریتین(لە، وە، بۆ، ئەڕا، ە، وەل،،تەك، پێ، لێ، تێ، تا). دەبێ ئەوەش بڵێین لە ناو هەموو پێشناوەکاندا پێشناوی (ە) لە هەموو پێشناوەکانی تر چالاکترە. سەبارەت بە پاشناوەکانیش، ئەوە پاشناوی (ۆ، ا) لە شێوەزاری گەرمیاندا بەکاردێن. بڕوانە (٦٨).

ش.گ	ش.س
٦٨)ا- من لە بازاڕا ئیش ئەکەم.	من لە بازاڕدا ئیش دەکەم.
ب- گەنجەکە وە کەلپەل کوردیوە ڕەسم ئەگرێ.	گەنجەکە بە جلی کوردییەوە وێنە دەگرێت.
پ- شیرین ماڵەکەی بۆ ئازاد پاك کردۆ.	شیرین ماڵەکەی بۆ ئازاد خاوێن کردەوە.
ت- یەمە ئەڕا دالی ئەچین.	ئێمە بۆ بێستان دەچین.
ج- ئەوان وەل توا نایەن بۆ سەیران.	ئەوان لە گەڵ تۆدا نایەن بۆ گەشت.
چ- پارەکەم ناردە دوکان .	پارەکەم بۆ دوکان نارد.
ح- دیارییەکەیان پێ گەیشت .	دیارییەکەیان پێ گەیشت.
د- بارام تا ماڵۆ چوو.	بارام تا ماڵەوە چوو.

هەندێك جار لەشێوەزاری گەرمیاندا دیاردەی پاشخستنی پێشناو یان فرێزی پێشناوی بەدی دەکرێت. بڕوانە (٦٩).

ش.گ	ش.س
٦٩) ا- کتێبەکەم داوە ئازاد .	کتێبەکەم بە ئازاد دا.
ب- ملوانکەکەی کردە مل .	ملوانکەکەی لە مل کرد.
پ- هەواڵەکە گەیشت پێم.	هەواڵەکەم پێ گەیشت.

هەروەها ئەم دیاردەیە لە ڕستەی مۆرفۆسینتاکسیشدا دەبینرێت. بڕوانە (٧٠).

ش.گ	ش.س
٧٠)ا- دای پێیانۆ .	پێوەی دان .
ب- دای پێم	پێی دام.
پ- دەسمان کردپێ.	دەستمان پێ کرد.

لــه نموونــەکانی (٧٠-ا، ب، پ)ی شــێوەزاری گەرمیانــدا بـــه پێچـــەوانەی شــێوەزاری ســلێمانییەوە پێشناوەکانی (پێ ، بۆ) کەوتوونەتە دوای کردارەکانەوە، لە نموونەی (٧٠- ت)دا کردارەکانیـان لێکـدراوە لە شێوەزاری گەرمیانـدا پێشـناو کەوتۆتـە دوای بەشـی دووەمـی کـردارەوە، لـە کاتێکـدا لـە شـێوەزاری سلێمانیدا پێشناو کەوتۆتە پێش بەشی دووەمی کردارەوە. یاسای ڕیزبوونەکەیان بەم چەشنەیە:

ش.گ	ش.س
ا- کـرداری رابـردوو+ جێنـاوی لکـاوی دەسـتەی یەکەم(نیشـانەی بکـەر)+ پێشـناو + جێنـاوی لکـاوی دەسـتەی یەکـەم (بـەرکاری ناراستەوخۆ)+ پاشناو	پێشناو + پاشناو +جێناوی لکاوی دەستەی یەکەم(نیشانەی بکەر) + کـرداری رابـردوو + جێنـاوی لکـاوی دەسـتەی دووەم (بـەرکاری ناڕاستەوخۆ)
ب- کـرداری رابـردوو+ جێنـاوی لکـاوی دەسـتەی یەکەم(نیشـانەی بکـەر)+ پێشـناو + جێنـاوی لکـاوی دەسـتەی یەکـەم (بـەرکاری ناڕاستەوخۆ)	پێشناو+ جێناوی لکاوی دەستەی یەکەم(نیشانەی بکەر)+ کرداری رابردوو + جێناوی لکاوی دەستەی دووەم (بەرکاری ناڕاستەوخۆ)
پ- بەشی یەکەمی کردار+ جێناوی لکاوی دەستەی یەکەم (نیشانەی بکەر) + بەشی دووەمی کردار + پێشناو	بەشی یەکەمی کردار + جێناوی لکاوی دەستەی یەکەم (نیشانەی بکەر) + پێشناو + بەشی دووەمی کردار

هەندێك جار پێشناوەکان لەگەڵ پاشخستنیاندا دەگۆڕێن بۆ پێشناوی (ە). بڕوانە (٧١).

ش.گ ش.س

٧١)ا- کردمە پا. لە پێم کرد.

ب- خستیانمە ڕێ. بەرێم خستن.

پ- ئەیان خەینە ڕێ . بەڕێیان دەخەین .

لـە نموونـەکانی (٧١-ا، ب، پ)دا پێشـاوەکانی (لـە، بـە) لـە شـێوەزاری گەرمیانـدا لـە گـەڵ دواکـەوتنیان گۆڕاون بە پێشناوی (ە). یاسای ڕیزبوونەکەیان بەم چەشنەیە.

ش.گ	ش.س
ا- کرداری ڕابردوو+ جێنـاوی لکاوی دەسـتەی دووەم(A)(∅)(بەرکار)کەسی سێیەمی تاك +جێناوی لکاوی دەستەی یەکەم (نیشانەی بکەر) + پێشناو + ناو	پێشناو + ناو + جێنـاوی لکـاوی دەسـتەی یەکەم(نیشـانەی بکـەر) + کـردار ڕابـردوو + جێنـاوی لکـاوی دەسـتەی دووەم(A)(∅)(بەرکار)کەسی سێیەمی تاك
ب- کـرداری ڕابـردوو+ جێنـاوی لکـاوی دەسـتەی یەکـەم (بـەرکار) + جێنـاوی لکـاوی دەسـتەی یەکـەم (نیشـانەی بکەر)+پێشناو + ناو	پێشناو + ناو + جێنـاوی لکـاوی دەسـتەی یەکەم(نیشـانەی بکـەر)+ کـردار ڕابـردوو + جێنـاوی لکـاوی دەسـتەی دووەم(A)(بەرکار)
پ- ئەسـپێکتی (ئـە) + جێنـاوی لکـاوی دەسـتەی یەکەم(بـەرکار)+ ڕەگـی ڕانـەبردوو+ جێنـاوی لکـاوی دەستەی دووەم(B)(نیشانەی بکەر) + پێشناو + ناو	پێشناو + ناو + جێناوی لکاوی دەستەی یەکەم (بەرکار)+ ئەسـپێکتی (دە)+ ڕەگـی ڕانـەبردوو + جێنـاوی لکـاوی دەستەی دووەم(B)(نیشانەی بکەر)

هەندێك جار لە شێوەزاری سلێمانی و گەرمیاندا پارتیکڵی (وا) لە سلێمانی و (ها) لە گەرمیاندا لە پێش پێشناوەوە دێن. بڕوانە(٧٢).

ش.گ	ش.س
٧٢)ا- ئارام ها لە ماڵا	ئارام وا لە ماڵدا
ب- منداڵەکان هانە کۆڵان	منداڵەکان وان لە کوڵان.

لە نموونەی (٧٢- ا)دا ڕستەکە لە باری تاکدایەو نە مۆرفیمی کاتی ئێستا و نە جێناوی لکاوی ڕێککەوتن دەرنەکەوتوون لە هەردوو شێوەزارەکەدا. لە نموونەی (٧٢-ب)دا ڕستەکە لە باری کۆدایە لێرەدا جێناوی لکاوی ڕێککەوتن (ن) لە هەردوو شێوەزارەکەدا کەوتۆتە دوای پارتیکەڵی (ها، وا)، هەرچی مۆرفیمی کاتی ئێستایە دەرناکەوێت.

لە کۆتایی ئەم بەشەدا دەکرێت بڵێین ڕاستە گۆڕان لە ئاستی ڕێزماندا (مۆرفۆلۆژی و سینتاکس) بە بەراورد بە ئاستی دەنگسازی کەمترە، بەڵام وەکو لە ناوڕۆکی باسەکەدا بۆمان ڕوون بوویەوە، کە ئاستی مۆرفۆلۆژی و سینتاکیسش لە شێوەزاری گەرمیاندا گۆڕانی بەرچاو بەخۆوە دەبینن، چ لە ئاستی مۆرفۆلۆژی و شێوەی پێکهاتن و ڕۆنانی وشەکانەوە بێت، یان لەبواری تایبەتمەندی بەشە ئاخاوتنەکانی (ناو، جێناو، کردار)ەوە بێت لە ڕووی شێوە و فۆرم و بەکارهێنانەوە. لە ئاستی سینتاکسیشدا بەتایبەت لە ڕووی ئەرك و جێکەوتەی جێناوە لکاوەکان لە چوارچێوەی ڕستەی سینتاکسی و مۆرفۆسنتاکسیدا هەست بە گۆڕان و تایبەتمەندی شێوەزارەکە دەکەین.

ئەنجام

١- ناوچەی گەرمیان خاوەن پێکهاتەیەکی کۆمەڵایەتی و زمانی هەمەچەشن و زمانێکی ئاوێتە بووی شێوەزاری سەر بە زاری جیاوازە، هۆکاری ئەو هەمەچەشنە زمانییەش دەگەڕێتەوە بۆ ئەو هۆزە جیاوازانەی لە ناوچەکەدا هەن و لە ڕووی دەربڕینی زمانیشەوە سەر بە زاری جیاوازن.

٢- جیاوازییە زمانییەکانی شێوەزاری گەرمیان لە گەڵ شێوەزارەکانی تری زاری ناوەڕاست بەتایبەت شێوەزاری سلێمانی زیاتر لە ئاستی دەنگسازیدایە، ئەم جیاوازییەش لە یاسا فۆنۆلۆجییەکانی (لە ناوچوونی دەنگ، پەیدابوونی دەنگ، جێگۆڕکی دەنگ، دەنگ گۆڕکێ، لێکچوونی دەنگ)ە، لە ناو ئەمانەشدا دەنگگۆڕکێ دەنگ لە پلەی یەکەمدا دێت، هەروەها ئەو گۆڕانە دەنگییانە گۆڕانی هێزو بڕگەیان بەدوای خۆیاندا هێناوە لە شێوەزارەکەدا.

٣- لە ئاستی مۆرفۆلۆژیشدا هەست بە تایبەتێتی زمانی شێوەزاری گەرمیان دەکرێت، هەم لە ڕووی خاسییەتی بەشەکانی ئاخاوتن (ناو، کردار، جیناو) و مۆرفیمە پێکهێنەرەکانیانەوە، هەم لە ڕووی ڕۆنانی وشەو یاسا مۆرفۆلۆژییەکانەوە.

٤- ڕستە لە ڕووی ڕیزبوونی کەرەستەوە لە شێوەزاری گەرمیاندا زۆرجیاواز نییە لە شێوەزارەکانی تری زاری ناوەڕاست، واتە ڕستە لەم شێوەزارەشدا بەگشتی بە سیستەمی (S.O.V) دادەڕێژرێت، بەڵام جیاوازییەکان زیاتر لە ئەرك و جێکەوتە و شێوەی ڕیزبوونی جێناوە لکاوەکاندا هەستی پێ دەکرێت، جگە لە هەندێك جیاوازی لە ڕیزبوونی فرێزە پێشاوییەکاندا.

٥- لە ئاستی وشە فەرهەنگییەکانیشدا بوونی ئەو شێوەزارە جیاوازانە لە ناوچەکەدا هۆیەکی گەورەی جیاوازی و دەوڵەمەندی وشەی فەرهەنگی بووە لە شێوەزارەکەدا، بۆیە هەندێك جار لە بەرانبەر واتای وشەیەکداچەند فۆرمێکی جیاواز دەبینرێن.

سەرچاوەکان

یەکەم/ بە زمانی کوردی:

- ا- **کتێب و گۆڤار:**

١. ئەوڕەحمانی حاجی مارف(د)، زمانی کوردی لەبەر ڕۆشنایی فۆنەتیکدا، چاپخانەی کۆڕی زانیاری کورد- بەغدا ، ١٩٧٦.

٢. ئەوڕەحمانی حاجی مارف(د)، وشە رۆنان لە زمانی کوردیدا، چاپخانەی کۆڕی زانیاری کورد، بەغدا، ١٩٧٧.

٣. ئەوڕەحمانی حاجی مارف(د)، ڕێزمانی کوردی (مۆرفۆلۆجی) بەشی یەکەم - ناو- بەرگی یەکەم، چاپخانەی کۆڕی زانیاری عیراق، دەستەی کورد، بەغداد، ١٩٧٩.

٤. ئەوڕەحمانی حاجی مارف(د)، ڕێزمانی کوردی (وشەسازی)، بەشی پێنجەم -کردار- بەرگی یەکەم، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی، ٢٠٠٠.

٥. ئەوڕەحمانی حاجی مارف(د)، فەرهەنگی زاراوەی زمانناسی، سلێمانی، ٢٠٠٤.

٦. ئومێد بەرزان برزۆ(د)، بەراوردێك لە نێوان جێناوە کەسییەکانی شێوەزاری گەرمیان و سلێمانیدا، گۆڤاری زانکۆی کەرکوك بۆ توێژینەوە مرۆڤایەتییەکان، بەرگی حەوت، ژ٣، ٢٠١٢.

٧. شاسوار هەرەشەمی، هەندێك زانیاری گشتی لە بارەی زمانەوە، مەڵبەندی کوردۆلۆجی، چاپخانەی ڕەنج- سلێمانی، ٢٠٠٩.

٨. شێرکۆ بابان(د)، دەنگسازی و بڕگەسازی لە ڕێزمانی کوردیدا، لە بڵاوکراوەکانی کۆڕی زانیاری کوردستان، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر، ٢٠٠٥.

٩. عبدالرحمن شرفکندی(هەژار)، فەرهەنگی هەنبانە بۆرینە(فرهنگ- کردی-فارسی)، چاپخانە انتشارات سروش لیتوگرافی، چاپی چوارەم، ١٣٨٤.

١٠. عەبدوڵا حوسین ڕەسوول(د)، میژووی شێوەزاری گەرمیان، گۆڤارا زانکۆیا دهۆك، بەربەندا. ٥، ژمارە ١، ٢٠٠٢.

١١. عەبدوڵڵا حوسێن ڕەسول(د)، پوختەیەکی وردی ڕستەسازی کوردی، چاپخانەی سیما، سلێمانی، ٢٠٠٦.

١٢. عەبدولجەبار مستەفا معروف، دروستەی فرێز لە زمانی کوردیدا، مەڵبەندی کوردۆلۆجی، سلێمانی، ٢٠١٠.

١٣. عبدالواحید موشیر دزەیی(د)، زارە کوردییەکان، چاپخانەی پاك- هەولێر، چاپی یەکەم، ٢٠١١.

١٤. غازی فاتح وەیس، فۆنەتیك، چاپی یەكەم، مطبعة الادیب البغدادیة، بغداد، ١٩٨٤.
١٥. غازی عەلی خورشید، فۆنەتیك و فۆنۆلۆجی، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، چاپی یەكەم، ٢٠١٠.
١٦. غازی عەلی خورشید، زمانی فەرمی بۆ كوردستان، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم- سلێمانی، چاپی یەكەم، ٢٠١١.
١٧. فەرەیدون عەبدول(د)، كاری (بیەی- بوون) لە زاری هەورامیدا، گۆڤاری زانكۆی سلێمانی، ژمارە (٤)، ٢٠٠٠.
١٨. فوئاد حەمە خورشید، زمانی كوردی دابەشبوونی جوگرافیایی دیالێكتەكانی، بەغدا، ١٩٨٥.
١٩. قەیس كاكل توفیق، ئاسایشی نەتەوەیی و پلانی زمان، دەزگای چاپ و بلاوكردنەوەی موكریانی، چاپخانەی وەزارەتی ڕۆشنبیری ، هەولێر، ٢٠٠٧.
٢٠. كاروپرۆژە خزمەتگوزارییەكانی ئیدارەی گەرمیان، ئامادەكردنی: بەرێوەبەرایەتی ڕاگەیاندن و پەیوەندییەكانی ئیدارەی گەرمیان، چاپخانەی كەمال، ٢٠١٣.
٢١. محەمەدی خاڵ (شێخ)، فەرهەنگی خاڵ، بڵاوكراوەی ئاراس، چاپی دووەم، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە- هەولێر، ٢٠٠٥.
٢٢. محمد معروف فتاح(د)، زمانەوانی، چاپخانەی دار الحكمة، بەغدا، ١٩٩٠.
٢٣. محەمەد مەعروف فەتاح(د)- سەباح رەشید قادر، چەندلایەنێكی مۆرفۆلۆجیی كوردی، چاپخانەی ڕوون – سلێمانی، ٢٠٠٦.
٢٤. محەمەد ڕەزای باتینی (د)، ئاوڕێكی تازە بۆ سەر زمان، وەرگێڕانی لە فارسییەوە: حەسەنی قازی، سوید، ١٩٩٣.
٢٥. میدیا، سەرەتاییەكی زمانناسی، وەرگێڕانی- د. ئەورەحمانی حاجی مارف، لە بڵاوكراوەكانی وەزارەتی ڕۆشنبیری- حكومەتی هەرێمی كوردستان- سلێمانی، ١٩٩٨.
٢٦. وریا عومەرامین(د)، خزمایەتی لە زمانا، گۆڤاری ڕوشنبیری نوێ، ژمارە ٩٤،بەغدا ،١٩٨٢.
٢٧. وریا عومەرامین(د)، ڕستەی بكەر نادیار، گۆڤاری ڕوشنبیری نوێ، ژمارە ٩٥، بەغدا ،١٩٨٢.
٢٨. وریا عومەر ئەمین(د)، فۆنۆلۆجی، گۆڤاری كاروان – ئەمینداریێتی گشتی بۆ ڕۆشنبیری و لاوان- هەولێر، ژمارە (٢٠) ی ساڵی ١٩٨٤.
٢٩. وریا عومەر ئەمین(د)، مردنی وشە، گۆڤاری كاروان- ئەمینداریێتی گشتی بۆ ڕوشنبیری ولاوان- هەولێر، ژمارە (٤٥)ی ساڵی ١٩٨٦.
٣٠. وریا عومەر ئەمین(د)، بناغەی سادەترین ڕستەی كوردی، گۆڤاری ڕۆشنبیری نوێ، ژمارە (١١١) ساڵی ١٩٨٦.
٣١. وریا عومەر ئەمین(د)، فۆنەتیك و فۆنۆلۆجی، گۆڤاری كۆڕی زانیاری عیراق- دەستەی كورد – بەغدا، ژمارە (٢٠)ی ساڵی ١٩٨٩.

٣٢. وریا عومەر ئەمین(د)، ئیملای کوردی و چەند تێبینییەك، گۆڤاری کۆڕی زانیاری عیراق- دەستەی کورد – بەغدا، ژمارە (٩)ی ساڵی ١٩٨٢.
٣٣. وریا عومەر ئەمین(د)، هێزو ئاواز، گۆڤاری ڕۆشنبیری نوێ، ژمارە (١٣٤)ی ساڵی ١٩٩٤.
٣٤. وریا عومەر ئەمین، ئامرازەکانی بەستن، گۆڤاری ڕۆژی کوردستان – کۆمەڵەی ڕۆشنبیری کورد – بەغدا، ژمارە (٦٧)، ١٩٨٤.
٣٥. یوسف شەریف سەعید(د)، زمانەوانی، چاپخانەی ڕۆژهەڵات/ هەولێر، چاپی یەکەم، ٢٠١١.

- ب- نامەی ئەکادیمی:

١. ئەبو بەکر عومەر قادر، بەراوردێکی مۆرفۆسینتاکسی لە زمانی کوردی و فارسیدا، نامەی دکتۆرا، کۆلێژی زمان، زانکۆی سلێمانی، ٢٠٠٣.
٢. بائیز عومەر ئەحمەد، دەربڕینی ڕێژە لە دیالێکتی ژووروی زمانی کوردیدا، نامەی دکتۆرا، کۆلێجی زمانی زانکۆی سەلاحەدین، ٢٠٠٥.
٣. تالب حسێن عەلی، فۆنۆلۆجی کوردی و دیاردەی ئاسانبوونی فۆنێمەکان لە زاری سلێمانیدا، نامەی ماستەر، زانکۆی سەلاحەدین، ١٩٨٩.
٤. حاتەم ولیا محەمەد، فرێزی ناوی و فرێزی کاری لە کرمانجی ژووروودا، نامەی ماستەر، کۆلێجی زمان، زانکۆی سلێمانی، ٢٠٠٠.
٥. سەرکەوت عەبدوڵلا حوسێن، شێوەزارەکانی شاری کەرکوك، نامەی ماستەر، زانکۆی سەلاحەدین، ٢٠٠٨.
٦. عەبدولەناف ڕەمەزان ئەحمەد، ئەتڵەسی زمانی- هەرێمی کوردستانی عێراق، نامەی ماستەر، بەشی کوردی کۆلێژی زمانی زانکۆی سەڵاحەدین، ٢٠٠٩.
٧. عەبدولوەهاب خالد موسا، ڕێزمانی (بون و هەبون) لە کوردیدا، زانکۆی سەلاحەدین ، هەولێر ، نامەی ماستەر ، ٢٠٠٠.
٨. فەرەیدون عەبدول محەمەد، نادیاری، نامەی ماستەر، کولێجی ئادابی زانکۆیی سەڵاحەددین، ١٩٨٨.
٩. محەمەد عومەر عەول، کردەی تەواوکردن لە زمانی کوردیدا، نامەی دکتۆرا، کۆلێجی زمان، زانکۆی کۆیە، ٢٠٠٨.

دووەم/ بە زمانی عەرەبی:

١. ابراهیم انیس (د)، الاصوات اللغویة، مطبعة نهضة بمصر، القاهرة، ١٩٧٩.
٢. ابراهیم انیس(د)، في اللهجات العربیة، القاهرة، ٢٠٠٣.

٣. ابراهيم السامرائى(د)، التطوراللغوي التاريخي، ط١٣، بيروت ، دار الاندلس للطباعة والنشر والتوزيع، ١٩٨٤.
٤. احمد شفيق الخطيب(د)، قراءات في علم اللغة، الطبعة الاولى، دار النشر للجامعات، مصر، ٢٠٠٦.
٥. احمد محمد قدور(د)، مبادئ اللسانيات، دمشق، دار الفكر، ٢٠٠٨.
٦. احمد مختارعمر(د)، دراسة الصوت اللغوي، القاهرة، ١٩٩٧.
٧. پاكيزه رفيق حلمي، الجموع في اللغة العربية، مطبعة الاديب البغدادية، بغداد، ١٩٧٢.
٨. ج. فندريس، اللغة، ترجمة: عبدالحميد الدواخلي - محمد القصاص، القاهرة، مطبعة لجنة البيان العربى، ١٩٥٠.
٩. جون لوينز، اللغة و اللغويات، ترجمة: د. محمد العناني، دار جرير– عمان– الاردن، الطبعة الاولى، ٢٠٠٩.
١٠. جون ليونز، نظرية شومسكي اللغوية، ترجمة و تعليق د. حلمي خليل، دار المعرفة الجامعية، الاسكندرية، ١٩٨٥.
١١. حاتم صالح الضامن(د)، علم اللغة، بغداد، ١٩٨٩.
١٢. حلمي خليل(د)، مقدمة لدراسة اللغة، دبي، دار القلم، الطبعة الاولى، ١٩٨٩.
١٣. ر. هـ . روبنز، موجز تاريخ علم اللغة في الغرب، ترجمة د. احمد عوض، الكويت، ١٩٩٧.
١٤. رشيد العبيدى(د)، ابحاث و نصوص في فقه اللغة العربية، بغداد، ١٩٨٨.
١٥. رمضان عبدالتواب(د)، فصول في فقة اللغة العربية، القاهرة، الطبعة الاولى، ١٩٨٠.
١٦. رمضان عبدالتواب(د)، المدخل الى علم اللغة ومناهج البحث اللغوي، القاهرة، ١٩٨٢.
١٧. رمضان عبدالتواب(د)، التطوراللغوي مظاهره و علله و قوانينه، مكتبة الخانجى بالقاهرة، ١٩٩٧.
١٨. ستيڤن اولمان، ترجمة: د.كمال محمد بشر، دور الكلمة في اللغة، القاهرة، ١٩٦٢.
١٩. عبدالصبور شاهين(د) ، في التطور اللغوي، الطبعة الاولى، مكتبة دار العلوم، القاهرة، ١٩٧٥.
٢٠. عبدالصبور شاهين(د)، المنهج الصوتي للبنية العربية، بيروت، ١٩٨٠.
٢١. علي عبدالواحد وافي(د)، علم اللغة، القاهرة، الطبعة التاسعة، ٢٠٠٤.
٢٢. علي عبدالواحد وافي(د)، اللغة والمجتمع، مطبعة نهضة بمصر، الطبعة الرابعة، ١٩٨٣.
٢٣. غانم قدورى الحمد(د)، المدخل الى علم اصوات العربية، مطبعة المجمع العلمي، بغداد، ٢٠٠٢.
٢٤. فردينان دى سوسور، علم اللغة العام، ترجمة د. يؤئيل يوسف عزيز، بغداد، ١٩٨٨.
٢٥. كمال محمد بشر(د)، علم الاصوات، دار غريب للطباعة والنشر، القاهرة، ٢٠٠٠.
٢٦. كمال محمد بشر(د)، دراسات في علم اللغة، القسم الثاني، دار المعارف بمصر، ١٩٦٩.
٢٧. ماريوپاى، اسس علم اللغة، ترجمة:، د. احمد مختار عمر، طرابلس- ليبيا، ١٩٧٣.

٢٨. مالمبرك (برتيل)، علم الاصوات، تعريب و دراسة عبدالصبورشاهين(د)، مكتبة الشباب، القاهرة، ١٩٨٥.
٢٩. محمد الانطاكي(د)، الوجيز في فقه اللغة، مكتبة الشهباء، حلب، ١٩٦٩.
٣٠. محمد علي الخولي(د)، الاصوات اللغوية، دار الفلاح – عمان ، ١٩٩٠.
٣١. محمد علي الخولي(د)، معجم علم اللغة النظري، مكتبة لبنان –بيروت ، ١٩٩١.
٣٢. محمد عيد(د)، المظاهر الطارئة على الفصحى، عالم الكتب- القاهرة، ١٩٨٠.
٣٣. محمد محمد داود(د)، العربية وعلم اللغة الحديث، القاهرة، ٢٠٠١.
٣٤. محمود السعران(د)، علم اللغة مقدمة للقارئ العربي، دار النهضة العربية، بيروت- لبنان، ٢٠٠٨
٣٥. محمود فهمى حجازى(د)، مدخل الى علم اللغة، القاهرة، ١٩٧٨.
٣٦. ميشال زكريا(د)، الالسنية (علم اللغة الحديث) المبادئ و الاعلام بيروت – لبنان الطبعة الثانية، ١٩٨٣.
٣٧. نايف خرما، اضواء على الدراسات اللغوية المعاصرة. (عالم المعرفة)، المجلس الوطني للثقافة و الفنون و الادب، الكويت، ١٩٧٨.
٣٨. نوم جومسكي، البنى النحوية، ترجمة: يؤيل يوسف عزيز، دار الشؤون الثقافية العامة، بغداد، ١٩٨٧.
٣٩. هدسن(د)، علم اللغة الاجتماعية، ترجمة: محمود عبدالغني عياد، بغداد، الطبعة الاولى، ١٩٨٧.
٤٠. يحيي عبابنة(د)، دراسات في فقه اللغة والفنولوجيا العربية، عمان- الاردن- الطبعة الاولى، ٢٠٠٠.

سێیەم/ بە زمانی فارسی:

١. احمد ابو محبوب، ساخت زبان فارسى، چاپ سوم، چاپخانه تابش، تهران، ١٣٨٣.
٢. اندرمارتينه، مبانى زبانشناسى عمومى/ اصول و روشهاى زبانشناسى نقشگرا، مترجم هرمز ميلانيان، ٢٠٠١.
٣. پرويز ناتل خانلرى(د)، تاريخ زبان فارسى، جلد سوم، چاپ ششم، انتشارات فردوس، ١٣٧٧.
٤. كورش صفوى، در امدى برمعنى شناسى، چاپ دوم، انتشارات سوره مهر، چاپخانەى سوره، تهران، ١٣٨٣.
٥. غلام رضا ارزنط، دستور زبان فارسى امروز، چاپ سوم، نشر قطره، تهران، ١٣٨١.

چوارەم/ بە زمانی ئینگلیزی:

1- Aitcheson, Jean Language change:Progress or Decay ? Cambridge University Press 2013 .
2-Burton,Roberts,N. Analysing Sentences. Lancaster University 1997.

3-Brosnahan, L.F., and Malmberg, B. Introduction to Phonetics, Cambridge 1970.
4-Crystal, David. ADictionary of Linguistics & Phonetics 5th , Black Well, oxford, 2003.
5- Fattah, M.M. A Generative Grammar of Kurdish, Unpublished doctoral dissertation, university of Amsterdam,1997.
6- J.K.Charm bers and Peter Trud gill.Dialectology.cambridg university press.2nd 2004.
7- Katamba,F. Morphology. London: Macmillan Press1993.
8- Radford,A. Syntax.Aminimalist Introduction,Cup 1997.
9- Stageberg, N. c. an introductory English grammar.United states of America 1971.
10-Trask, R. L.Adictionary of grammatical tems in linguistics. Routledg: London, 1993.

پێنجەم/ سەرچاوەی نەخشەکان:

١-خارطة قلعة شيروانة (كلار) مقياس، ١/ ١٠٠٠٠٠، ١٩٩٦.
٢- هاشم ياسين حمد امين، عدنان كركوكى، سردار محمد عبدالرحمن، اطلس كركوك، الطبعة الثانية، اربيل، ٢٠٠٧,
٣- وەزارەتی پلان دانان، بەڕێوەبەرایەتی ئاماری سلێمانی، نەخشەی کارگێڕی پارێزگای سلێمانی، بەشی GIS، ٢٠١٢.
٤- نەخشەی سروشتی هەرێمی کوردستان، پێوەر ١/٣٨٢٠٠٠، هەولێر، ٢٠٠٤.

پاشـــــــــكۆ

جگـه لـەو سەرچـاوانە لـە نووسـینی ئـەم لێکۆڵینەوەیـدا چـاوپێکەوتن لـە گـەڵ چـەندین ئـاخێوەری شێوەزارەکەدا ئەنجام دراوە، ئەو چاوپێکەوتنانەش یان لە ڕێگەی خۆمـەوە بـووە، یـان لـە ڕێگـەی ئـەو فۆرمەوە بووە، کە بەسەر قوتابخانەکانی ناوچەکەدا لە ڕێگەی پەروەردەی گەرمیان (پەروەردەی کـەلار و کفری)یەوە دابەش کراون، ئەم فۆرمەش جگە لە زانیاری لەسـەر کەسـی کۆکـەرەوەی زانیـاری و ئـەو کەسـەش کـە زانیـاری لـێ وەدەگیرێـت، سـەد ڕسـتە بەشـێوەی سـلێمانی تێـدا تۆمـارکراوە تـاوەکو لـە بەرانبەریدا شێوەی گەرمیانییەکەی بنووسرێتەوە، بۆیە لێرەدا بـە پێویستمان زانـی ئامـاژە بـە نـاو و شوێن و تەمەن و کاتی چاوپێکەوتنی ئەو کەسانە بدەین کە چاوپێکەوتنیان لە گەڵ ئـەنجام دراوە، لـە گەڵ نموونەیەکی ئەو فۆرمەی لە توێژینەوەکدا بەکارهاتووە.

ژ	ناو	کات و شوێن لەدایکبوون	شوێنی ئێستایی	هۆز	کاتی چاوپێکەوتن
١	عەزیز جبار عبدالله	١٩٦٥	ڕزگاری	زەنگەنە	٢٠١٤/٣/٢٠/کات(١٠)ی بەیانی
٢	عەلی محمد عبدالحمید	١٩٥٦	ڕزگاری	تاڵەبانی	٢٠١٤/٣/٢٦/کات(٩)بەیانی
٣	نسیم ڕوستم حسن	١٩٦٧/ حەسەن محە	حەسەن محە	جاف	٢٠١٤/٤/٥/کات(٩)ی بەیانی
٤	مجید عبدالرحمن محمد	١٩٣٤/ ناصاڵەح	ناصاڵەح	جاف	٢٠١٤/٢/٢٦/کات(٩)ی بەیانی
٥	والی محەمەد عەلی	١٩٦٣/ ژاڵەی سەفەر	ژاڵەی سەفەر	جاف	٢٠١٤/٣/٢٦/کات(٩:٤٥)بەیانی
٦	حەمە سەعید حەمە ئەمین ڕۆستم	١٩٥٣/ زەردی قادر	زەردی قادر	جاف	٢٠١٤/٣/٢٥/کات(١٠)ی بەیانی
٧	خەمین غەیدان محمد	١٩٤٩	بەکرەگەڕە	زەنگەنە	٢٠١٤/٢/٢٢/کات(٩:٣٠)بەیانی
٨	تایەر کەریم صادق	١٩٧٧/ بەلەگە	بەلەگە	داودی	٢٠١٤/٢/٢٦/کات(٩)ی بەیانی
٩	حسن احمد فرج	١٩٥٢	عەوڵاقووت	زەنگەنە	٢٠١٤/٢/٢٢/کات(١٠)بەیانی
١٠	عاصی عبدالقادر	١٩٦٥/ عەزیز قادر	پیرەمۆنی	داودی	٢٠١٤/٢/٢٣/ کات(١١)ی بەیانی
١١	حسین عەلی سەمین	١٩٤٢	وەلی هەیەر	گێژ	٢٠١٤/٢/٢٥/ کات(٣)ی ئێوارە
١٢	فاروق حەمکۆڵ فارس		حەمکۆڵ	دەلۆ	٢٠١٤/٢/٢٢/کات(١٠)ی بەیانی
١٣	جەلال حەمید سلیمان	١٩٥٣	سەرقەڵا	دەلۆ	٢٠١٤/٢/٢٤/ کات(١:٤٥) ئێوارە
١٤	حەبیبە حەسەن خۆرشید		فەتاح ئومەر	داودی	٢٠١٤/٢/٢٧/ کات(١١)ی بەیانی
١٥	محەمەد رحیم جاسم	١٩٣٠/عەزیز قادر	عەزیز قادر	داودی	٢٠١٤/٢/٢٢/کات(٩:٣٠)بەیانی
١٦	محەمەد ڕۆستم محەمەد	١٩٥٥/ خان ڕوستم	خان ڕوستم	زەنگەنە	٢٠١٤/٣/٦/ کات(١١:٣٠)بەیانی
١٧	نامق ابراهیم فتاح	١٩٣٧/دوانزە ئیمام	کفری	جاف	٢٠١٤/٢/٢٨/ کات(٢)ی ئێوارە
١٨	محمد مجید ابراهیم		خان ڕەوف	زەنگەنە	٢٠١٤/٢/٢٠/ کات(١١)ی بەیانی

١٩	سەلام عبدالرحيم محمد	١٩٦٤	دوانزە ئیمام	جاف	٢٠١٤/٢/٢٧/کات(١٠)ی بەیانی
٢٠	عمر احمد حيدر	١٩٧٥/ تووکن	تووکن	داودی	٢٠١٤/٢/٢٥/کات(١٠)ی بەیانی
٢١	کمال فتاح	١٩٦٢/ کفری	دوڕاجی	داودی	٢٠١٤/٣/٢/ کات(٩:٣٠)بەیانی
٢٢	حەمید احمد حەمید	١٩٣٣/ سەید جەژنی	سەید جەژنی	گێژ	٢٠١٤/٣/٤/ کات(١٠:٣٠)بەیانی
٢٣	عمر عەلی عەزیز	١٩٦٨/زننانە	زننانە	داودی	٢٠١٤/٢/٢٧/ کات(٩)ی بەیانی
٢٤	صمد صابر محمد	١٩٤٧	قولیجان ئەمین	زەنگەنە	٢٠١٤/٢/٢٣/کات(١٠)ی بەیانی
٢٥	حەمید حەمە جان فرج	١٩٥٥/باوەکر	بنەکەی خەپەکوێر	زەنگەنە	٢٠١٤/٢/٢٧/کات(٩:٢٠)بەیانی
٢٦	کامران نجيب جاسم	١٩٦٣/کفری	وەلی هەیەر	داودی	٢٠١٤/٢/٢٦/ کات(١٠)بەیانی
٢٧	ڕەعنە کاکە عبدالله سمين	١٩٥٥/کەلار	سەید خەلیلی فەقێ	دەلۆ	٢٠١٤/٣/٢/ کات(٤)ی ئێوارە
٢٨	عبدالله احمد رحيم	١٩٦٧	چاڵەسورك	جاف	٢٠١٤/٣/٢٥/کات(١٠)ی بەیانی
٢٩	هدايەت کەریم سليمان	١٩٦٩/ گۆڕەشەلە	تازەدێ	جاف	٢٠١٤/٣/٢٤/ کات(٩)ی بەیانی
٣٠	محمود حەمەعەزیز حەمە فرج	١٩٥٧	سەرناوە	جاف	٢٠١٤/٣/٢٥/ کات(٩)ی بەیانی
٣١	سوعاد مجيد امين	١٩٧٥	ڕزگاری	پاڵانی	٢٠١٤/٣/١٣/ کات(٩)ی بەیانی
٣٢	قادر کاکە ڕەزا	١٩٣٤/کانی کرمانج	کەلار	گاخۆری	٢٠١٤/٣/٢٧/کات(٨:٣٠)بەیانی
٣٣	محمد محمود محمد	١٩٦٣	باوەنوور	جاف	٢٠١٤/٤/٨/کات(٩:٤٠)بەیانی
٣٤	عەلی ئەحمەد عەزیز	١٩٤٢	کولەجۆ	زەند	٢٠١٤/٤/١٠/کات(٨)ی ئێوارە
٣٥	عەلی دارا احمد	١٩٣٣	کوڵەجۆ	زەند	٢٠١٤/٤/١٢/کات(٩)ی بەیانی
٣٦	تەها کەریم حەمید	١٩٥٥	کوڵەجۆ	زەند	٢٠١٤/٤/١٢/کات(٧)ئێوارە
٣٧	حسين رشيد فرج	١٩٥٠	کوڵەجۆ	زەند	٢٠١٤/٤/١٤/کات(٨:٣٠)ئێوارە
٣٨	عبدالسلام عبدالرحمن علوان	١٩٥٧	کوڵەجۆ	زەند	٢٠١٤/٤/١٢/کات(١:٣٠)ئێوارە
٣٩	سەردار حسين عبدالحميد	١٩٧٦	قوبە	زەنگەنە	٢٠١٤/٤/١٢/کات (٢) ئێوارە
٤٠	ستار عەلی دارا	١٩٦١	کوڵەجۆ	زەند	٢٠١٤/٤/١٣/کات(٤)ئێوارە
٤١	حبيب صابر جميل	١٩٧٥	تەپەچەرموو	پاڵانی	٢٠١٤/٤/١٠/کات(٩)بەیانی

فۆرمی زانیاری توێژینەوەی زانستی لەبارەی شێوەزاری ناوچەی گەرمیان

❖ ڕێنماییەکان:

ئەم فۆرمەی لە بەردەستی بەڕێزتدایە، بۆ مەبەستی ئەنجامدانی توێژینەوەیەکی زانستییە لەبارەی شێوەزاری ناوچەی گەرمیانەوە، بەناونیشانی (تایبەتمەندی دەنگسازی و ڕێزمانی شێوەزاری گەرمیان)، بۆ ئەو مەبەستەش پێویستمان بە هاوکاری بەڕێزتانە، بۆیە هاوکاری و کارکردنی تۆ لەم بوارەدا خزمەتکردنە بە زمانی کوردی بەگشتی و شێوەزاری گەرمیان بەتایبەتی، بۆیە داوات لێ دەکەم، کە زۆر بە ئەمانەت و وردییەوە کارەکە ئەنجام بدەیت و هاوکارمان بیت، تاوەکو فەرهەنگ و زمانی شێوەزاری گەرمیان لە فەوتان بپارێزین و بە هۆیەوە خزمەتێکی زیاتری زمانی کوردی بکەین.

ئەگەر مامۆستای زمانی کوردی لە قوتابخانەکەدا هەبوو باشتر وایە ئەو بەم کارە هەڵسێت.

لەم خاڵانەی خوارەوەشدا شێوازی کارکردنەکەتان بۆ ڕوون دەکەینەوە:

١. تۆمارکردنی ناوی سیانی و شوێن و تەمەن و بەرواری لە دایکبوون و شوێنی ئێستای نیشتەجێبوون و پیشەو هۆزو تیرەی مامۆستا. واتە ئەو مامۆستایەی کە زانیارییەکە کۆ دەکاتەوە بەڕاستی و دروستی.
٢. تۆمارکردنی ناوی سیانی و شوێن و تەمەن و بەرواری لە دایکبوون و شوێنی ئێستای نیشتەجێبوون و پیشەو هۆزو تیرەی ئەو کەسەی زانیارییەکەی لێ وەردەگریت بە ڕاستی و دروستی.
٣. باش وایە ئەو کەسانەی زانیارییان لێ وەردەگیرێت کەسانی بە تەمەن بن و ئەگەر خویندەواریش بن ئەوە باشترە.
٤. بەرانبەر هەریەك لەو ڕستانە ڕستەیەکی هاوشێوە بە شێوەزاری خەڵکی ئەو دێ یان ئەو ناوچەیە تۆمار بکرێت.
٥. ئەو کەسانەی زانیارییان لێ وەردەگیرێت باش وایە خەڵکی ڕەسەنی دێکە بن و بۆ ماوەیەکی درێژ لە دێیەکە کۆچیان نەکردبێت پاشان گەڕابێتنەوە.
٦. تۆمارکردنی کاتژمێرو ڕۆژو بەرواری چاوپێکەوتنەکەو تۆمارکردنی زانیارییەکان.
٧. هەوڵ بدە بەسەبرو ئارام بیت لەگەڵ ئەو کەسانەی زانیارییان لێ وەردەگریت.
٨. باش وایە زانیارییەکان سەرەتا بە قەڵەمی دار (رصاص) تۆمار بکرێن، دواتر بە قەڵەمی جاف و بە جوانی تۆمار بکرێن.
٩. پێویستە ئەو کەسەی زانیاری لێ وەردەگیرێت ئاگادار بکرێتەوە، کە بە شێوەزاری ناوچەکەی خۆی بدوێت و لە شێوەزاری سلێمانی دوورکەوێتەوە لە کاتی چاوپێکەوتنەکەدا. هەروەها پێویستە ڕستەکان چۆن گۆدەکرێن بەوشێوەیە تۆماربکرێن.

- **نــاوی سیانی مامۆســتا (ئەو کەسەی زانیاری کۆدەکاتەوە) :** ....
- **تەمــەن و بەروار و شوێنی لەدایکبوون :** ....
- **شــوێنی نیشتەجێبوونی ئێستا :** ....
- **پیشــە :** ....
- **هــۆزو تیــرە:** ....
- **نــاوی سیانی خەڵکی دێ (ئەو کەسەی زانیاری لێ وەردەگیرێت) :** ....
- **تــەمەن و بەروارو شوێنی لەدایکبوون :** ....
- **شــوێنی نیشتەجێبوونی ئێستا :** ....
- **پیشــە :** ....
- **هــۆزو تیــرە:** ....
- **زۆرینەی خەڵکی دێیەکە سەر بە چ هۆزو تیرەیەکن (بە ژمارە بێت باشتــرە) :** ....
- **ژمــارەی ماڵەکانی دێیەکە چەندن :** ....
- **کاتژمێرو ڕۆژو بەرواری چاوپێکەوتنەکە : کاتژمێر :** .... **ڕۆژ:** .... **مانگ:** .... **ســاڵ:** ....
- **شــوێنی چاوپێکەوتنەکە : دێ:** .... **ناحیە :** .... **قەزا :** .... **پارێزگا :** ....

نموونەی ڕستەکان

ژ	شێوەزاری سلێمانی	شێوەزاری دێ یان ناوچەی لێوەرگیراو
١	ئـەو دیارییەکـەی بـە من بـەخشی.	
٢	کچەکـە جلەکانی شـوشـت.	
٣	ئێمە نامەکـەمان نووسـی.	
٤	ئەوان کارەکەیـان بە دەستی خۆیان ئەنجام دا.	
٥	پیاوەکە پێڵاوەکانی گۆڕی و جلێکی ڕەشی جوانی نوێی لەبەرکرد.	
٦	ئـارام بەشـداری لە یارییەکەدا ناکات.	
٧	هەتـا هەوڵ نەدەیت ناگەیت بە ئەنجام.	
٨	جوتیارەکان زەوییەکـەیان کێـڵا.	
٩	پزیشکەکە نەخۆشـەکەی چارەسـەر کرد.	
١٠	مامۆستاکە وانەکەی بە باشی بە خوێندکاران وتەوە.	
١١	دارتاشـەکە دەرگاکەی دروست کـرد.	
١٢	ئاسنگەرەکە پەنجەرەکەی بە خراپی چاك کرد.	
١٣	جووتیارەکە بەپەلە لە بێستان گەڕایەوە.	
١٤	کرێکارەکە ئەمڕۆ نەهاتووە بۆ کارەکەی .	
١٥	منداڵەکانی ئازادی بـرام بەپەلە ڕایان کـرد.	
١٦	پەپوولەکە بە دەوری چراکەدا سووڕایەوە.	
١٧	ئەوان دوێنێ ڕۆیشتـن.	
١٨	ئێوە کراسـەکانتان لەبەر کرد.	
١٩	ژنەکە مەنجەڵ و قاپەکانی شووشـت.	
٢٠	نەسـرین جێگاکـەی بۆ ڕاخستین.	
٢١	خـواردنەکـە خـورا.	
٢٢	تۆ پێڵاوەکانی خـۆت بۆیاغ بکەرەوە.	
٢٣	جووتیارەکان پێرێ تۆوەکەیان چانـد.	
٢٤	گاگەلەکە لە کـوێ ئەلەوەڕێنێ؟	
٢٥	شووشەی پەنجەرەکان پاك بکەرەوەو نێو ماڵەکە کۆبکەرەوە.	

٢٦	ئەم شووتییە گەورانەتان لە کام بێستان هێناوە؟	
٢٧	ئەوانە لە کوێ دادەنیشن؟	
٢٨	گەنجەکە بە جلی کوردییەوە وێنە دەگرێت.	
٢٩	خوێندکارەکە کتێب و دەفتەری دەوێت.	
٣٠	منداڵەکە ئاوی گەرم یان شلەتێن دەخوات؟	
٣١	تۆ پارەکانت نەدۆزییەوە؟	
٣٢	خەڵك پارەکانیان بۆ دوارۆژ هەڵ دەگرن.	
٣٣	ئێمە ئەومان دیتووە.	
٣٤	ئەوان ئەویان دیتبوو.	
٣٥	من ئێوەم دەدیت.	
٣٦	کوڕەکە چێشتەکەی خوارد.	
٣٧	کچەکە نانەکەی خواردووە.	
٣٨	پیاو و ژن بەیەکەوە چێشتیان دەخوارد.	
٣٩	نیوەڕۆ نانەکەمان بەگەرمی دەخۆین.	
٤٠	شیرین خواردنێکی خۆشی لێناوە.	
٤١	باوکەکە منداڵەکەی بەجێ هێشت.	
٤٢	ئەوان پێش ئێمە شووتییەکەیان شکاندو خوارد.	
٤٣	ئەمە خوێندکارە زیرەکەکەی نێو پۆلەکەیە، کە بەیەکەم دەرچووە.	
٤٤	ئەمڕۆ خوێندکارە تەنبەڵەکانیان جیاکردەوە.	
٤٥	چەند منداڵێك لە شەودا دووپشك پێوەی داون.	
٤٦	کچەکە نینۆکی دەستەکانی کرتاند و بۆیەی کرد.	
٤٧	دوو کەس لەپشتی گردەکەوە خۆیان مەڵاس داوە.	
٤٨	منداڵە بچووکەکە ئەنگوستیلەی خوشکەکەی ون کردووە.	
٤٩	ئەو لە جیاتی خاڵم لە گەڵمدا هاتووە بۆ ئێرە.	
٥٠	مێروولە لە ماڵەکەدا بێزاری کردووین.	
٥١	کە مامۆستا دووا ئێوە هەمووتان بێدەنگ بن.	

٥٢	گوڵەکە سیس بوو پاشان گەشایەوە، چونکە دارەکە وشکە.	
٥٣	زەوییەکە بۆ چاندن باشە ، لەبەر ئەوەی زەوییەکی تەختە.	
٥٤	شیرین خانووەکەی بۆ ئازاد خاوێن کردەوە، پاشان ماڵەکەی تێدا دانا.	
٥٥	ئارام نامەکەی بۆ نەسرین نووسی، ئینجا بە یەکێکدا بۆی نارد.	
٥٦	ماڵی پیاوە هەژارەکە سووتاوە.	
٥٧	ئێمە تا ماڵی خۆمان دەچین و دەگەڕێینەوە.	
٥٨	گەزۆ شیرینەکانیان خوارد.	
٥٩	چایە تاڵەکەیان دا بە من.	
٦٠	کوڕە ئادەی خۆت کۆ بکەرەوە.	
٦١	کچێ ئادەی نانەکەت تەواو بکە	
٦٢	دایکە ئادەی خێراکە وەرە.	
٦٣	باوکە ئادەی پارەکەی بدەیە.	
٦٤	ئێمە لەوکاتەوە چاوەڕوانی ئەوان دەکەین، بەڵام لەوانەیە نەیەنیش.	
٦٥	ئێوە ڕۆیشتن بۆ ئەوێ، کە گەیشتن ئاگادارمان بکەنەوە.	
٦٦	ئەوان گەیشتن، بەڵام ئێمە نەڕۆیشتین بۆ لایان.	
٦٧	ئەوان ڕۆیشتن بۆ سەیری یارییەکە.	
٦٨	ئۆتۆمبیلەکەمان ڕاگرت تا ئەوان دێن.	
٦٩	ئەم دێیە مێشوولەی زۆرە.	
٧٠	منداڵەکە بەردێکی هاویشتە کۆترەکان.	
٧١	بەرد مەهاوێژە ئێمە.	
٧٢	نامەکە نووسرا.	
٧٣	کتێبەکە دڕابوو.	
٧٤	زەوییەکە کێڵراوە.	
٧٥	خانووەکە دەسووتێنرا.	

٧٦	میوەکان دەفرۆشـرێن.	
٧٧	نانەکە هەر دەخۆرێت.	
٧٨	پێش ئەوەی تۆ بناسم ڕقم لێت بوو، بەڵام ئێستا زۆر پەشیمانم.	
٧٩	خوێندکارە زیرەکەکان بناسرین باشـە.	
٨٠	خۆزگە کارێکم بەدەسـت بهێنایە.	
٨١	دەبوو زەوییەکانمان ئـاو دابووایە.	
٨٢	تۆ بڵێ میوانەکـەی گەڕابێتەوە؟	
٨٣	ئەگەر هاتبێتم بۆ دێ و سـەرم لێ نەدابیت، حەفتە گلەییم لێ بکەیت.	
٨٤	خۆزگە دوای کارەکەتان، هاتبوونایە بۆ ماڵمان.	
٨٥	ئەگەر قسەکەتانی ببیستایە، هەرگیز نەدەهات بۆ گەشتەکە.	
٨٦	ئەوان ڕۆیشتن و بەجێیان هێشتین.	
٨٧	ئەم لەو کارەدا تێوە نەگلاوە.	
٨٨	لێرەوە دەستمان پێ کـرد.	
٨٩	خۆزگە جووتیارەکە دارەکانی باخەکەی ببڕیایە.	
٩٠	لەم دێیەدا هیچ جۆرە دارێك هەیە؟	
٩١	لەو کارەدا هاوکاریتان دەکەین.	
٩٢	لێرە بەدواوە ناڕۆین بۆ ماڵی دراوسێ.	
٩٣	لەوێ نانەکەت بخۆ پاشان وەرەوە.	
٩٤	کاتێك ئارام هات من لەوێ بووم.	
٩٥	شتەکان بە کوڕێکدا بنێرە.	
٩٦	ئەوەندە جلەکانی گووشین هەموو لۆچ بوون.	
٩٧	ئەم پیاوە لە زۆرانبازیدا لە دێکەدا کەس لێ ناباتەوەو ڕکابەری نییە.	
٩٨	ئەو دەستی لە کارەکەی هەڵ نەگرتبێت باشـە.	
٩٩	ئێرە بۆ چاندنی دانەوێڵە شیاوە.	
١٠٠	مەنجەڵی بچووکیان لە ماڵەوە هەیە، بەڵام زۆرجار لە مەنجەڵی گەورەدا چێشت لێدەنێن.	

نەخشەی ژمارە (١)

پێگەی ناوچەی لێکۆڵینەوە بەگوێرەی ناوچەی گەرمیان

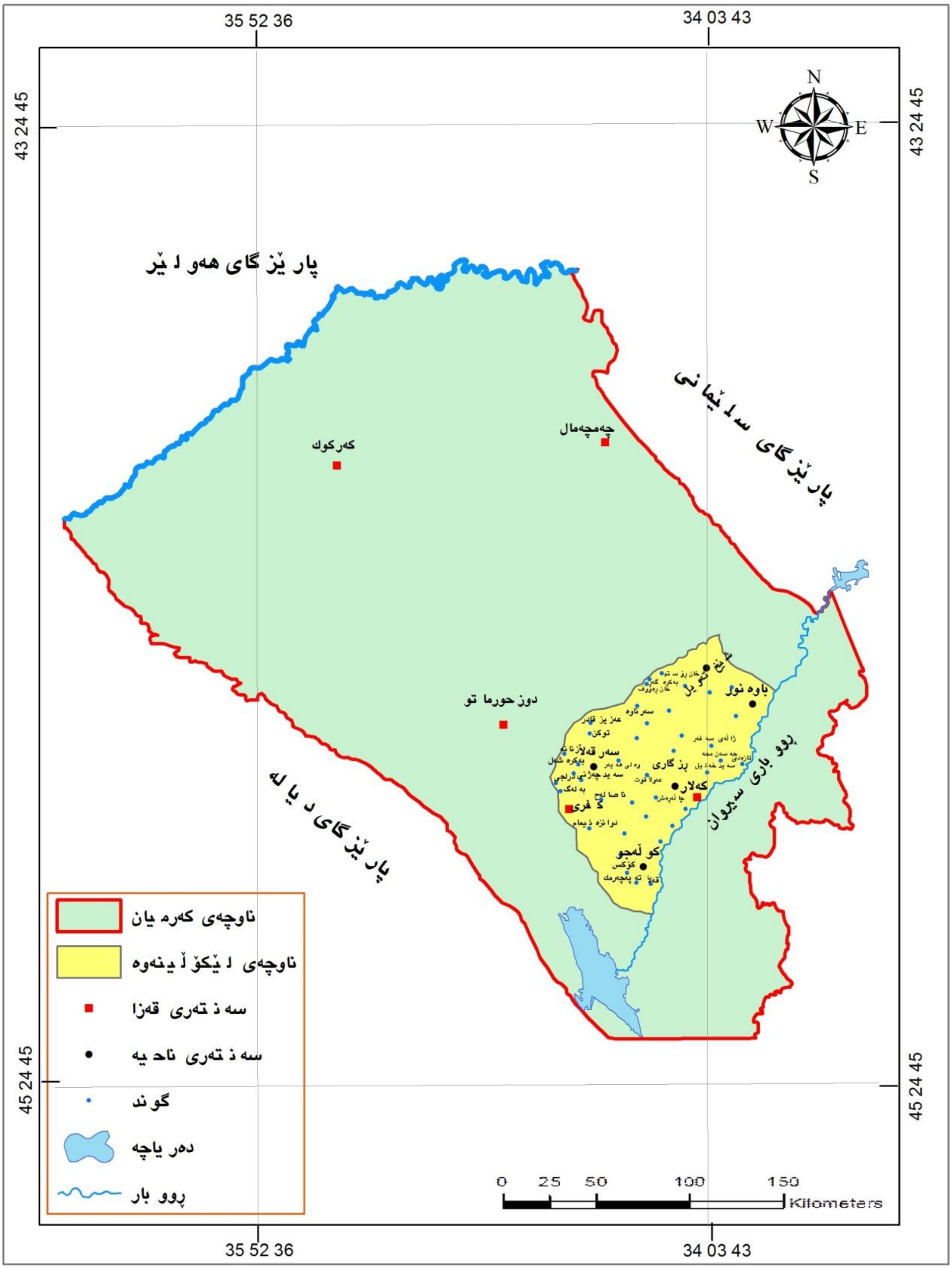

کاری توێژەر پشت بەست بە:

حکومەتی هەرێمی کوردستان، وەزارەتی پلان دانان، بەڕێوەبەرایەتی ئاماری سلێمانی، نەخشەی کارگێڕی پارێزگای سلێمانی، بەشی GIS، ٢٠١٢

نەخشەی ژمارە (٢)
ناوچەی لێکۆڵینەوە

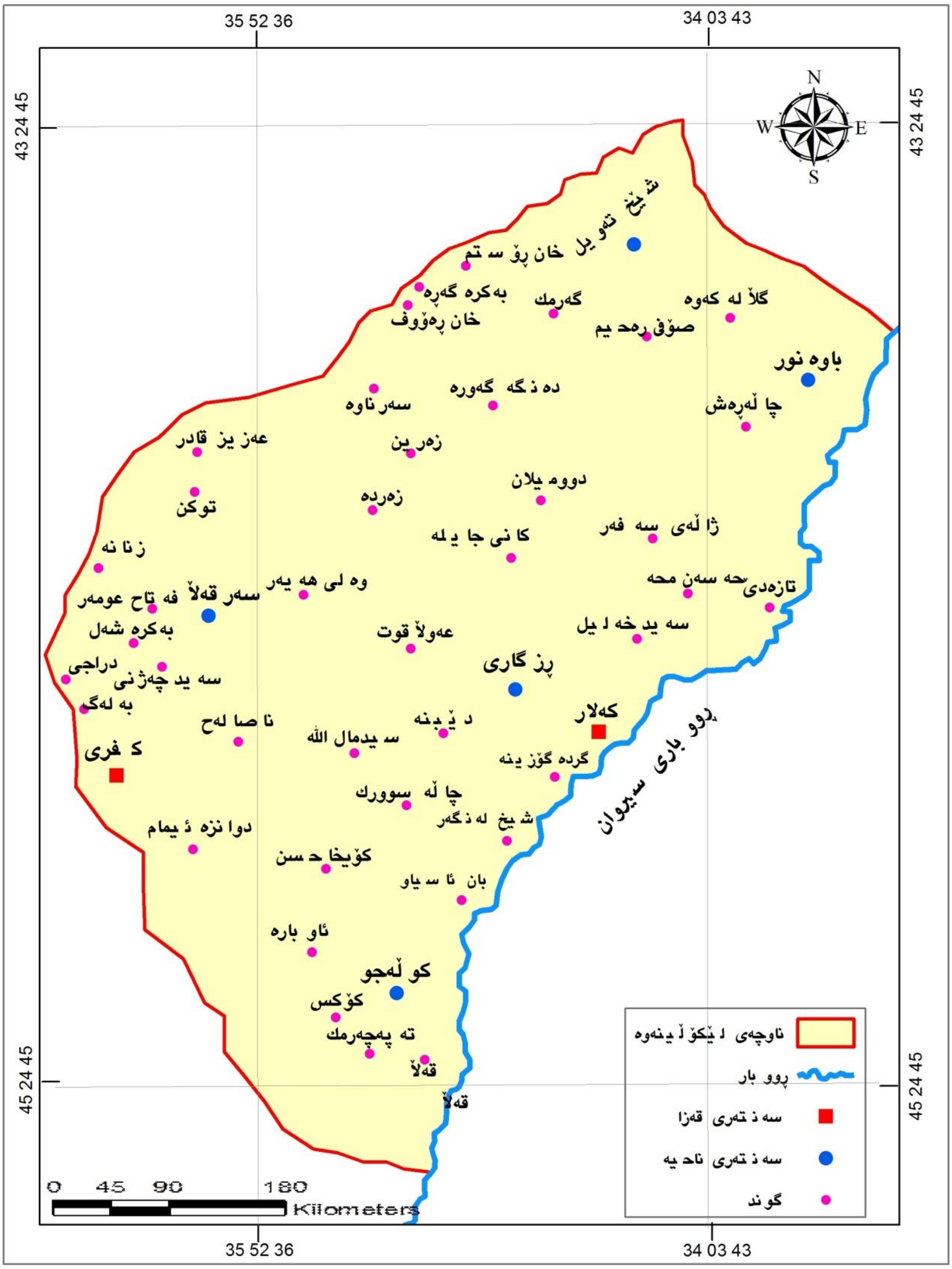

کاری توێژەر پشت بەست بە:

١ـ خارطة قلعة شيروانة (كلار) مقياس، ١/ ١٠٠٠٠٠، ١٩٩٦.

٢ـ نەخشەی سروشتی هەرێمی کوردستان، پێوەر ١/٣٨٢٠٠٠، هەولێر، ٢٠٠٤

٣ـ لێکۆڵینەوەی مەیدانی توێژەر.

نەخشەی ژمارە (٣)

پێگەی ناوچەی گەرمیان بەگوێرەی عێراق

سەرچاوە کاری توێژەر پشت بەست بە:

حکومەتی هەرێمی کوردستان، وەزارەتی پلاندانان، بەڕێوبەرایەتی ئاماری سلێمانی، نەخشەی کارگێڕی پارێزگای سلێمانی، بەشی GIS، ٢٠١٢.

نەخشەی ژمارە (٤)

پێگەی ناوچەی لێکۆڵینەوە و ناوچەی گەرمیان بە گوێرەی هەرێمی کوردستان

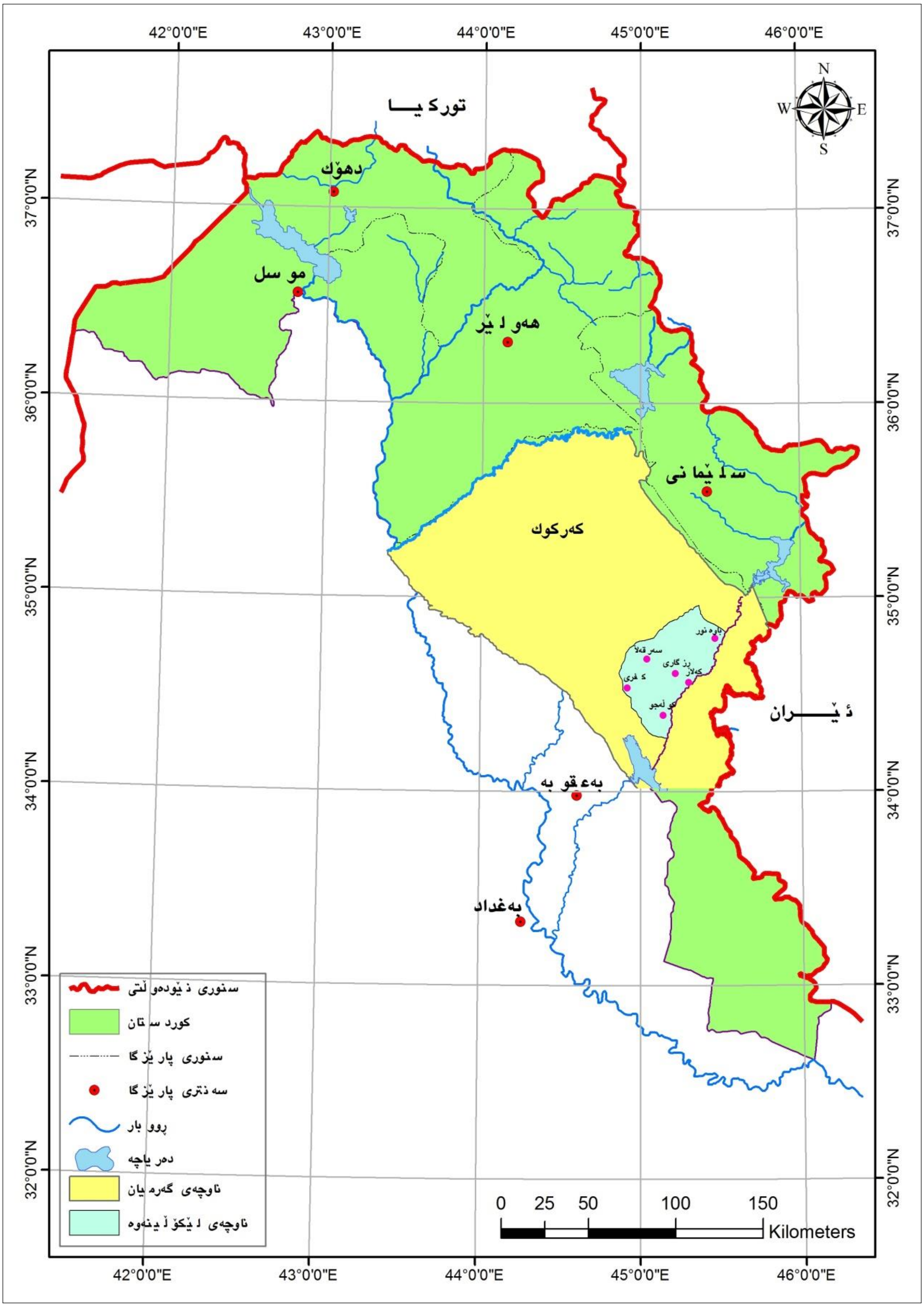

کاری توێژەر پشت بەست بە:

حکومەتی هەرێمی کوردستان، وەزارەتی پلان دانان، بەڕێوەبەرایەتی ئاماری سلێمانی، نەخشەی کارگێڕی پارێزگای سلێمانی، بەشی GIS، ٢٠١٢.

نەخشەی ژمارە (٥)

دابەشبوونی هۆزەکانی ناوچەی لێکۆڵینەوە

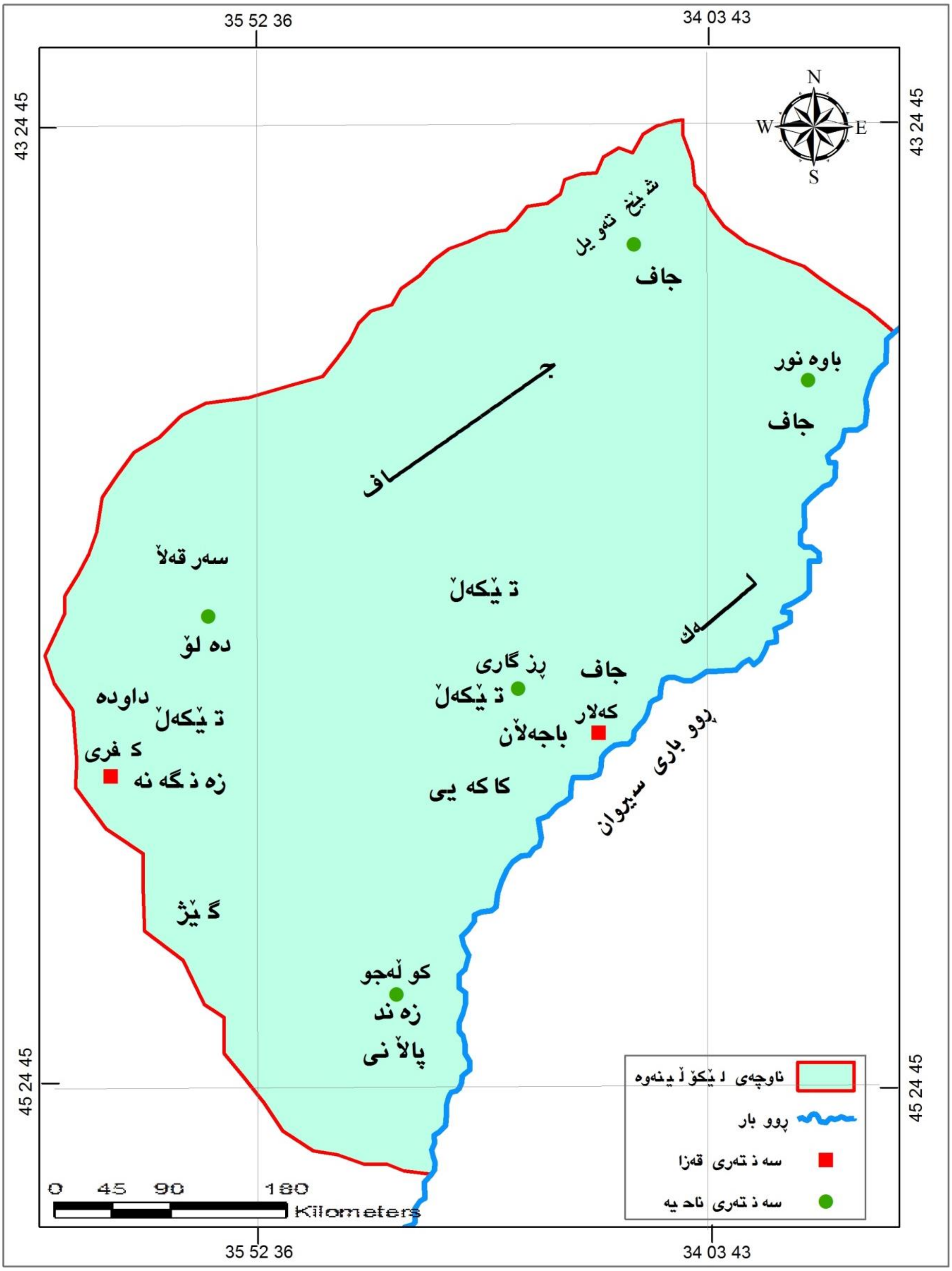

کاری توێژەر پشت بەست بە:

١ـ هاشم یاسین حمد امین، عدنان کرکوکی، سردار محمد عبدالرحمن، اطلس کرکوك، الطبعة الثانیة، اربیل، ٢٠٠٧.

٢ـ لێکۆڵینەوەی مەیدانی توێژەر.

ملخص البحث

هذا البحث المعنون بـ (عدة خصائص منطقة گرميان من ناحيتي علم الصوت والقواعد) ويقصد بالبحث تحديد الجوانب الخفية و الخصائص الصوتية و الصرفية و النحوية في لهجة گرميان، وكان البحث تطبيقياً متبعاً المنهج الوصفي التحليلي.

ويتألف البحث من مقدمة وثلاثة فصول تتبعها خاتمة و ملحق.

فالفصل الأول مكون من ثلاثة مباحث رئيسة:

المبحث الأول: يتحدث عن مفهوم و اصطلاح اللهجة و أصنافها وعلاقتها باللغة، ثم إظهار موقع گرميان في اللغة الكردية.

وخصص المبحث الثاني للتحدث عن أصناف اللهجات في منطقة گرميان وأثر عمليات الأنفال والترحيل على لهجات هذه المنطقة.

وركز المبحث الثالث: على مفهوم تغيير اللغة ولهجاتها ومراحل ومجالات هذا التغيير ثم تحديد التغيير اللغوي في اللغة الكردية و لهجة گرميان.

أمَّا الفصل الثاني: فقد خصص للجوانب الصوتية، إلى جانب ذكر فرعي علم الصوت (الفونتيك و الفونولوجيا) والخصائص الخاصة لكل منهما وجوانب الاختلاف بينهما، تم تحديد مميزات و أسباب التغيرات الصوتية، ثم دراسة الفونيمات المقطعية و غير المقطعية في لهجة گرميان بحسب الأصول و القوانين الفونولوجية، مع مقارنتها بلهجة السليمانية مظهرًا أوجه الاختلاف والتشابه بينهما.

أمَّا الفصل الثالث: فقد اعتنى البحث في هذا الفصل بالقواعد (الصرف والنحو) و المعجم، ويتألف من ثلاثة مباحث.

المبحث الأول: حدّد فيه مفهوم وحدود (المورفولوجيا)، ووحدة المورفيم وأنواعه والتغييرات الصرفية، كما ذكرت مجموعة من خصائص أقسام الكلام (الاسم، الضمير، الفعل) مع ذكر صيغها واشتقاقها و خصائصها حسب القوانين الصرفية في لهجة گرميان.

والمبحث الثاني: تم تخصيصه للمستوى النحوي وفيه تحدث الباحث عن الجملة بحسب أصول العبارة الاسمية و العبارة الفعلية، مظهرًا كيفية التوسع فيهما بحسب العناصر الداخلية والخارجية في لهجة گرميان، كما تحدث عن وظيفة ودور ومواقع الضمائر المتصلة وقواعد تسلسلها في لهجة گرميان ومقارنتها باللهجة السليمانية. وفي صفحات عدة تكلم عن صيغ حروف الجر واستعمالها في لهجة گرميان.

وخصص المبحث الثالث لبيان الفرق بين المفردات المعجمية في لهجة گرميان والسليمانية.

Abstract

This dissertation which is entitled (Some Phonetic and Grammatical Characteristics of Garmian Region) aims at:

Revealing the specific and hidden aspects of phonology, morphology and syntax of Garmianian accent, and the descriptive Analatycal approach has been followed by the researcher in analyzing the thesis.

It composed of an introduction,Three main chapters and the conclusion:

Chapter one Includes tree main sections.The first one gives some information about accents and dialects with their relation to language,it also sheds light on the importance of Garmian accent in Kurdish language.

Section two sheds light on the accents or one can say language that people use in Garmian on one hand and the geographical area, Social classes the effects of Anfal and other disasters on the language of people of Garmian on the other hand. Section three specified to language changes, the stages and aspects of this change and the changes of the language and accents of Garmian people.

Chapter two is dedicated to phonetics and phonology, their parts, differences and specially in Garmian according to the phonological rules are compared to the accents of those people who live in sulaimani to show the similaridies and differences between them.

Chapter three Sheds light on Grammar(morphology and syntax) and dictionaries. It is composed of three main sections. The first one is about the work of morphology and morphemes and also it gives some information about parts of speech (noun, verb, pronoun) in Garmian accents. Section two is about syntax which gives some hinds on how a sentence is composed of noun phrase, verb phrase in Garmian accents on one hand and the pronouns with their roles on a sentence in Garmian accent as compared to that of sulaimani accent.

Section three is about the diffrences between the dictionary words on Garmian and sulaimani accents.